BiblioThecaria

14

France Martin Dolinar

KNJIŽNICE SKOZI STOLETJA

France Martin Dolinar

KNJIŽNICE SKOZI STOLETJA

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo

France Martin Dolinar

KNJIŽNICE SKOZI STOLETJA

Ljubljana 2004

BiblioThecaria 14

France M. Dolinar

KNJIŽNICE SKOZI STOLETJA

Izdala
Filozofska fakulteta
Oddelek za bibliotekarstvo
Ljubljana 2004

Odgovarja
Dr. Jože Urbanija

Uredil
Dr. Jože Urbanija

Za tiskovno komisijo Filozofske fakultete
dr. Miran Hladnik

Celostno oblikoval
Jurij Kocbek

Natisnila
Tiskarna PLEŠKO, Ljubljana

Naklada
300 izvodov

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

02(100)(091)

DOLINAR, France M.
Knjižnice skozi stoletja / France Martin Dolinar. - Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo, 2004. - (BiblioThecaria ; 14)

ISBN 961-237-091-5

214750464

UVOD

Znameniti nemški filozof in matematik Gottfried Wilhelm Leibnitz (1646–1716) je knjižnice imenoval »zakladnice človeškega duha«. Vsako pisno sporočilo – od preprostega napisa na nagrobnem spomeniku v Feniciji, obsežnih sporočil na stenah egiptovskih templjev, dragocenih sporočil na babilonskih glinenih ploščicah do literarnih mojstrovin in znanstvenih razprav na pragu tretjega tisočletja – je izraz človekovega duha, njegove vpetosti v okolje, izraz njegovega doživljanja družbe in sveta okoli sebe, izraz njegovega iskanja temeljnih odgovorov na vprašanje o smislu življenja. Pisana beseda, ki nam jo je zapustil človek v preteklosti, je vez, ki sedanjost povezuje s koreninami preteklosti in nas usmerja v prihodnost. Po pisnih pričevanjih se nam predstavi neznanec preteklosti in postane na neki način naš sopotnik v času, ki ga živimo. Življenjske okoliščine so danes drugačne, kot so bile nekoč. Napredek znanosti nam je odprl neslutene možnosti, o katerih naši predniki niso mogli niti sanjati. Temeljna vprašanja o smislu človekovega življenja pa so ostala ista. »Zakladnice človekovega duha« nam ohranjajo poročila ne samo o njihovem iskanju odgovorov nanje, omogočajo nam tudi vpogled v njihov način življenja, razmišljanja in doživljanja ter odslikavajo njihove medčloveške odnose. Zato gre knjižnici, ki hrani te »zaklade človekovega duha,« izjemno mesto v družbi.

Predmet našega proučevanja je torej knjižnica:

- njen nastanek;
- njen razvoj skozi zgodovino, od prvih poročil o zbiranju in shranjevanju knjig do danes;
- njeno mesto v kulturni podobi posameznih narodov.

Gre torej za specifičen vidik **kulturne zgodovine**, ki nam pomaga širiti naše duhovno obzorje.

Literatura na to temo v slovenskem jeziku je še vedno razmeroma skromna. Temeljno delo za naš predmet je napisal nekdanji ravnatelj NUK-a gospod Jaro DOLAR z naslovom *Spomin človeštva,* Ljubljana 1982. Delo je, žal, razprodano, vendar je še vedno vredno branja. Pisano je namreč z zanosom, z veliko ljubeznijo do pisane besede, z velikim občudovanjem pisnih spomenikov naše preteklosti. Napisano je iz velike zakladnice znanja in zato še vedno vredno branja.

Obilo dragocenih podatkov vsebujeta tudi nekoliko starejše delo, ki ga je napisal Avgust PIRJEVEC, *Knjižnice in knjižničarsko delo,* Celje 1940 in *Zgodovina knjige,* ki jo je napisal zagrebški profesor Zvonimir KULUNDŽIĆ. Slovensko izdajo (Ljubljana, DZS, 1967) je bogato dopolnil s podatki o knjižnem bogastvu v slovenskem prostoru.

Dolgoletni vodja kartografskega oddelka NUK-a Valter BOHINEC je za svoje študente napisal razmnožena skripta z naslovom *Zgodovina knjige, knjižnic in tiska,* Ljubljana 1957. Skripta so še vedno uporabna in dobrodošla pri opredelitvi študijske snovi. So pregledna in primerna za študij. Zaradi njihove časovne oddaljenosti pa je potrebno nekatere stvari dopolniti z novimi podatki. Na zadnji strani teh skript je navedena osnovna literatura, ki jo je avtor uporabljal pri sestavi svojih skript. Seveda v tem seznamu manjkajo vsa dela, ki so bila objavljena po letu 1957.

Posamezna poglavja bomo dopolnili z gesli v ENCIKLOPEDIJAH:

- v *Enciklopediji Slovenije* predvsem gesla: Knjižnica, 5/1991, 153–158; Knjižnica Narodnega muzeja, 5/1991, 158; Narodna študijska knjižnica v Trstu, 7/1993, 299–300; Biblioteka SAZU, 1/1987, 266; NUK, 7/1993, 300–302.
- V *Enciklopediji Jugoslavije* (Zagreb) geslo Biblioteka, 1/1955, 519–550. To je dolg in pregleden članek, ki najprej podrobno obravnava knjižnice na področju nekdanje Jugoslavije, in sicer po vrstnem redu; Srbija, Vojvodina, Kosovo, Hrvaška, Slovenija, Bosna, Makedonija in Črna gora. Nato sledi poglavje z naslovom Biblioteke strane, važne za južne Slovene. V tem delu navaja tuje knjižnice po vrstne redu: Avstrija, Češko-slovaška (takrat še ena država), Anglija, Francija, Grčija, Italija, Vatikan, Madžarska, Nemčija, Sovjetska zveza, Švica in ZDA.
- Podobna gesla so tudi v tujejezičnih enciklopedijah: *Enciclopedia Italiana,* 6/1930, 942–971 na primer prinaša dober pregleden članek o razvoju knjižnic, ki je zelo izčrpen zlasti, ko govori o renesansi. Pregleden članek z naslovom *Libraries* prinaša tudi *The New Encyclopaedia Britanica*, 22. zvezek, Chicago15 1994, 947–963.

Standardno delo za naš predmet, ki še vedno ni preseženo, pa je napisal Richard MUMMENDEY in mu dal naslov *Von Büchern und Bibliotheken* (O knjigah in knjižnicah), Darmstadt[6] 1984, 363 str. Mummendey (1900–1978) je deloval v univerzitetnih knjižnicah v Aachnu, Bonnu, Hannovru in Münchnu in končno v državni knjižnici v Berlinu. Napisal je vrsto knjig o problemih bibliotekarstva in leta 1954 začel izdajati revijo *Bonner Beiträge zur Biblio-*

theks– und Bücherkunde (Prispevki iz Bonna o knjigah in knjižničarstvu). Knjiga *O knjigah in knjižnicah* je razdeljena na dva dela:

- v prvem (*Vom Schrift und Buch*) govori avtor o nastanku in razvoju pisave ter o nastanku in razvoju knjige;
- v drugem delu (*Von Bücherfreunden und Bibliotheken*) pa o razvoju knjižnic skozi zgodovino.

Dragocena dopolnila o antičnih in srednjeveških knjižnicah nudi Guglielmo CAVALLO, *Le biblioteche nel mondo antico e medievale*, Roma–Bari, 5 Laterza, 1998, 206 str.

Odličen pregled z bogato literaturo (202-224) nudi Uwe JOCHUM, *Kleine Bibliotheksgeschichte*, Stuttgart, Reclam, 1993. Za knjižnice v antiki je vredno branja delo, ki ga je napisal Lionel CASSON, *Libraries in the Ancient World*, Yale University 2001 (v italijanskem prevodu *Biblioteche del mondo antico*, Milano, Bonnard, 2003).

Kaj razumemo pod besedo knjižnica?

Knjižnica nam pomeni zbirko pismenih zapisov znanstvene, poučne in kratkočasne vsebine, ne glede na to, ali so pisane z roko ali reproducirane na mehaničen način. Govorimo o pismenih zapisih, ne glede na snov, na kateri so bili ti zapisi napisani (kamen, glinene ploščice, papirus, pergament, papir, v najnovejšem času različni elektronski zapisi).

Knjižnica se torej loči od arhiva, ki zbira in ureja dokumente gospodarske, politične in zgodovinske narave. Res pa je, da na nekaterih področjih, zlasti v preteklosti, stroga ločitev med arhivom in knjižnico ni mogoča. Sporno je namreč že vprašanje hrambe zapuščin pomembnih mož s področja znanosti in kulture. Knjižničarji gledajo na to zapuščino kot izraz literarnega delovanja določene zgodovinske osebe, arhivarji pa kot na izrazito arhivsko gradivo, ki je pomemben vir kasnejših zgodovinskih raziskav nekega naroda. Ta razlika je zabrisana zlasti na začetkih literarnega ustvarjanja. Prenekateri fond, ki so ga knjižničarji uvrstili v svoje zbirke rokopisov, bi morali po skrbni proučitvi gradiva razglasiti za arhivsko gradivo.

Pomen besede biblioteka nam najlepše pojasni njen grški izvor:

Biblíon – knjiga in théke – zaboj, shramba.

V tej zvezi je Izidor iz Seville (560–633) v svoji knjigi Originum seu etymologiarum libri XX (knjiga 6,3) zapisal: »Bibliotheca a Graeco nomen accepit, eo quod ibi libri recondantur. Nam biblíon librorum, theke repositio

interpretatur.« (Biblioteka je svoje ime dobila iz grščine, ker so v njej odložene knjige. Biblíon namreč pomeni knjige, theke pa shramba).

V pomenu »zaboj« sta izraz biblioteka uporabljala grški komik Kratinos ml. v 4. stol. pred Kr. v svojem delu *Hipobolimaios* in leksikograf *Polydeukes* v 2. stol. pred Kr.

Izraz biblioteka se je razvijal v dveh smereh:

- na eni strani se je skrčil na zbirko določenih del, npr. na knjige Svetega pisma pri teologih zgodnjega srednjega veka ali na literarna dela svetne vsebine, npr. *Bibliotheca historica* (splošna zgodovina v 40 zvezkih) grškega zgodovinarja Diodorja Sicula (80–20), ki je izšla okrog leta 30 pred Kr. Podobne zbirke poznamo tudi danes. V nemškem jezikovnem področju je najbolj znana *Reclams Universalbibliothek*.
- Na drugi strani pa se je razširil na celotno knjižno zbirko oziroma na stavbo, v kateri so bile shranjene knjige.

Grki so uporabljali izraz biblíon za vsak pisan zvitek ne glede na njegovo vsebino. Tako so vsaj v času grških kraljev uporabljali besedo *bibliotheke* tudi za arhiv. Latinci pa so od samega začetka za arhiv uporabljali besedo *archivium* (arhiv) ali *scrinium* (skrinja, omara).

Naloga knjižnice je torej, nekoliko poenostavljeno povedano, zbirati in hraniti knjige ter jih pripraviti za uporabo.

- zbirati, to pomeni uporabiti vsa možna sredstva (nakup, zamenjava, darilo), da po najnovejših metodah pridobimo knjižno gradivo v skladu z določenimi nameni knjižnice;
- naslednji korak je ohranjanje knjižničnega gradiva, da se to gradivo ne uniči in iz knjižnice na nedovoljen način ne odtuji;
- Najpomembnejša naloga knjižničarja pa je, da knjigo pripravi za uporabo. Nemški zgodovinar in luteranski teolog Adolf von Harnack (1851–1930) je slikovito zapisal, da je knjiga, ki ni v uporabi, zgrešila svoj poklic. Knjižnica, ki svojega fonda kot živi vrelec vedno znova ne ponuja bralcem, ni vredna svojega imena. Takšna knjižnica se je spremenila v mrtev kup papirja. Priprava knjige za uporabnika pomeni urediti množico knjig, ki pritekajo v knjižnico, na tak način, da bo uporabnik v najkrajšem možnem času dobil vse potrebne informacije o tej knjigi in jo bo tudi v najkrajšem času dobil v uporabo. Pri tem je potrebna naravnost pikolovska natančnost. Pri množici knjig, ki se danes kopičijo v knjižnicah, se vsaka nepazljivost lahko usodno maščuje.

Razvoj knjižnic bomo **obravnavali** z vidika slovstvenih spomenikov in snovi, na katero je človek pisal. Knjiga je vedno izraz kulturnega okolja, v katerem je nastala. Če hočemo razumeti, zakaj je v določenem trenutku človek prijel za pisalo in svojo misel materializiral v pisni snovi, ki jo je imel na voljo, se moramo v to kulturno okolje poglobiti in ga skušati razumeti. To pomeni, da se skušamo vživeti v takratni način razmišljanja in doživljanja človeka, narave in onstranstva, ki je človeka od nekdaj zaposlovalo. Njihovih del ne smemo presojati z našimi današnjimi očmi, z našim današnjim védenjem, ampak z očmi njihovih sodobnikov in védenjem, ki so ga imeli in so ga bili sposobni takrat.

Pregled snovi bomo **razdelili** na štiri kulturne kroge:

- v prvem bomo obravnavali orientalne knjižnice. V to skupino sodijo egiptovske, babilonske, asirske, hetitske in hebrejske knjižnice. Slovstveni spomeniki teh kultur so vklesani v kamen ali zapisani na papirus (Egipt), pri Babiloncih, Asircih in Hetitih pa so bili vtisnjeni v glinaste ploščice.
- V drugi kulturni krog sodijo grške in rimske knjižnice, ki so se ohranile večinoma na papirusovih zvitkih.
- Tretji kulturni krog obsega srednjeveške knjižnice. Pisani dokumenti iz tega obdobja so nastajali na pergamentu, od 13. stol. dalje tudi na papirju;
- V četrtem kulturnem krogu bomo govorili o knjižnicah novega veka. Njihov začetek zaznamuje epohalno odkritje tiska.

ANTIKA

1.0 EGIPT

Literatura

Alberto SILIOTTI, Egipt. Sijaj stare civilizacije, Ljubljana, MK, 1999.
Christian JACQ, Ramzes, 5 knjig, Ljubljana, MK, 1998 – 1999 (Sin luči, Tisočletni tempelj, Bitka pri Kadešu, Vladarica Abu Simbela, Pod zahodno akacijo).
Stanko PETERLIN-Anton KROŠL, Pregled občne zgodovine, Celje 1934, 11–15.
Der grosse Ploetz. Die Daten-Enzyklopädie der Weltgeschichte, Darmstadt 1999.
Svetovna zgodovina, Ljubljana, CZ, 1976.
Sabatino MOSCATI, Antichi imperi d' Oriente, Roma, Newton, 1997.
Proza starega Egipta (Kondor 89), Ljubljana 1967, prevedel Mirko Avsenek (Zgodba o dveh bratih, 58–62.
Naomi OZANIEC, Egipčanska modrost, Ljubljana, MK, 1990
Zgodovinski atlas sveta, Ljubljana, MK, 1994, 14.

1.1 ZGODOVINA

Egipt je okrog tisoč km dolga in od 10 do 20 km široka oaza med Sredozemskim morjem in Asuanom ter Arabsko puščavo na vzhodu in Libijsko puščavo na zahodu. Ker je Nil vsako leto od junija do oktobra poplavil deželo, je bila ta že v davnini zelo rodovitna. Južni del je bil zaradi ugodnih razmer za poljedelstvo v Nilovi delti gospodarsko močnejši.

Začetki egiptovske zgodovine sežejo v neolitik – nekako okrog leta 5000 pred Kr. Kulturni razvoj je sprva potekal na severu (to je v Spodnjem Egiptu v Nilovi delti) in na jugu (to je v Zgornjem Egiptu okrog Hierakonpolisa) ločeno.

Prvi kralji so bili po rodu iz mesta Tisa v Zgornjem Egiptu, ki ga arheologi še vedno niso odkrili. Okrog leta 3000 pred Kr. je kralj južnega kraljestva Narmer zavzel Spodnji Egipt in obe kraljestvi združil v enotno državo Egipt. Nasledil ga je Hor Aha, ki si je privzel ime Menes, osnoval prvo dinastijo (trajala je do leta 2715 pred Kr.)., in prestolnico preselil v Menfis v Spodnjem Egiptu, da je laže nadzoroval obe, šele pred kratkim združeni deželi. Kralji obeh dežel se poslej imenujejo faraoni.

V bogati in dolgi egiptovski zgodovini razlikujemo več obdobij:

Staro kraljestvo (okrog 3000 do 2000 pred Kr.) z glavnim mestom Menfis. Značilnost te kulture so velike piramide. Prvo je v egiptovski zgodovini dal zgraditi faraon Džoser. Faraon je bil absoluten gospodar nad življenjem in smrtjo svojih podanikov. Z zatonom 6. dinastije je začela oblast faraonov slabeti.

Vladarji devete in desete dinastije (2150–2100) so se zopet naselili v Hierakopolisu v Gornjem Egiptu.

Srednje kraljestvo (2000–1750). Z nastopom 11. dinastije se je začelo obdobje velike blaginje. Faraoni so prestolnico prenesli v Tebe. V tem času je Egipt osvojil del Nubije in zgradil velike obrambne trdnjave. Poleg piramid so značilnost te kulture velike, v skalo vklesane grobnice. V času 13. dinastije je oblast faraonov znova opešala. Nubija je postala neodvisna država. Oblast nad severnim delom Egipta so prevzeli Hiksi in ustanovili prestolnico v Avarisu v delti Nila. To vmesno obdobje je trajalo do leta 1750, ko je faraonu Amozisu uspelo pregnati vsiljivce in ustanoviti

Novo kraljestvo (1750–1100). Prestolnica so zopet postale Tebe. Začelo se je obdobje največje moči in slave egiptovskega kraljestva. Faraon Tutmozis I. iz 18. dinastije je osvojil Zgornjo Nubijo; Tutmozis III. Sirijo in razširil svoj vpliv na ves Bližnji vzhod; Amenofis III. je vzpostavil diplomatske stike z vladarji Babilonije in Sirije. Za to obdobje so značilne veličastne stavbe, plastike in poslikave. Amenofis IV. je skušal v Egiptu izvesti versko revolucijo. Staro vero je zamenjal s čaščenjem enega samega boga sončne oble in se preimenoval v Ehnaton – Atonov ljubljenec. Novo obdobje je želel označiti tudi z novo prestolnico države, ki jo je prenesel v Tel Amarno. Po njegovi smrti so njegove verske reforme prepovedali. Njegov mlajši brat Tutankhamon je prestolnico države prenesel v Tebe. Bil je izredno nadarjen vladar, vendar je umrl star komaj 18. let. Pomemben vladar 19. dinastije je bil Ramzes II. (1298–1224), sodobnik voditelja Judov, Mojzesa. Ramzes je bil velik politik, velik vojskovodja in velik diplomat. Po znameniti bitki pri Kadešu leta 1285 pred Kr. je sklenil premirje s Hetiti.

Z 21. dinastijo (1070–945) se je egiptovska država zopet razdelila. Prestolnica Spodnjega Egipta je postalo mesto Tanis v Nilovi delti. Nubija se je osamosvojila. Egipt je izgubil nadzor nad Palestino in končno razpadel na več manjših državic. Oblast nad Zgodnjim Egiptom so si prisvojili nubijski vladarji iz kraljestva Kuš, ki so zasedli celo Menfis. Po nubijski prevladi je Egipt nekaj časa prišel pod asirski nadzor. Kljub temu je bilo to obdobje napredka. Cvetela je trgovina. Začeli so graditi prekop med Nilom in Rdečim morjem. Leta 525 je perzijski kralj Kambiz pri Peluziju premagal faraona Psametiha III. in si podvrgel Egipt. Poslej Egipčani niso bili več samostojni. Za Perzijci so si jih podvrgli Grki in za njimi Rimljani.

1.2 KULTURNI PREGLED

Verstvo: Vsi spomeniki Egipta in tudi literarne stvaritve govore o veri. V letih 4000 do 3000 pred Kr. so Egipčani častili le eno najvišje bitje, in sicer v Heliopolisu pod imenom Ra, v Menfisu pod imenom Ptah in v Tebah pod imenom Amon. Različna mesta so imela različna imena za isto božanstvo, ki je večno ter je ustvarilo svet in ljudi. Okrog leta 2000 je začela prvotna vera podlegati magiji in kultu duhov. Prišlo je do vdora totemistične kulture, ki je imela za najvišje bitje sonce in matriarhalne kulture, ki je častila pramater luno. V tem času se uveljavita Oziris in Horus kot solarna bogova in Izis kot lunarna mati boginja. S tem verskim propadom je povezan kult črnega bika Apisa in svetih živeli (npr. krokodila). Egipčani so verovali v posmrtno življenje in v nesmrtnost duše, toda truplo je moralo ostati ohranjeno (mumije). Človek, ki gre v posmrtno življenje, ohrani oči odprte.

Književnost in umetnost: Egipčani so sprva pisali s podobami. To so bili hieroglifi – sveta znamenja. S hieroglifi so mogli pisati le počasi, zato se je razvila enostavnejša pisava, imenovana hieratična (hiereus – duhovnik). Pisali so le duhovniki. A tudi to pisavo so poenostavili. Imenovala se je demotična (ljudska) in je imela 24 črk brez vokalov. Z napisi so krasili spomenike, svetišča in grobove. Poleg zapisov na kamnu so za egiptovsko kulturo značilni zapisi na papirusu.

Pisno podlago so pridobivali iz stržena obnilske rastline, imenovane papiros. Stržen papirusovega trsta so najprej razrezali na tanke in ozke trakove. Te so položili na ovlaženo delovno mizo najprej v pokončni legi. Na to prvo lego so nato položili trakove v vodoravni legi, tako da je nastala štirioglata plošča. Tako pripravljeno ploščo so nato obdelovali z lesenimi kladivi, da so se trakovi popolnoma sploščili in se med seboj sprijeli. Pri tem so uporabljali neke vrste klej. Postopek še danes kažejo turistom v Egiptu in tudi v južnih delih Sicilije. Končno so papirusove liste lepili drugega k drugemu, tako da je nastal dolg list, ki ga je bilo mogoče zviti v knjižni zvitek. Vedno so vodoravne trakove priključili k vodoravnim. Na tisti strani, kjer so trakovi tekli v vodoravni smeri, je bilo seveda laže pisati kot na hrbtni z vertikalnimi trakovi. Papirus so navadno popisali na obeh straneh, vendar vedno najprej na vodoravni strani. Širina papirusovih listov se giblje med 15 in 23 cm. Knjižni zvitki so bili lahko zelo dolgi. Najdaljši znani je bil dolg 40 m.

Pisali so praviloma od desne proti levi, sprva tako v navpičnih kot v vodoravnih vrstah, pozneje le v vodoravnih. Vrste so združevali v kolumne, t.j. pismene stolpce, ki ustrezajo našim stranem. Širina kolumen je bila različna in je segala od 2 do 13 cm glede na vrsto ali namen besedila. Zvitke so pritrdili na dva lesena valja, ki sta omogočala lažje branje. Na papirus so pisali s črnilom, ki so ga izdelovali iz saj. Pisalo je bilo narejeno iz trsta.

Egipčani so zapustili dela verske vsebine, ep, basen in bajko. Veliko so se ukvarjali z astronomijo. Smisel zanjo so budile nilske povodnji. Nil začne rasti, ko je Sotis = Sirius najbliže soncu. 15. junija 4241 pred Kr. so v Spodnjem Egiptu vpeljali koledar, ki je imel 365 dni. Leto je bilo razdeljeno na 12 mesecev. Egipčani so bili dobri matematiki, gojili so zlasti geometrijo, ki so jo potrebovali pri delitvi zemlje, regulaciji vodotokov in kopanju kanalov. Veliko skrb so namenjali tudi zdravstvu. Bili so odlični poznavalci zdravilnih rastlin in kačjih strupov, opravljali pa so tudi kirurške posege.

Moč in sijaj faraonov sta ustvarila velikanske piramide. Do danes jih je ohranjenih nad 70. Kufujeva piramida je bila visoka 146 m, zanjo so porabili okrog 2,500.000 m3 kamna. Vsak faraon se je hotel ovekovečiti s tem, da je postavil svetišče. Svetišče boga Raja pri Karnaku je bilo tako velikansko kakor tempelj pri Luksorju. Nad 20 m visoki obeliski iz enega kosa kamna so krasili vhod v svetišča. Dostojanstveni in veliki so bili kipi, ki pa niso imeli izraza lepote in miline, tako sfinga, kip boga Harnakisa z levjim trupom in človeško glavo.

Socialne in gospodarske razmere: Kralj je neomejeno gospodoval nad življenjem in smrtjo svojih podložnikov. Predstavljal je utelešeno božanstvo na zemlji. Zato je bilo njegovo ime sveto in na spomenikih obdano s krogom. V stari in srednji državi je imelo velik ugled številno plemstvo, vendar je v obdobju Hiksov začelo pešati. Zelo upoštevana je bila duhovščina. Iz njihovih vrst so prihajali faraonovi svetovalci, učitelji in sodniki. Kdor je znal brati in pisati, je postal uradnik. Pomemben je bil vojaški stan, ki je dobival od kralja obširna posestva. Ljudstvo je bilo odvisno od gospodarjev, katerim je moralo dajati del pridelkov in delati tlako. Sužnji so bili vojni ujetniki. V mestih so se uveljavili trgovci in obrtniki (kovinski, glinasti izdelki, steklarstvo, tkalstvo). Prekop med Nilom in Rdečim morjem je začel kopati faraon Neho II. (609–593), končal pa ga je leta 512 perzijski kralj Darij (521–490).

1.3 EGIPTOVSKE KNJIŽNICE

Pod vtisom mnogo poznejših helenističnih knjižnic in zaradi podatkov o izjemni kulturi starih Egipčanov je veliki egiptolog Richard Lipsius predvideval, da bodo v Egiptu našli ostanke velikih in bogatih knjižnic. Na veliko razočaranje raziskovalcev pa se njegova predvidevanja niso uresničila. Na celotnem področju Egipta so našli vsega skupaj pet najdb, pri katerih bi lahko z večjo ali manjšo zanesljivostjo govorili o knjižnici. Razlogov za tako redke najdbe je več. Na prvem mestu naj omenimo krhkost pisne podlage. Papirus se je lahko ohranil le v idelanih razmerah. Teh pa je bilo v dolgi egiptovski zgodovini bore malo. Če k temu dodamo še vsakoletne poplave Nila, je slika bolj ali manj zaokrožena.

Na **knjižnico faraona Keopsa** (živel 2551–2528) sklepamo iz nagrobnega spomenika, ki ga je odkril in razvozlal egiptolog Lipsius v bližini velikih piramid v Gizi. Na nagrobni plošči sta navedeni dve imeni **Šepseskaf – anh** in njegov **sin Imeri**, nato pa sledi napis: »*Kraljevi duhovnik, duhovnik Keopsa (egiptovskega kralja), predstojnik velike hiše, pisar v hiši knjig.*« Na podlagi tega zapisa je Lipsius Šepseskafa in njegovega sina Imerija razglasil za najstarejša do sedaj znana knjižničarja na svetu. O sami knjižnici, žal, nimamo nobenega drugega podatka.

Konkretnejše najdišče predstavlja najdba 358 alabstrnih, lončenih in glinenih ploščic v **Tel Amarni** iz obdobja faranonov Amenofisa III. (1411–1375) in Amenofisa IV. (1375–1361). Gre večinoma za politično korespondenco v babilonsko–asirskem jeziku in pisavi, torej v prvi vrsti za arhivsko gradivo. Na obstoj knjižnice kaže zapisan tekst na modri fajansi (nepravi porcelan, majolika), ki nosi napis: »*Amenofis III. in kraljica Teja, O sikomori in oljki*«. Po mnenju egiptologov sta kralj in kraljica lastnika in ne avtorja te knjige in imamo tako opraviti z neke vrste ekslibrisom. Ploščice iz Tel Amarne so shranjene v muzejih v Londonu, Oxfordu in Berlinu. Da so se ohranile, se imamo zahvaliti pravzaprav srečnemu naključju. Njegov sin in naslednik Amenofis IV. je v Egiptu skušal obnoviti prvotno verovanje v enega boga. Namesto Amona, ki so ga častili v Tebah, je za edino božanstvo določil sonce – po egiptovsko Aton. Da bi tudi simbolično pretrgal vse vezi s staro vero, se je preimenoval v Ehnatona (kar pomeni Atonov ljubljenec) in zgradil povsem novo kraljevo prestolnico v El-Amarni, nekako na pol poti med Menfisom in Tebami. Ehnatonov mlajši brat in naslednik Tutankamon (1361–1351) se je nato vrnil v Tebe in obnovil čaščenje Amona. Hkrati se je iz El Amarne izselilo celotno prebivalstvo, tako da je opustelo mesto počasi začel prekrivati puščavski pesek.

V prvem stoletju pred Kristusom živeči zgodovinar Diodor poroča o nagrobnem spomeniku **kralja Osymandyasa** v Tebah. Med drugim pravi, da je med tempeljskimi prostori našel prostor z napisom: *psihés jatréion*, kar pomeni zdravilišče za dušo. Šele sodobni egiptologi so na podlagi dodatka »Usima« pri kraljevem imenu ugotovili, da gre za Ramzesa II., ki je vladal 1294–1224. Domnevo, da gre za knjižnico, je potrdilo odkritje prostora v tempeljskem kompleksu z reliefom bogov Tota z Ibisovo glavo (Tot je bil bog znanosti in umetnosti) in njegove žene Safet, ki je bila zavetnica pisarjev in predstojnica knjižnice. Nedaleč stran so našli grob knjižničarjev, prvi z imenom **Neb Nufre** s pripisom *Heri Meča Ut*, kar pomeni »Najvišji knjig« in njegovega sina **Nufre Hetep**, ki so ga imenovali *Aa En Meča ut* – »Predstojnik knjig«. Te najdbe sicer potrjujejo Diodorjevo poročilo o tempeljski knjižnici v Tebah. Žal pa se nam od nje ni ohranilo nič drugega.

Nedvoumno namenski knjižnični prostor se je ohranil tudi v templju boga Hora v **Edfuju** v Gornjem Egiptu. Današnja oblika templja je iz 3. stoletja

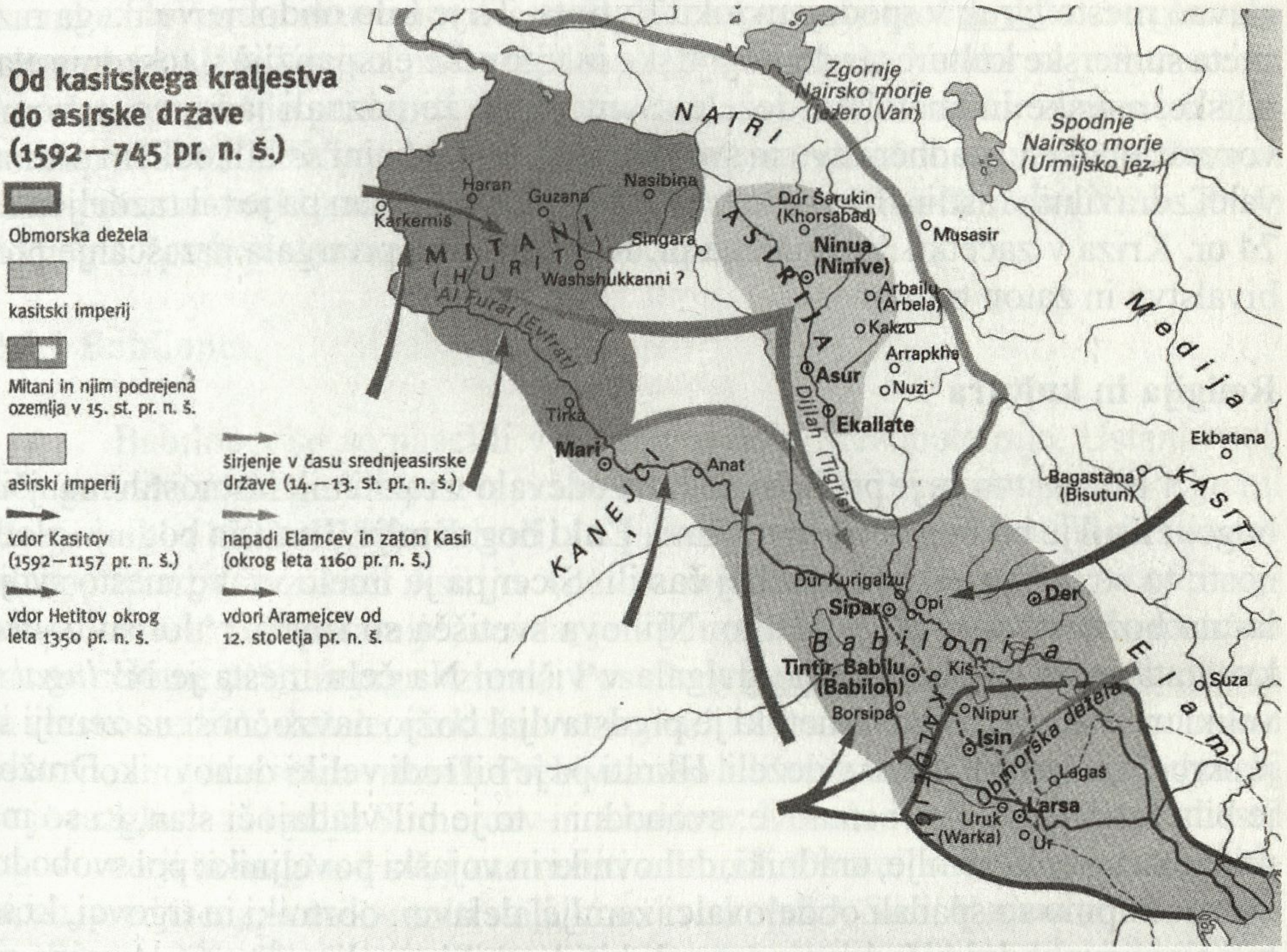
pred Kr. Ker ga je v stoletjih zasul Nil s svojimi naplavinami, so ga arheologi odkopali domala nepoškodovanega. V templju je med drugimi majhna dvorana za knjižnico. Na njenih stenah je namreč vklesan katalog knjižne zbirke, ki so jo hranili v tej knjižnici. Vsebuje 37 naslovov in je najstarejši znani knjižni katalog v Egiptu. Katalog navaja dela, ki so jih potrebovali pri bogoslužju v templju, pa tudi dela svetne vsebine, kot npr. Predpisi za stensko slikarstvo, Kanon o telesnih proporcih, Seznam vseh krajev in njihove posebnosti. V steni sta vdolbeni dve polici, ki sta očitno služili za odlaganje knjig. Na začetku kataloga je vklesan napis: »*Prihajam k tebi, Horus v Hutu, veliki bog, gospodar neba, in k bogovom v Hutu. Prinašam vam številne skrinje s knjigami in velikimi zvitki iz blagoslovljenega usnja.*«

Iz časa, ko so Egiptu gospodovali Rimljani, imamo poročilo o knjižnici na **otoku Philae** pri Asuanu. Zgrajena je bila v času vladanja cesarja Tiberija (vladal 14–37), torej že v času rimske zasedbe Egipta, in sicer v templju boginje Izide. Na desnem podboju vhoda v knjižnico je viden napis: »*To je dvorana knjig vzvišene Šeate, boginje zgodovine, shramba spisov življenje podeljujoče Izide*«. Nad nišo, ki je služila za odlaganje knjig, je reliefna podoba pavijana, ki riše na papirus. Pavijan je bila v egiptovskem izročilu žival, posvečena bogu modrosti Thotu.

Zdravnik cesarja Avrelija Galenos (129–199) govori o zdravniških receptih, ki jih je našel v mestu **Ptah** (grško Hephaistos). To je spodbudilo nekatere raziskovalce, da so govorili o knjižnici v tem mestu. Vendar zanjo, razen omenjenega namiga pri Galenosu, nimamo nobenega drugega potrdila.

To pa je praktično tudi vse, kar vemo o egiptovskih knjižnicah. Upravičeno lahko sklepamo, da so številni templji v Egiptu imeli svoje knjižnice, v katerih niso hranili samo knjig, ki so jih potrebovali za tempeljsko bogoslužje. V templjih so bile tudi šole, v katerih so si pridobivali znanje tudi v drugih vedah. Posebej smo omenili geometrijo, metereologijo, astronomijo, medicino, kirurgijo; poučevali so umetnost pisanja in učili tuje jezike. Narava in številna osvajanja so naredila svoje in vprašanje je, ali bo arheologiji uspelo na področju Egipta še iztrgati kakšno knjižnico pozabi časa.

2.0 MEZOPOTAMIJA

Literatura

Viktor KOROŠEC, Zakonik mesta Ešnune in Lipit-Ištarjev zakonik, v: Razprave SAZU, Ljubljana 1913, 15–37

Isti, Slovenski prevod določb Hamurabijevega zakonika, v: Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete XXIV., Ljubljana 1954, 53–96

Isti, Hetitica. Prispevek k razvoju hetitskega prava, Ljubljana 1958

2.1 ZGODOVINA

Ime Mezopotamija je sestavljenka iz grških besed *mésos* – sredina in *potamós* reka. Gre torej za zgodovinsko pokrajino med rekama Tigris in Evfrat, ki jo na jugu zamejuje sotočje obeh rek, na severu pa armensko višavje. Na tem področju so se v neolitiku razvila antična kraljestva in kultura Sumercev, Akadcev, Kasitov, Babiloncev in Asircev.

2.1.1 Sumerci

So bili starodavno azijsko ljudstvo, ki so v 4. tisočletju pr. Kr. razvili v spodnji Mezopotamiji prvo urbano kulturo. V letih 3500–3000 pr. Kr. je bilo glavno mesto Uruk v spodnjem toku Evfrata. To je bilo obdobje velikega razcveta sumerske kulture ter demografske in trgovske ekspanzije v sosednje elamitske, asirske in anatolske dežele. Sumerci so že poznali jadrnico, tovorne vozove, oboke v gradbeništvu in svojo pisavo. V medicini so bili odlični poznavalci zdravilnih rastlin. Lunarno leto je štelo 365 dni, dan pa je bil razdeljen na 24 ur. Kriza v začetku 3. tisočletja pr. Kr. je nasilno pretrgala naraščanje prebivalstva in zaton trgovine.

Religija in kultura

Božanstvo se je pri Sumercih razodevalo v različnih lastnostih manjših bogov: **Enil** je bil bog vetra in nevihte, **Enki** bog zemlje, **Inanna** boginja plodnosti; to so jo Sumerci še posebej častili. Sicer pa je imelo vsako mesto svoje lastno božanstvo, ki jih je ščitilo. Njihova svetišča so imela v tlorisu obliko kvadrata in so se piramidalno dvigala v višino. Na čelu mesta je bil *lugal* – veliki mož ali *ensi* – guverner, ki je predstavljal božjo navzočnost na zemlji in je skrbel za varnost in red v deželi. Hkrati pa je bil tudi veliki duhovnik. Družba je bila razdeljena na tri stanove: svobodni – to je bil vladajoči stan, ki so mu pripadali lastniki zemlje, uradniki, duhovniki in vojaški poveljniki; pol svobodni – v to skupino so spadali obdelovalci zemlje, delavci, obrtniki in trgovci, ki so bili sicer svobodni, vendar niso mogli biti lastniki zemlje; v tretjo skupino pa so sodili sužnji. Sumerska ekonomija je temeljila na poljedelstvu, obrtništvu in trgovini.

Vrh sumerske kulture

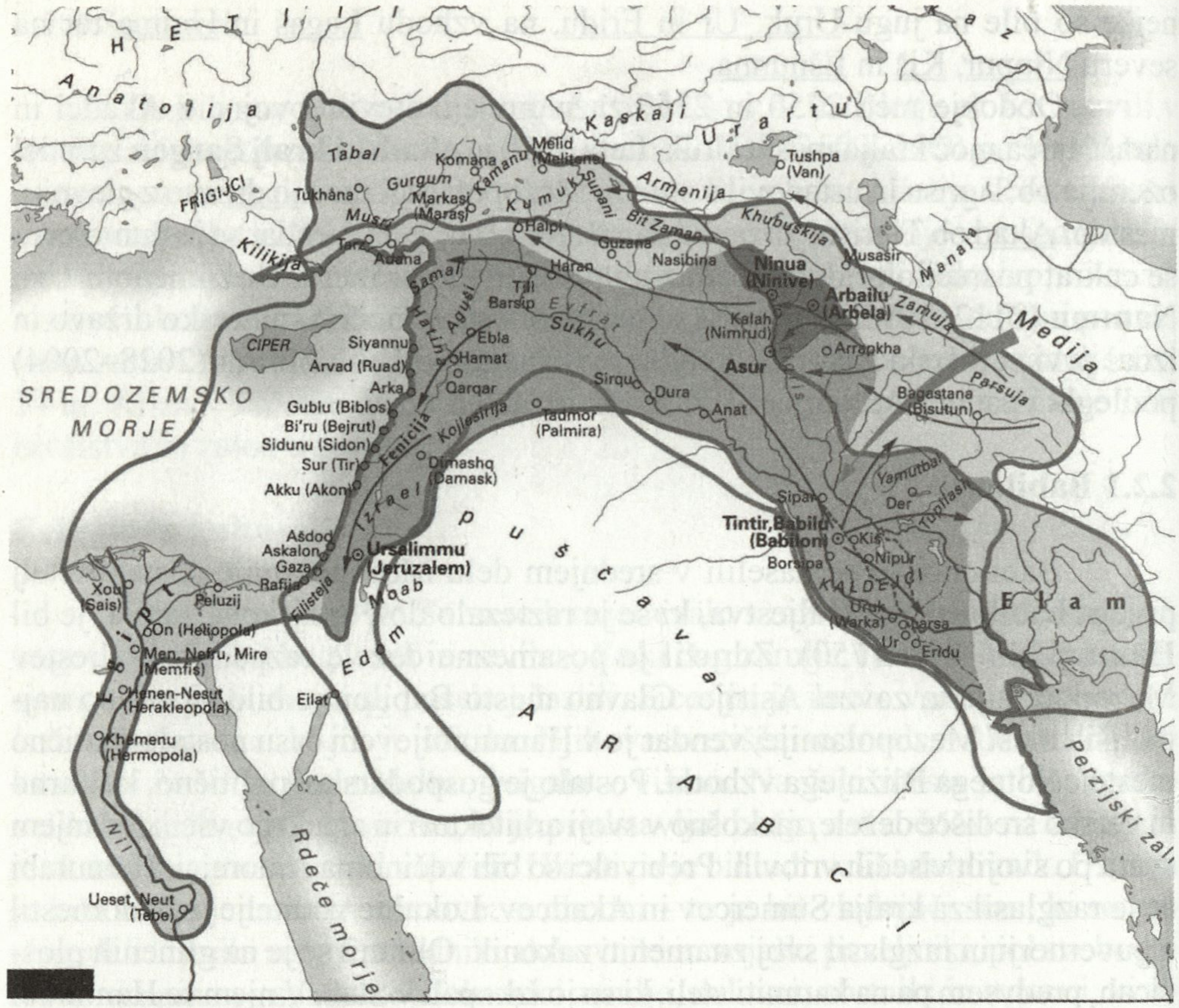
Po končani krizi v 3. tisočletju nastopi vrh sumerske kulture. Sumerci na splošno veljajo za ustanovitelje pisave. Okrog leta 3500 pr. Kr. so sumerski duhovniški uradniki razvili t.i. klinopis. Pisava je svoje ime dobila po klinastih vdolbinah, ki so jih vdolbli v mehke glinaste ploščice. Prva pisava je bila slikovna. Posamezne sličice oziroma znaki so predstavljali besedo ali pojem. Z ustreznim nizanjem slik je bilo mogoče pisno posredovati povezano informacijo. Razvoj je podobe stiliziral in s tem omogočil hitrejše pisanje. Zaradi te poenostavitve je bilo mogoče uporabljati isto znamenje za različne potrebe. Ta prva pisava je imela približno 2000 simbolov. Pozneje so znake uporabili za označitev pojma ali predmeta in njihovo število zmanjšali na približno 600. To je bilo obdobje policentrizma. Nastala je vrsta mestnih državic. Najpomemb-

nejše so bile na jugu Uruk, Ur in Eridu, na vzhodu Lagaš in Umma ter na severu Nippur, Kiš in Ešnunna.

Obdobje med 2750 in 2350 zaznamujejo številne vojne z Akadci in naraščajoča moč kralja mesta Uruk. Leta 2350 je **akadski kralj Sargon** zasedel ozemlje ob Tigrisu in ustanovil v srednji Mezopotamiji močno državo z glavnim mestom Akad ob Tigrisu, južno od današnjega Bagdada. Vendar se je Sumercem še enkrat posrečilo pridobiti samostojnost. Guverner mesta Ur z imenom **Ur–Nammu** (2112–2095) je združil sumerska mesta v močno sumersko državo in izdal prvi sumerski zakonik. Vendar je država pod **Ibbi–Sinom** (2028–2004) podlegla vpadom Amorejcev, Elamitov in Babiloncev.

2.2.1 Babilonci

Babilonci so se naselili v srednjem delu Mezopotamije. Ustanovitelj prvega babilonskega kraljestva, ki se je raztezalo do Perzijskega zaliva, je bil **Hamurabi** (1793–1750). Združil je posamezne dežele razpadlih kraljestev Mezopotamije in zavzel Asirijo. Glavno mesto Babilon je bilo sicer eno najmlajših mest Mezopotamije, vendar je v Hamurabijevem času postalo matično mesto celotnega Bližnjega vzhoda. Postalo je gospodarsko, politično, kulturno in versko središče dežele, razkošno v svoji arhitekturi in znano po vsem tedanjem svetu po svojih visečih vrtovih. Prebivalci so bili večinoma Amorejci. Hamurabi se je razglasil za kralja Sumercev in Akadcev. Lokalne voditelje je nadomestil z guvernerji in razglasil svoj znameniti zakonik. Ohranil se je na glinenih ploščicah, predvsem pa na kamniti steli, ki so jo izkopali v Susi. V njem se Hamurabi hvali kot zaščitnik svojega ljudstva in prinašalec miru. V besedilu zakonov so kazni odmerjene po načelu »oko za oko, zob za zob.« Z njim je uravnal sobivanje vseh podložnikov svojega kraljestva. Pospeševal je umetnost, trgovino in obrt. Pod njegovim naslednikom Samsuilunom (1750–1712) je kraljestvo podleglo Kasitom. Ti so v Mezopotamijo vdrli s Kavkaza in vladali Babiloniji 400 let, vendar niso vplivali na vero in kulturo.

Od asirske države do novobabilonskega imperija (744–539 pr. n. š.)

asirska država ob začetku vladavine Tiglata Pileserja III. (744–727 pr. n. š.)

ozemlja, ki jih je osvojil ali podjarmil Tiglat Pileser III.

ozemlja, ki jih je osvojil ali podjarmil Sargon II. (721–705 pr. n. š.)

babilonsko in ciprsko kraljestvo, ki si ju je priključil oziroma podjarmil Sanherib (705–681 pr. n. š.)

ozemlje Egipta, podrejeno med letoma 671 in 663 pr. n. š.

elamsko kraljestvo, ki si ga je leta 640 pr. n. š. dokončno priključil Asurbanipal

asirska država v času največjega obsega pod Asarhadonom od 671 do 669 pr. n. š.

smeri napadov Medijcev in Kaldejcev (Novobabiloncev) ob uničenju asirske države (620–609 pr. n. š.)

novobabilonska država v času največjega obsega (626–609 pr. n. š.)

napad Kira Velikega (539 pr. n. š.)

Vera in kultura

Babilonci so večinoma prevzeli božanstva Sumercev, za najvišje božanstvo pa so razglasili zaščitnika Babilona **Marduka**. Prepričani so bili, da dogajanje na zemlji odseva v zvezdah, zato so se zlasti Kaldejci veliko ukvarjali z astrologijo. Darovanje človeških žrtev in čarovništvo je bilo poznejšega izvora. Že pri Sumercih so se razvili lirika, himne, psalmi in epi. V tem času je nastal znameniti ep o Gilgamešu. Strokovnjaki ga datirajo v čas med leti 2000 in

1600 pr. Kr. in je vrhunsko delo mezopotamske književnosti. Ep je živel v ustnem izročilu vse do 7. stol. pred Kr., ko ga je dal zapisati asirski vladar Assurbanipal. Ep o Gilgamešu poroča o prizadevanjih polbožanskega vladarja mesta Uruk, da bi dosegel nesmrtnost. Gilgameš se odpravi s prijateljem junakom Engidujem zatret zlo. Engidu pobije Humbabo, čuvaja cedrovega gozda. Ištar hoče Gilgameša za moža, vendar jo ta zavrne. Užaljena Ištar pripelje bika, ki ga Gilgameš in Engidu ubijeta. Engidu umre, obupani Gilgameš poišče svojega prednika Utnapiptima, da bi od njega izvedel skrivnost nesmrtnosti. Utnapištim mu pove, kje najde čudežno rožo večno obnavljajoče se mladosti. Preden Gilgamešu uspe odtrgati čudežno rožo, jo požre kača. Sporočilo epa je, da je upor proti usojenosti nesmiseln. Človek mora uravnavati svoja dejanja po etičnih zakonih, da si pridobi posmrtno življenje in slavo med ljudmi. V epu o Gilgamešu je tudi najstarejši do sedaj znani opis vesoljnega potopa.

Socialne in gospodarske razmere

Kralj je vladal absolutno. Bil je tudi najvišji duhovnik, vendar ni užival božanskih časti kakor v Egiptu. Pokrajine so upravljali namestniki. Kaldejci so bili tudi zelo spoštovani sodniki. Poučevali so bogoslovje, pravo in matematiko. Bolj kakor Babilonci so bili bojeviti Asirci, a Babilonci so bili boljši poljedelci. Obrtniki so izdelovali volnene in bombažne tkanine, glinasto posodo ter dišeča mazila. Bili so tudi odlični trgovci.

Leta 626 se je Kaldejec **Nabopolasar** razglasil za babilonskega kralja in ustanovil **novo babilonsko kraljestvo**. Zasedel je zahodno Mezopotamijo, Sirijo in Palestino. Največji razcvet je kraljestvo doživelo v času kralja **Nabukonodonzorja II.** (605–562), ki je premagal Egipt, porušil Jeruzalem in odpeljal Izraelce v babilonsko sužnost (ps. 137/136; Verdijeva opera). Proslavil se je z veličastnimi zgradbami, najslavnejša je bila 90 m visoki babilonski stolp. V tem času sta cvetela gospodarstvo in trgovina. Leta 539 je babilonsko državo osvojil perzijski kralj Kir (Cir) in jo kot provinco (satrapijo) priključil svojemu kraljestvu.

2.3 KNJIŽNICE

Zaradi obilice pisne dediščine, ki so nam jo zapustili Babilonci, jih je odličen poznavalec babilonske književnosti Robert Koldewey imenoval kar »*grafomane antike*«. Bogata pisna dediščina Babiloncev, ki danes obsega nekaj nad 200.000 glinastih ploščic, se je ohranila zaradi ugodnih tal v Mezopotamiji in zaradi trajnosti njihove pisne podlage.

Leta 1847 je Anglež Austen Henry Layard na bregu Tigrisa odkril staro babilonsko prestolnico **Ninive**. Na mestu današnjega naselja Kujundšik so ar-

heologi najprej našli ostanke palače kralja **Sanheriba** (705–681). Sanherib je bil asirski kralj, ki je za prestolnico svoje države namesto Dura izbral Ninive. V njegovem času je v njih živelo približno 170.000 prebivalcev. Mesto je imelo obliko podaljšanega trikotnika in je bilo obdano z dvojnim obzidjem. Kraljeva plača je predstavljala vrh asirske reliefne umetnosti. Kralj Sanherib je znatno razširil območje asirske države. Zavzel je feničanski pomorski mesti Sidon in Jafo, naložil davek Judeji, osvojil Babilon in ga porušil do tal.

V Ninivah je Layard odkril prvi del knjižnice Sanheribovega vnuka, kralja **Assurbanipala** (668–626). Assurbanipal si je v Ninivah postavil novo palačo in začel sistematično zbirati stara sumerska, akadska in babilonska besedila. Bil je velik vojskovodja. Podredil si je Arabce, Elamce in Egipt. Asirci so veljali za izjemno krute vojake. Bil pa je tudi izjemno izobražen človek. Lahko bi ga imenovali kar »*velikega humanista*« antike. Zanimal se je predvsem za umetnost, literaturo in zgodovino. Ustanovil je **prvo veliko zasebno knjižnico** na svetu, v kateri je sistematično zbiral vso dosegljivo literaturo tedanjega časa.

Zaradi finančne stiske je Layard mogel dela nadaljevati šele čez nekaj let. V severnem delu Niniv je odkril še drugi del Assurbanipalove knjižnice. Na obeh krajih so arheologi našli skupaj 26.000 večinoma dobro ohranjenih glinastih ploščic. Kljub temu so prepričani, da je to samo del obsežne knjižnice kralja Assurbanipala in da je dobršen del še vedno zakopan pod zemljo.

Assurbanipala štejemo za prvega velikega bibliofila antike. Sam se je večkrat pohvalil, da zna brati in pisati in da si je knjižnico uredil za svoje lastne potrebe. Mnoge ohranjene ploščice so opremljene z »**ekslibrisom**«, na katerem piše: »*Assurbanipal, kralj sveta in kralj Asirije*«. Posamezna dela v Assurbanipalovi knjižnici obsegajo tudi po sto in več ploščic, ki so opremljene s tekočimi številkami. Niso pa vsa vpisana v katalogih, ki so se ohranili. Vsekakor pričajo ti katalogi o sistematični obdelavi knjig, obenem pa dokazujejo, da imamo opraviti s pravo knjižnico in ne morda z odlagališčem ploščic, ki niso bile več v uporabi. Vsaka ploščica je imela poleg tekoče številke t.i. »kustos«, to pomeni, da se je zadnja vrstica tablice ponovila kot prva vrstica na naslednji tablici. Tako so preprečili, da bi se med seboj pomešale tekoče številke različnih besedil. Poleg naslova je bila vedno označena tudi serija, v katero je besedilo uvrščeno v knjižnici. Ohranjeni sta dve vrsti katalogov, serijski, ki vsebujejo naslove različnih serij, in tablični, ki navajajo začetke vseh tablic iste serije. Prvi knjižničar Assurbanipalove knjižnice je bil Ištar-Šum-Ereš, ki je svojo knjižnico vključil v kraljevo. Leta 612 pr. Kr. je Medijec **Kiaksaros** zavzel Ninive in jih tako temeljito porušil, da jih ni bilo mogoče več obnoviti.

Rekli smo, da so Babilonci in Asirci zaradi pomanjkanja drugih pisnih podlag pisali večinoma na glinene ploščice. Tablice iz Niniv so bile navadno v obliki pravokotnika, dimenzije od 2,4 x 2 cm do 37 x 32 cm in povprečne

debeline 2,5 cm. Pomembnejša besedila so včasih pisali tudi na marmorne ali alabastrne ploščice. Na glinaste ploščice so pisali s trstom s klinastim prerezom, črto pa so potegnili tako, da so v mehko glino vtisnili napeto vrvico. Popisane tablice so sušili na zraku, pomembnejše pa so žgali in jih tako utrdili. Če tablica še ni bila popisana do kraja, so jo začasno zavili v vlažno krpo, da je glina ostala mehka. Ploščice iz Assurbanipalove knjižnice so bile še posebej lepo obdelane. Zanje so uporabljali najkakovostnejšo glino in jih zelo skrbno žgali. Druga posebnost kraljeve knjižnice pa je, da je pisava na teh ploščicah izjemno lepa, jasna in lahko berljiva.

Poleg literarnih del, med katerimi izstopa znameniti Ep o Gilgamešu, so v Assurbanipalovi knjižnici zastopana zlasti pravna dela (npr. zbirka zakonov kralja Hamurabija) ter dela s področja matematike in astronomije.

Drugo pomembno knjižnico v Mezopotamiji je francoski arheolog dominikanski pater Vincenc Scheil našel v mestu **Sippar** na obali Evfrata. Ob današnjem mestu Abu Habbar so arheologi v drugi polovici 19. stol. izkopali prek 60.000 žal večinoma nežganih glinenih ploščic, ki so v stiku z zrakom začele razpadati. Rešili so jih tako, da so jih naknadno žgali. Vsebina teh tablic – abecedniki, seznami mer in uteži, sumerske himne ter razne pogodbe – daje slutiti, da je šlo za knjižnico tempeljske šole iz časa okrog leta 1640 pr. Kr.

V letih od 1898 do 1900 so ameriški arheologi v mestu **Nippur** južno od Babilona odkrili 54.000 ploščic iz časa okrog leta 2000 pr. Kr. Ploščice so bile očitne zložene na lesenih policah, ker so pod ležečimi ploščicami na tleh našli lesni pepel. Po vsebini gre za pogodbe, tempeljske sezname, novobabilonske himne, pisma in slovarje. Ploščice so našli v dveh različnih plasteh. V površinskih plasteh, nekako do 6 m globine, so odkrili ploščice, ki so jih strokovnjaki datirali v leta med 700 in 400 pr. Kr. Na veliko presenečenje arheologov pa so v globljih plasteh odkrili bistveno starejše najdišče. Očitno je šlo za ostanke starejše knjižnice, za katero uporabniki nove niso več vedeli. Ta Nippurska knjižnica je bistveno starejša od Assurbanipalove in sega v prvo dobo babilonske zgodovine.

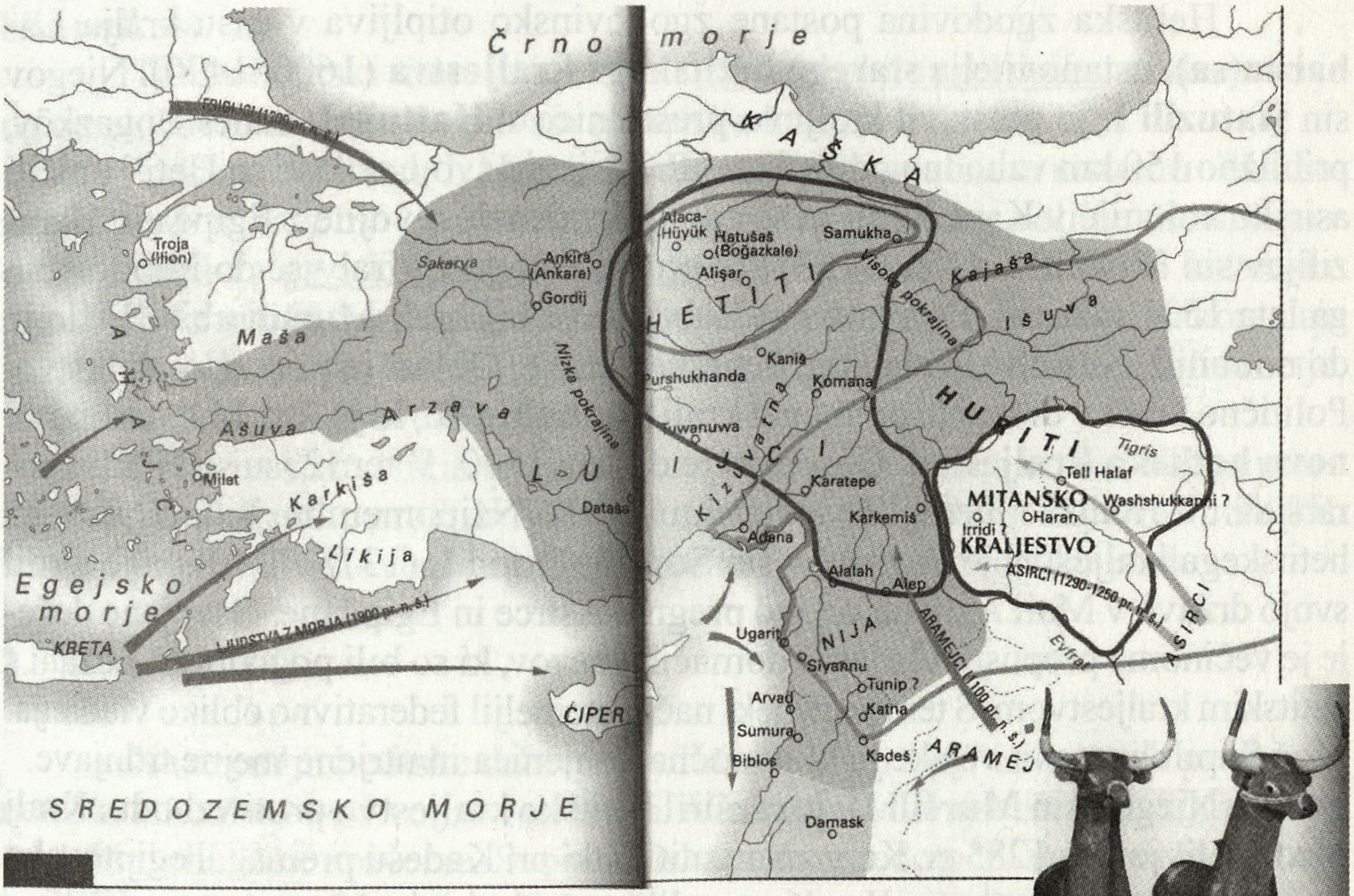
Največje najdišče pa so našli francoski arheologi v **Lagašu**, blizu današnjega mesta Tello. Kljub težavam, ki so jih imeli z roparji – ti so jim odnesli kakih 40.000 ploščic – je francoskim arheologom uspelo rešiti okoli 100.000 ploščic. Ploščice, ki so jih našli v skladišču, so bile razporejene tako, kot so bile po vsej verjetnosti odložene pred 4000 leti. Vsebujejo večinoma dokumente poljedeljske narave iz preloma 22. stoletja pr. Kr. Skladišče je bilo pod zemljo. Ob stenah hodnikov so bile vrezane police, na katere so odlagali tablice. Ker niso našli vhoda v nivoju skladišča, arheologi sklepajo, da so bili to kletni prostori hiše, v katere se je prišlo po lesenih stopnicah.

Ekspedicija strokovnjakov oxfordske univerze je skupaj s strokovnjaki Chicaškega muzeja leta 1924 izkopala v mestu **Kiš** stavbo iz časa kralja Hamurabija (okrog leta 1900 pr. Kr.). Oxfordski asirolog Štefan Langdon je

prepričan, da gre za prostore knjižnice. V hiši je namreč našel prvi najdeni primer babilonskega pisala. Za njegovo tezo govori še nekaj drugih podrobnosti.

V mestu **Sippar Arur**, danes je tam arabski kraj Der severno od Babilona, so izkopavali arabski arheologi na pobudo Angleža Budgea. Našli so kakih 2000 ploščic, ki so jih takoj prodali trgovcem v Bagdadu, kjer jih je odkupil Budge. Po njegovi oceni naj bi najdišče hranilo kakih 15.000 ploščic. Nemirni Srednji vzhod žal že nekaj časa ne dopušča novih izkopavanj.

3.0 HETITI

Hetiti
(2000—približno 1200 pr. n. š.)

HETITSKO KRALJESTVO

največji obseg Stare države (17. st. pr. n. š.)

kraljestvo pod Šupiluliumom I. (približno 1370—1342 pr. n. š.)

največji obseg Nove države (1220 pr. n. š.)

primer hetitskega kiparstva: par glinastih volov iz 16. stoletja pr. n. š., Muzej v Ankari.

Literatura

RIEMESCHNEIDER M., Die Welt der Hetiter, Stuttgart 1955.
KOROŠEC Viktor, Bel Madgalti (Klinopisne ploščice iz prestolnice Hatušaš), Ljubljana

3.1 ZGODOVINA

Hetiti so bili ljudstvo, ki se je okrog leta 1900 iz svoje prvotne domovine preko Kaspijske depresije preselilo v vzhodno Anatolijo na ozemlju današnje

Turčije. Na podlagi jezikovnih skupin so se delili na tri politična območja. Po hudih medsebojnih spopadih so se okrog leta **1750** združili v prvo **enotno državo** z glavnim mestom **Kusari** (Karkemiš) na ozemlju današnjega Libanona. O tej prvi državi so zgodovinski viri zelo skopi.

Hetitska zgodovina postane zgodovinsko otipljiva v času kralja **Labarna(sa)**, ustanovitelja **starega hetitskega kraljestva** (1600–1490). Njegov sin **Hatuzili I.** je prestavil kraljevo prestolnico v **Hattušaš**, danes Bogazköy, približno 150 km vzhodno od Ankare. Pri širjenju svoje oblasti so Hetiti uničili asirske kolonije v Kapadokiji in se zapletli v nenehne vojne z Egipčani. Hatuzilijev sin **Muršili I.** (1560–1531) je prodrl po reki Evfrat vse do Babilona in ga leta 1531 razrušil. Po vrnitvi iz Babilona je bil kralj Muršili ubit. Prišlo je do notranjih nemirov in slabitve hetitske države. Oblast je prevzelo plemstvo. Politično krizo v državi je premagal kralj **Tudhalija II.**, ki je leta 1440 ustanovil **novo hetitsko kraljestvo**. Obstajalo je do leta 1200. V tem času so Hetiti uporabljali t.i. Hetitske hieroglife v dialektu luviša. Najpomembnejši kralj novega hetitskega kraljestva je bil njegov sin **Suppiluliumo I.** (1375–1340), ki je utrdil svojo državo v Mali Aziji ter od tod pregnal Asirce in Egipčane. Osvojene dežele je večinoma prepustil vladanju domačih knezov, ki so bili pogodbeno vezani s hetitskim kraljestvom. S tem je na neki način utemeljil federativno obliko vladanja. Moč Supiluliumove vojske je bila močna konjenica in utrjene mejne trdnjave.

Njegov sin **Muršili II.** je razširil hetitsko kraljestvo proti vzhodu. Kralj **Mutavalis** je leta 1285 pr. Kr. v znameniti bitki pri Kadešu premagal egiptovsko vojsko. Faraonu Ramzesu II. se je z velikim osebnim junaštvom posrečilo popoln poraz spremeniti v premirje in se umakniti v Egipt. Mutavalisov mlajši brat **Hatuzilij II.** je nato leta 1250 sklenil z Egipčani mir in obdržal večji del Azije. Okrog leta 1200 pa so Hetiti podlegli napadom t.i. »morskih ljudstev«, ki so Hetite napadala iz Trakije in Egipta. V teh bojih je hetitska država za vedno propadla.

3.2 KULTURA IN RELIGIJA

Glavni vir hetitske zgodovine in kulture so glinaste ploščice, ki so jih arheologi odkrili v nekdanji kraljevi prestolnici Hatušaš in so pisane v sedmih jezikih.

Hetitsko kraljestvo je bilo volilna monarhija z močnim svetom plemičev. Blaginja Hetitov je temeljila na rudnem bogastvu, predvsem bogatih najdiščih železne rude. Ukvarjali so se tudi s poljedelstvom in živinorejo. Najpomembnejši živili sta bili kruh in pivo. Med 18. in 17. stol. so prevzeli mezopotamski klinopis, vendar je ob njem ves čas obstajala tudi hetitska hieroglifska pisava, ki so jo pisali tako, da so podobe potekale najprej z desne proti levi in v naslednji vrstici od leve proti desni.

Hetiti so bili odlični gradbeniki. Njihove stavbe ne delujejo orientalsko. Bili so mojstri keramike in male plastike.

V **religiji** je opazen vpliv babilonskega kulta in magije. Poleg zemeljskega pokopa so občasno svoje mrtve tudi zažigali, kar je v tem delu vzhoda bila redkost.

Tudi v hetitski literaturi je čutiti močan babilonski vpliv, medtem ko je na umetnost in literaturo vplivala minojska kultura s Krete.

Predvsem pa so bili Hetiti znani po svojem **pravnem sistemu**. Znameniti »*Dekret iz Telipina*«, s katerim je bil izveden prehod iz volilne monarhije v dedno, velja za prvi konstitucionalni zakon v zgodovini. Hetitsko kazensko pravo je bilo za tisti čas humano. Uporaba smrtne kazni je bila redka. Zakonodaja je ščitila zasebno lastnino vključno z zemljo. Večina prebivalstva so bili kmetje, v večjih mestih pa je cvetela trgovina.

Eden izmed velikih poznavalcev hetitskega jezika in hetitskega pravnega reda je bil univ. prof. dr. Viktor Korošec (1899–1985), ki je več hetitskih besedil prevedel v slovenščino, nekatere tudi v druge evropske jezike.

3.3 KNJIŽNICE

Na ozemlju hetitske države so v letih 1906 in 1907 izkopavali predvsem nemški arheologi pod vodstvom Huga Winklerja, v dvajsetih letih 20. stol. pa arheologi chicaške univerze. Svoje raziskave so osredotočili na predel nekdanje kraljeve prestolnice Hattušaš pri današnjem turškem metu Bogazköy. Pri svojem delu so imeli srečno roko, saj so na treh različnih krajih nekdanje prestolnice našli skupaj okrog 11.000 glinenih tablic. Prva večja listina, ki so jo našli, je bila mirovna pogodba med egiptovskim faraonom Ramzesom II. in hetitskim kraljem Hatuzilom II. Dotlej je bila znana samo iz egiptovskega izročila. Pogodba je pisana v akadskem klinopisu, večina najdenih tablic pa deloma v babilonskem, ki je bil v tem času diplomatski jezik srednje-azijskega prostora, in deloma v hetitskem jeziku. Najdba sumersko-babilonsko-hetitskega slovarja je omogočila hetitologom razvozlati tudi ta, doslej neznani jezik. Med njimi je bil že omenjeni prof. dr. Viktor Korošec z ljubljanske univerze.

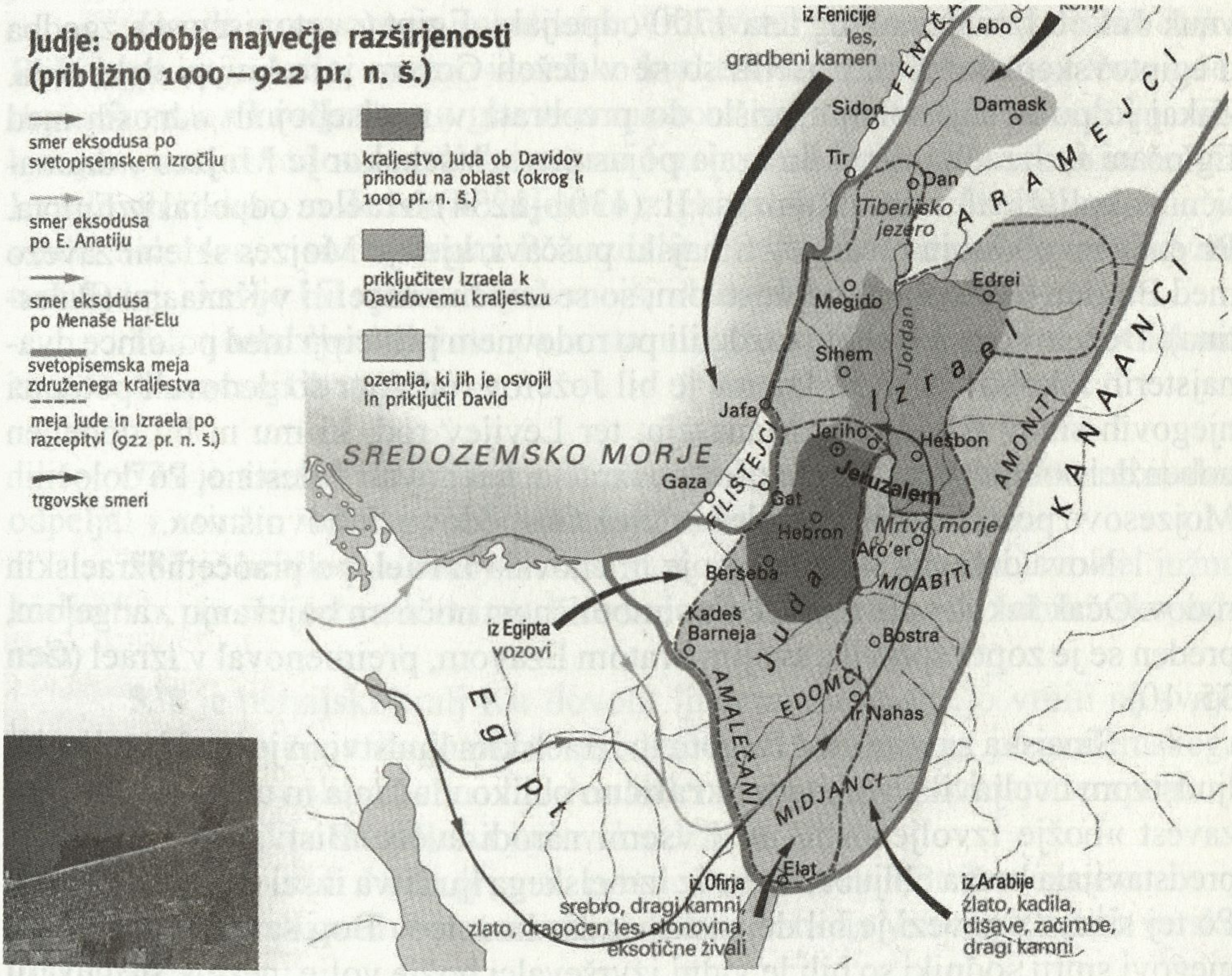
Najdene tablice so nenavadno velike, povprečno 20 x 30 cm. Vse so iz žgane gline in pisane z lepo enakomerno pisavo. Vsaka tablica je opremljena z neke vrste kolofonom, v katerem je naveden »kustos«, tekoča številka tablice in naslov dela, kateremu pripada. Vedno je naveden avtor dela, kaj je po poklicu in kje stanuje. Za morebitne manjkajoče dele besedila so pustili prostor. Pisani pa so tudi vsi, danes bi temu rekli »restavratorski posegi« v tablico. Naj navedemo primer takšnega kolofona:

»2. tablica. Tudhalijaš, veliki kralj. O prisegi. Končano. Ta tablica je bila razbita. Pred obličjem Mahhuzija in Halva-lu-ja sem jo jaz, Dudaš, zopet obnovil.«

V kraljevi knjižnici prestolnice Hattušaš so našli tudi kataloge, ki so urejeni po avtorjih. Hetitologi postavljajo to knjižnico v začetek 14. stol pr. Kr. Po tej dataciji je hetitska kraljeva knjižnica 700 let starejša od Assurbanipalove knjižnice, ki je dolgo veljala za najstarejšo knjižnico na svetu.

V drugih krajih hetitske države so bili arheologi z vidika knjižnice za enkrat še neuspešni.

4.0 IZRAEL

Literatura

Sarach KOCHAV, Izrael, sijaj Svete dežele, Ljubljana, MK, 2000

Svet biblije, Stara zaveza (uredil Jacques Musset), Ljubljana, MK, 1991.

Hershel SHANKS, Skrivnost in pomen kumranskih rokopisov, Ljubljana, Učila, 2002.

4.1 ZGODOVINA

Izraelsko zgodovino lahko zasledujemo nekako od obdobja polnomadskih selitev narodov med letoma 2000 in 1700 pred Kr., ko so se začela iz sirsko-arabske puščave in Mezopotamije posamezna semitska plemena pomikati proti Siriji in Kanaanu. Okrog leta 1850 pred Kr. se je tudi **Abraham** s svojo rodbino odločil zapustiti svojo domovino v Uru na Kaldejskem. Ob reki Evfrat je potoval proti severu do nekdanje hetitske prestolnice Karkemiš (Kusari),

nato pa se je preko Ugarita in Sirije usmeril proti kannanski deželi na ozemlju kasnejše Palestine, kjer se je ustalil. Glavni vir tega obdobja izraelske zgodovine je Sveto pismo. Njegovo pripoved pa potrjujejo tudi posamezni zapisi narodov, ki so se srečevali z Izraelci. Ko je v Kanaanu nastala lakota, je Abrahamov vnuk **Jakob** Izraelce okrog leta 1700 odpeljal v Egipt (svetopisemska zgodba o egiptovskem Jožefu). Naselili so se v deželi Gosem v rodovitni delti Nila. Zakaj je po nekaj stoletjih prišlo do preobrata v medsebojnih odnosih med Egipčani in Izraelci, še ni do kraja pojasnjeno. Vsekakor je **Mojzes** v dramatičnih okoliščinah v času Ramzesa II. (1301–1234) Izraelce odpeljal iz Egipta. Po daljšem obdobju bivanja v Sinajski puščavi, kjer je Mojzes sklenil zavezo med Bogom in izvoljenim ljudstvom, so se končno naselili v Kanaanu (Palestina). Deželo so si z žrebom razdelili po rodovnem principu med potomce dvanajsterih Jakobovih sinov. Izjema je bil Jožefov rod, kjer so dedovali potomci njegovih sinov Efraima in Manaseja, ter Levijev rod, ki mu ni bil dodeljen noben del »obljubljene dežele«, kot so Izraelci imenovali Palestino. Po določilih Mojzesove postave je bil Levijev »delež Gospodovo duhovništvo«.

Nova državna skupnost se je imenovala **Izrael**, po praočetu izraelskih rodov. Očak Jakob se je namreč po simboličnem nočnem bojevanju z angelom, preden se je zopet spravil s svojim bratom Ezavom, preimenoval v Izrael (Gen 35, 10).

Sinajska zaveza med Bogom in izraelskim ljudstvom je med izvoljenim ljudstvom uveljavila izrazito **teokratično** obliko vladanja in utrdila med njimi zavest »božje izvoljenosti« med vsemi narodi sveta. Bistvo izvoljenosti je predstavljala božja obljuba, da bo iz izraelskega ljudstva izšel Odrešenik sveta. Po tej sinajski zavezi je bil dejanski vladar Izraelcev Bog sam, Mojzes in po njegovi smrti sodniki so bili le vidni izvrševalci božje volje, neke vrste čuvarji natančnega izpolnjevanja božjih zapovedi. Najpomembnejši sodniki so bili Debora, Gideon, Samson in Samuel. Zato je tudi Samuel željo Izraelcev, da si po zgledu drugih narodov oblikujejo lastno kraljestvo, razumel kot temeljno kršitev Sinajske zaveze.

Leta **1030** so Izraelci kljub temu ustanovili **kraljevino**. Prvi kralj je postal **Savel** (1030–1010), ki si je za prestolnico izbral svoje rojstno mesto Gibea, približno 5 km severno od Jeruzalema. Vrhunec politične moči je Izrael doživel v času njegovega naslednika **Davida** (1010–970), ki je prestolnico prenesel v Jeruzalem ter državo vojaško in politično utrdil. David je bil velik vojskovodja, velik državnik in hkrati izrazito lirična duša. Ljudsko izročilo, ki ga potrjujejo analize strokovnjakov za hebrejski jezik in poznavalcev izraelske zgodovine, mu pripisuje vrsto svetopisemskih pesnitev in psalmov. Kljub vsem človeškim slabostim je veljal za natančnega izpolnjevalca božjih zapovedi in je zato šel v izraelsko zgodovino kot idealen vladar. V času njegovega sina **Salomona** (970–931), ki je slovel po izjemni modrosti, je izraelska država

doživela največji sijaj. Salomon je med drugim v Jeruzalemu zgradil znameniti tempelj, ki so ga hodili občudovat z vseh koncev sveta. Finančno breme, ki ga je zaradi razkošja dvora in gradnje jeruzalemskega templja občutilo ljudstvo, je vsaj posredno privedlo do upora severnih rodov po Salomonovi smrti.

Zaradi arogance in mladostne vihravosti Salomonovega naslednika **Roboama** se je dotlej enotno izraelsko kraljestvo razdelilo na številčno močnejše **Severno kraljestvo** z glavnim mestom najprej Tirca in nato Samarija, kjer je severnim rodovom vladal uporni Jeroboam I. Pridružila se mu je večina Izraelovih rodov; in **Južno kraljestvo** z glavnim mestom Jeruzalem, kjer je vladal Salomonov sin Roboam. Po razdelitvi se je južno kraljestvo imenovalo tudi Judeja, ker je bil njihov najslavnejši vladar David iz Judovega rodu.

Tako oslabljeni državi pa nista mogli uspešno kljubovati pritiskom sosednjih močnejših držav:

721 je asirski kralj Sargon II. osvojil severno kraljestvo in prebivalce odpeljal v asirsko sužnost. V Samarijo je naselil tuje priseljence.

587 je babilonski kralj Nabukodonozor (Nebukadnezar) zavzel južno kraljestvo, porušil Jeruzalem in v dveh valovih odvedel Jude v babilonsko sužnost.

538 je perzijski kralj Kir dovolil ljudem, da se smejo vrniti na svoje domove. Vrnil jim je bogoslužne predmete iz porušenega jeruzalemskega templja in jim dovolil da obnovijo Jeruzalem in na novo pozidajo tempelj.

350 je bila **obnovljena** judovska država.

319 so morali Judje priznati premoč egiptovskih Ptolomejecev.

201 so prišli pod oblast asirskega kralja Antioha Velikega (velika verska preganjanja).

63 po Kr. je Pompej osvojil Jeruzalem in Palestino podredil Rimu.

66 je prišlo do vstaje Judov proti Rimu, ki jo je vodil Simon Bar Jona in je zajela vso Palestino.

70 je po strahotnem obleganju Vespazijanov sin Tit zavzel Jeruzalem in ga porušil do tal. Kot zadnja trdnjava je v tej vojni padla Masada ob Mrtvem morju.

130 je Hadrijan obnovil Jeruzalem kot rimsko mesto z imenom Aelia Capitolina

132–135 je prišlo do druge vstaje Judov proti Rimljanom, ki jo je vodil Ben Koseba. Končala se je s popolnim porazom Judov. Leta 134 so Rimljani do tal porušili Jeruzalem, ga preorali in posuli s soljo. Judom je bilo pod smrtno kaznijo prepovedano stopiti na mesto nekdanjega Jeruzalema.

4.2 VERSTVO IN KULTURA

Izraelci so edino ljudstvo starega veka, ki je ohranilo strogo monoteistično vero. Bog je prebival med njimi v svetem šotoru in pozneje v templju. Čuvarji prave vere so bili predvsem preroki, ki so strogo pazili, da se med izvoljeno ljudstvo ni vtihotapilo malikovalstvo.

Znanost se v splošnem ni razvila. Cvetelo je stavbarstvo, ne pa tudi kiparstvo in slikarstvo, ker Judje v skladu s svojimi verskimi predpisi niso smeli napravljati podob. Tempelj je po arhitekturni zasnovi spominjal na egiptovska svetišča.

Pravi vladar Izraelcev je bil Bog (Jahve). Poglavarji rodov so imeli sodno oblast in upravo. Kazni so bile stroge, kakor pri vseh Semitih. Rabini in leviti so bili najbolj spoštovani in duhovniška čast je bila dedna. Izraelci so bili poljedelci in živinorejci, pozneje pa jim je bil glavni vir dohodka trgovina.

Njihovo glavno literarno delo je **Sveto pismo**, pisano v starohebrejskem jeziku. Gre za zbirko 39 knjig, ki so nastajale v letih 1000–50 pred Kr. Konec 1. stol. po Kr. so Judje v Palestini dokončno določili seznam knjig (kanon), ki ga v judovstvu na splošno priznavajo še danes. Od 2. stol pr. Kr. pa je obstajal v Egiptu grški prevod Svetega pisma (Septuaginta), ki je vseboval še sedem dodatnih knjig, ki jih danes poznamo pod imenom devterokanonične knjige. Ker so pisane v grščini, jih Judje in za njimi protestanti niso sprejeli v svoj kanon, so jih pa katoličani.

Ko govorimo o zgodovini Izraelcev, govorimo seveda samo o knjigah Stare zaveze. Delimo jih v tri skupine:

Tora ali Postava – sem uvrščamo Mojzesove knjige;

Preroki – med pomembnejšimi Izaija, Jeremija, Ezekijel, Amos in Ozej.

Spisi – to skupino delimo na zgodovinske knjige (Samuelovi knjigi, Knjigi kraljev, Jozue, Sodniki, Kroniški knjigi), modrostno literaturo (Job, Pregovori, Pridigar) in pesniško literaturo (Psalmi, Visoka pesem).

Največje hebrejsko knjižno delo po Svetem pismu je **Talmud**. Nastajal je od 1. do 13. stoletja po Kr. Poleg pravnih in socialnih norm vsebuje tudi podatke o medicini, astronomiji, potopise, pisma in filozofska razmišljanja. Deli se na Mišno – besedilo in Gemaro – razlago.

4.3 KNJIŽNICE

Bogoslužni prostor v strogem pomenu besede je bil samo jeruzalemski tempelj, kjer je bil po njihovem prepričanju Bog osebno navzoč. Zato je bil vsak Jud dolžan enkrat na leto obiskati jeruzalemski tempelj in tam opraviti ustrezna bogoslužna opravila. Sobotno bogoslužje so opravili v domači družini. To je bila »molilnica« v pravem pomenu besede. Shodnica, v kateri so se shajali,

pa je bila namenjena pouku in razlagi Mojzesove postave. Knjižnice so tako nastajale pri jeruzalemskem templju in v shodnicah. Zaradi burne izraelske zgodovine in predvsem zaradi obeh zgoraj omenjenih uporov Judov, ko so Rimljani vse, kar je bilo judovskega, zravnali z zemljo in celo posekali vsa drevesa v Judeji, da bi Judom onemogočili bivanje v njihovi domovini, se nam je ohranilo malo arheoloških ostankov, pri katerih lahko zanesljivo rečemo, ta prostor je bil namenjen knjižnici. To velja celo za arheološke ostanke nekaterih sinagog, ki so jih odkrili v Palestini.

Najbogatejše najdišče, kjer pa vendar z gotovostjo določimo navzočnost knjižnice, je v **Qumranu** ob Mrtvem morju. Tu je leta 1947 nekako tri km od obale Mrtvega morja ob robu Judovske puščave našel neki pastir v votlini stare zavitke Svetega pisma. Arheološke odprave po letu 1952 so nato na tem mestu odkrile naselbino neke vrste starojudovske meniške skupnosti, imenovane **eseni**, ki so si prizadevali za osebno posvečenje. Živeli so v osebnem uboštvu, neporočenosti in pokorščini izvoljenemu predstojniku. Preživljali so se z obdelovanjem polja in ročnim delom, velik del časa pa so namenili premišljevanju, molitvi in študiju. Sistematična arheološka izkopavanja so na področju naselbine in v njeni neposredni okolici odkrila bogato zbirko rokopisov svetopisemskih besedil in komentarjev k njim, našli so pravila esenske skupnosti, literarna dela (razne hvalnice), pisma, uradne dokumente in podobno. Besedila so pisana v hebrejskem, aramejskem in grškem jeziku.

Qumran je nedvomno najpomembnejša ohranjena knjižnica palestinsko-sirskega prostora. Skoraj po čudežu je preživela judovsko vojno, ki jo je tako pretresljivo opisal Jožef Flavij, sam udeleženec te vojne, v svoji znameniti knjigi Judovska vojna.

Jožef Flavij se je rodil v Jeruzalemu v plemiški duhovniški družini. Po prepričanju je bil farizej. Leta 64 je vodil v Rimu pogajanja o izpustitvi judovskih duhovnikov. S pomočjo Neronove druge žene Pompeje Sabine je poslanstvo uspešno končal. Navduševal se je nad rimsko kulturo, vendar je v protirimski vstaji leta 66 postal judovski poveljnik v Galileji. Spomladi leta 67 so ga Rimljani ujeli in privedli pred Vespazijana. Prerokoval mu je, da bo naslednji rimski cesar. Ko se je to leta 69 res zgodilo, je bil izpuščen. Privzel si je cesarsko rodbinsko ime Flavij. Leta 70 je spremljal rimsko vojsko pri obleganju Jeruzalema, nato pa živel v Rimu. V svojih delih je posredoval pomembne dokumente o tedanjem življenju in o povezavi med judovstvom in rimsko kulturo. Njegovi glavni deli sta *Bellum Judaicum* (Judovska vojna, v sedmih knjigah) in *Antiquitates Judaicae* (Judovske starožitnosti, v dvajsetih knjigah).

Tudi Qumran je bil žrtev rimskega maščevanja. Leži namreč v neposredni bližini trdnjave Massade, ki so jo Rimljani oblegali dve leti. Prebivalcem Qumarana se je očitno posrečilo še pravočasno skriti večino »knjižnega« bogastva in ga v lončenih posodah zakopati v pesek. Ohranjeni rokopisi so

nastali v časovnem razponu od leta 200 pred Kr. do leta 73 po Kr. ko je bila esenska skupnost uničena in so izjemen dokument judovske kulture.

5.0 FENIČANI

Literatura

I Fenici (Katalog razstave v Benetkah), Venezia, Bompiani, 1988, 763 str.
Michel GRAS – Pierre ROUILLARD – Javier TEIXIDOR, L' universo fenicio, Torino, Einaudi, 2000 (Paris 1995)
Gerhard HERM, Feničani. Škrlatni amperij antike, Ljubljana 1977

Feničanov ne omenjamo zaradi pomembnosti njihove literature, ki se nam žal ni ohranila. Tudi nimamo direktnih podatkov o njihovih knjižnicah. Svoje mesto v pregledu razvoja knjižnic si zaslužijo preprosto zato, ker so nam posredovali pisavo, ki so jo od njih prevzeli in prilagodili svojim potrebam drugi evropski narodi.

5.1 ZGODOVINA

Feničani so staro semitsko ljudstvo, ki se je okrog leta 3000 naselilo ob sirijski in libanonski obali nekako do gore Karmel na jugu. Bili so deloma amorejskega in deloma kanaanskega izvora. Sebe so imenovali Kanaanci, Grki so jih imenovali Feničani, Homer in Sveto pismo pa jih imenujeta Sidonci. Sprva so se v dolinah rek v razmeroma ozkem obalnem pasu ukvarjali s poljedelstvom, vendar so se kmalu preusmerili na ribolov in pomorsko trgovino. Zaradi hribovitega terena so ustanovili več manjših mestnih držav. Najpo-

membnejše so bile Biblos, ki je že v 3. tisočletju trgoval z Egiptom, Sidon, ki je veljal za prvo večje feničansko mesto in je kot pomembno trgovsko središče omenjen v znamenitih egiptovskih tablicah iz El Amarne, Sarepta, kjer so našli prvi feničanski tempelj iz prve polovice 1. tisočletja, in Tir, ki ga prav tako omenjajo tablice iz El Amarne. Iz svetopisemskih poročil razberemo, da so vsa ta mesta odigrala pomembno vlogo tudi v judovski zgodovini. Rimski zgodovinar judovskega rodu Jožef Flavij pravi, da je podatke o odnosih med Izraelci in Feničani preveril v arhivih in kronikah mesta Tir. Obsežno pa nam o Feničanih poročajo tudi grški pisci.

Kot odlični pomorščaki in največji trgovci svojega časa so Feničani prodrli vse do juga Španije. Nekateri celo domnevajo, da so morda okrog leta 600 pred Kr. obpluli Afriko. Okoli leta 900 pred Kr. so bili Feničani že dobro znani v celotnem sredozemskem prostoru, kjer so ustanovili številne majhne trgovske naselbine. Izjema je bila Kartagina, ki se je razvila v veliko mesto. Spor z Asirijo je oslabil mesta v Feniciji, ki so sčasoma prišla pod oblast drugih velesil: v 8. stol. pod Asirce, leta 538 pod Perzijce in leta 64 pod Rimljane.

Politična ureditev in gospodarske razmere

Dežela je bila razdeljena v majhna kraljestva. Kraljeva oblast je bila v večini primerov dedna, včasih tudi volilna. Kralj je bil absolutni vladar, vendar je razmeroma pogosto prihajalo do uporov preprostega ljudstva. Feničani so bili odlični ladjarji, lončarji, imeli so razvito kovinarstvo, izdelovanje stekla, barvanje na škrlat ter izdelovanje zlatega in srebrnega nakita. Kot trgovci so zanesli na zahod rastline in živali, katerih domovina je bila Azija. Zaradi svoje prekanjenosti in lakomnosti Feničani pri sosedih niso bili priljubljeni.

5.2 VERSTVO

Feničani so svojo religijo vezali na naravne pojave. Glavno feničansko božanstvo je bil sončni bog Bal, ki je bil tudi bog dežja in nevihte. Njegova žena je bila Balat. Melkart je bil čuvar naselbin in trgovine, Adonis bog pomladi, Istar (Astarte) boginja rodovitnosti (njen kult je bil povezan s tempeljsko prostitucijo), Moloh pa bog uničevanja, ki so mu ob nevarnosti žrtvovali tudi otroke.

5.3 KNJIŽEVNOST IN UMETNOST

Najpozneje v 14. stol. pred Kr. so Feničani razvili posebno pisavo, ki je imela 22 črk brez vokalov in je postala podlaga vseh zahodnosemitskih, evropskih in indijskih pisav. Zapustili so nam številne nagrobne zapise in po-

svetila v svetiščih, vklesane v kamen. O njihovi zgodovini, kulturi, verovanju nam poročajo zapisi grških pisateljev, svetopisemska poročila in zlasti Jožef Flavij. Žal pa se nam ni ohranilo nobeno njihovo literarno delo, na podlagi katerega bi lahko sklepali o njihovi literaturi. Prav tako nimamo poročil o njihovih knjižnicah. Posredno lahko sklepamo, da so bile, podobno kot pri drugih narodih, pri njihovih templjih. Flavijevo poročilo govori o feničanskih kronikah in arhivu v mestu Tir. Ob živahnih trgovskih stikih z Babilonci, Asirci, Grki in Egipčani in dejstvu, da so prav Feničani v tolikšni meri poenostavili pisavo, da so jo od njih prevzeli tudi drugi evropski in azijski narodi, si skorajda ni mogoče misliti, da bi bili povsem imuni za literarna dela. To dajejo slutiti tudi ohranjeni zapisi v njihovih svetiščih, ki imajo določeno literarno sporočilnost.

6.0 GRKI

Klasična Grčija
(5. st. pr. n. š.)

- najpomembnejša mesta
- središča pokrajin
- mestne državice (polis)
- manjša središča
- glavne ceste

Politični položaj med letoma 461 in 431 pr. n. š., v času atenske premoči pod Periklom.

Literatura

Furio DURANDO, Antična Grčija. Zarja zahoda, Ljubljana, MK, 1999
Rajko BRATOŽ, Grška zgodovina, Ljubljana 1997
Stanko PETERLIN – Anton KROŠL, Pregled občne zgodovine, 1. del, Celje, MD, 1934, 28–61

6.1 ZGODOVINA

Poleg skandinavske obale je najbolj razčlenjena grška. Gorski grebeni delijo Grčijo v nešteto dolin in kotlin, zato je nastalo tu največ držav in državic,

ki so srdito branile svojo neodvisnost. Omikani Grki niso osnovali svetovne države in niso bili združeni v enotni državi, ampak so pozneje tvorili kulturno jedro svetovne Aleksandrove in še pozneje rimske države. Vendar so složno nastopili v obrambi proti svetovni perzijski velesili, kateri se ni posrečilo zavojevati Evrope.

Grška zgodovina je izredno razgibana in jo je težko podati strnjeno. Zaradi izjemno bogate kulturne dediščine, ki jo je Grčija zapustila Evropi, na tem mestu z vidika kulturne zgodovine opozorimo le na nekaj ključnih obdobij grške zgodovine.

6.1.1 Čas pred Aleksandrom Velikim (336–323 pred Kr.) delimo na pet obdobij:

Obdobje **kretsko – mikenske kulture** (2600–1100). Njeno prvo središče je bila od leta 2600 do 1600 Kreta. Značilnost te kulture so veličastni nagrobni spomeniki, poslikana keramika in zlat nakit. Največja znamenitost pa je Knossosov tempelj, znan tudi kot grški labirint. Okrog leta 1600 so na mesto Krete stopile Mikene (1600–1200). Znamenitost tega obdobja so velike stenske poslikave v Mikenah, Tirintu, Pilosu in Orhomenosu. Politični položaj tega obdobja je opisal Homer v svojih epskih pesnitvah Iliada in Odiseja.

Mikensko kulturo so uničila preseljevanja Dorijcev okrog leta 1100. Obdobje **dorijske kulture** je trajalo od 1100 do 900 pred Kr. V tem času so Grki kolonizirali Malo Azijo, Sicilijo in Južno Italijo. Grško izročilo je ohranjala grška saga, in sicer v Mikenah o Atridi, v Tiriusu o Persusu, v Tebah o Ojdipu in v Amiklai pri Šparti o Heleni in Menelaju. V tem času so nastala znamenita svetišča: Apolonov tempelj v Delosu in v Delfih, Posejdonov v Kalaurei in Korintu ter nacionalno kultno čaščenje Zevsa na Olimpu pri Nemeji. V to dobo segajo tudi znamenita Pitijina prerokovanja (orakli) v Delfih (*Ibis redibis numquam peribis in bello*).

Arhaično obdobje (900–510). V tem času je nastala vrsta pomembnih držav. Med njimi omenjamo dve. Okrog leta 900 je nastala Šparta, ki sta ji vzporedno vladala dva kralja. V zgodovino je šla zaradi trde vzgoje otrok, ki so s sedmim letom postali državna lastnina. V tem obdobju je nastala monumentalna grška plastika (umetniki iz Samosa) in velikih mislecev, kot so bili Pitagora, Heraklit, Anaksimander in drugi. Večni tekmec Šparte so bile Atene, ki so okrog leta 560 dosegle vrhunec svoje moči. Znamenite so bile zaradi svojih gimnazij, kjer je bil poleg učenja poudarek predvsem na telesni vzgoji. Leta 508 je Klisten uvedel demokracijo. Atene so ostale zibelka pesništva in znamenitih grških črnih vaz.

Sledilo je obdobje razcveta grške kulture, ki je dobilo ime **klasična Grčija** (510–323).Ta razcvet je bil presenetljivo povezan z vrsto vojn: vojne

proti Perzijcem so povezale vse Grke v skupni obrambi proti zunanjemu sovražniku, žal pa je antagonizem med Šparto in Atenami z vojno vihro opustošil velik del Grčije, zlasti Peleponez. V tem času je nastala grška tragedija (Sofoklej 496–406), komedija (Aristofan 427), drama (Evripid) in filozofija (Sokrat 470–399, Platon, Aristotel).

6.1.2 Obdobje po Aleksandru Velikem se ujema z obdobjem helenistične Grčije

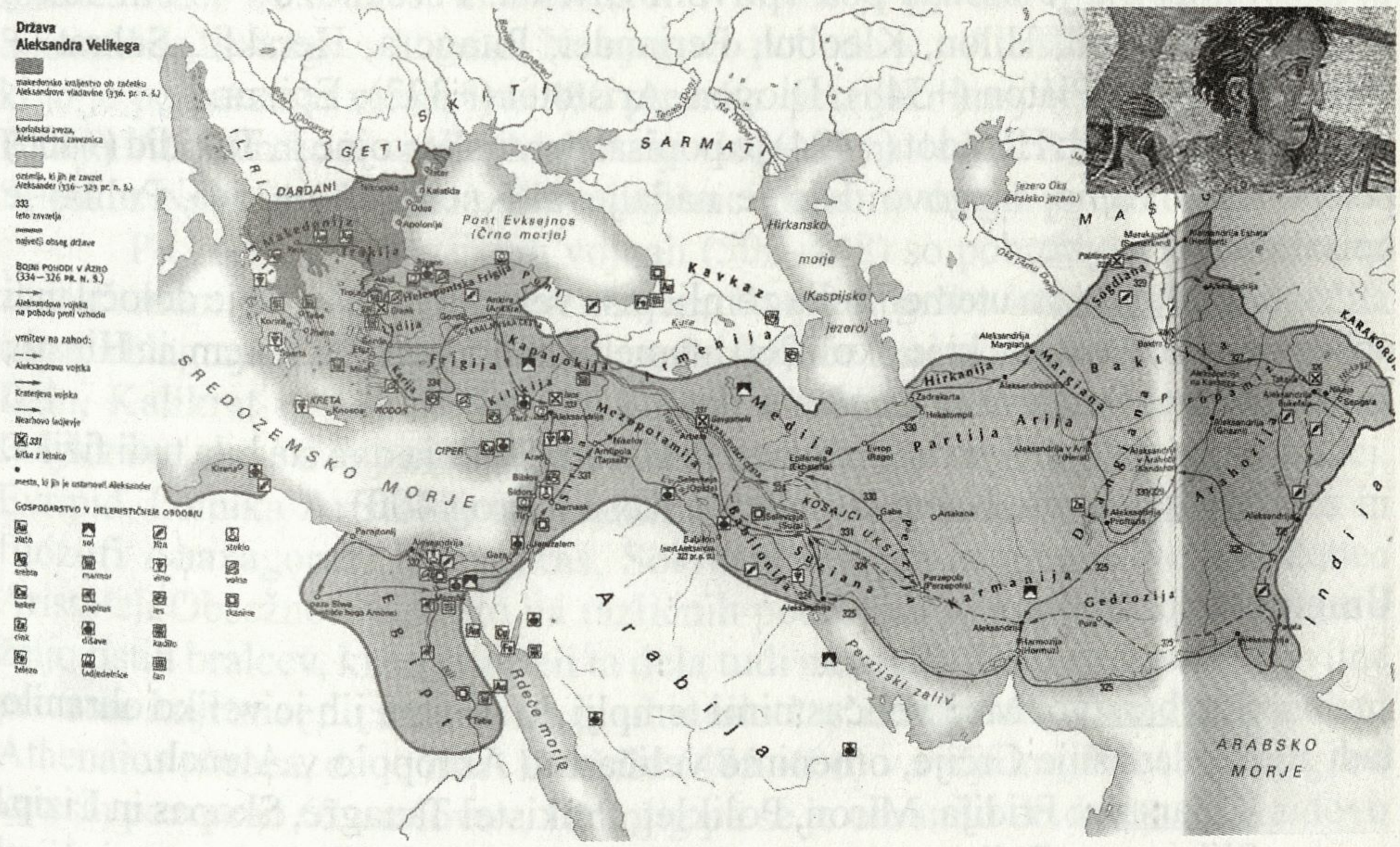
To obdobje je omogočilo vladanje makedonskega kralja **Filipa II.** (359–336), ki se je polastil grških mest ob Egejskem morju. Proti njemu je zaman nastopal znameniti atenski politik in govornik Demosten (384–322). Filipov sin in naslednik **Aleksander Veliki** (336–323) je nato zavzel vse dežele od Egipta do Indije in ustanovil drugo svetovno državo starega veka. Oče mu je za učitelja izbral filozofa Aristotela, ki ga je navdušil za grško kulturo. Aleksander si je postavil za cilj povezati vse osvojene države na podlagi grške kulture. Vendar je po vrnitvi iz Indije leta 323 še zelo mlad nenadoma umrl. Neurejeno nasledstvo ter raznolikost pokrajin v gospodarskem in kulturnem pogledu sta povzročila razpad njegove svetovne države. Nastala je nova kultura, ki ni bila več klasično grška. Ker je vase vsrkala primesi vzhodnih kultur, so jo imenovali helenistična.

Po Aleksandrovi smrti so med vojaškimi poveljniki izbruhnili boji za njegovo nasledstvo. Po Aleksandrovih vojskovodjih, ki so si lastili njegovo dediščino, imenujemo nastale države **diodoška kraljestva** po grški besedi diodoh (naslednik). Ker sta v bojih padla tudi Aleksandrov državni namestnik Perdikas (322) in namestnik makedonskega kraljestva Krater (321), je nastalo pet diadoških kraljestev: Antipater in njegov sin Kasander sta vladala Grčiji in Makedoniji. Bila sta ustanovitelja dinastije Antigonidov; Lizimah je vladal v Trakiji in delu Male Azije; Antigon I. Enooki in njegov sin Demetrij I. sta vladala v Frigiji in Likiji; Selevk I. Zmagovalec, ustanovitelj dinastije Selevkidov, je vladal državi, ki je segala od Male Azije do Perzije; Ptolomej Soter (Rešitelj), ustanovitelj dinastije Ptolomejcev, pa je vladal v Egiptu in na Egejskih otokih.

6.2 VERSTVO IN KULTURA

Verstvo Grkov je nastalo iz verskih prvin dveh različnih kultur: poljedelske mikenske in nomadske grške.

Pred Grki so bivali na grškem ozemlju predarijski Pelazgi, ki so imeli lasten jezik in visoko razvito stavbno kulturo. V tej kulturi je prevladovalo žensko božanstvo, lunarna pramati. Luno so častili zato, ker je imela po mišljenju primitivnih narodov odločilen vpliv na vegetacijo. Vse ozemlje okrog Sredozemskega morja je pod različnimi imeni častilo to lunarno pramater: na Kreti kot Rejo, v Atiki kot Ateno in Demetro, v Tesaliji kot Hero, v Trakiji kot Semelo, na Cipru kot Afrodito.

Ko so Grki kot trden nomadski narod zavzeli deželo, so poleg poljedeljstva in tehnične kulture sprejeli tudi magične verske prvine domačinov. **Zevs** kot stari nomadski bog nebesnih višin je postal pri Grkih vsevidni, vsemogočni, nesmrtni bog in kralj kraljev. Zevs je bil oče boginje **Atene** in mož **Demetre**. Demetra je bila mati rodovitne zemlje. Med grškimi bogovi izstopajo še Ares, bog vojske; Hefajst, nebeški kovač; Dioniz, bog vinske trte in kulta žensk; Hermes božji sel; Apolo, bog preročišča v Delfih; Artemida, boginja gozdov in lova; Hestija, boginja ognja; Hora, boginja letnih časov; Pan, bog pastirjev itd.

Književnost

Grčija je prva od velikih kultur, kjer se srečamo z razvejeno literarno dejavnostjo, ki se nam je veliki meri ohranila do danes.

Ep so razvili Jonci. Prvi epik je bil že bajeslovni Orfej. Homer je nekako v 8. stol. spesnil Iliado in Odisejo.

Lirska pesem se je začela razvijati okrog leta 700. Med liriki izstopajo Alkaios, Sapfo, Tiraios, Mimnermos in seveda Pindar, s katero je lirika okrog leta 500 dosegla vrhunec.

Drama je najbolj cvetela v Periklejevi dobi (444–404). Najslavnejši dramatiki so bili Ajshil, Sofoklej, Evripid in Aristofan.

Filozofija je nastala pod vplivom Orienta. Prvi filozofi so bili Tales, Bias, Pitak, Solon, Hilon, Kleobul, Periander, Pitagora, Heraklit, Sokrat (+ 399), Ksenofon, Platon (+348), Diogen, Aristotel (+322), Epikur.

Zgodovina: Herodot (+424) je popisal perzijske vojne in Tukidid (+400) peleponeško vojno, njegovo delo je nadaljeval Ksenofon (+354), Polibij je opisal punske vojne.

Zemljepis: za utemeljitelja zemljepisa velja Eratosten, ki je določil tudi obseg Zemlje, Aristarh, ki je okoli 260 utemeljil heliocentrični sistem, in Hiparh, ki je izračunal Sončeve in Lunine mrke.

Matematika: Evklid, Arhimed in Heron. Slednja dva sta bila tudi fizika.

Medicina: predvsem Hipokrat s Kosa (okrog 400).

Umetnost

Stavbarstvo: Med veličastnimi templji, ki se nam jih je veliko ohranilo tudi zumaj današnje Grčije, omenimo veličastno Akropolo v Atenah.

Kiparstvo: Fridija, Miron, Poliklet, Prakistel Tanagre, Skopas in Lizip.

Slikarstvo: Polignot (Atene, Delfi) in Apel (Afrodita)

Socialne in gospodarske razmere

Grki so bili prvotno nomadi. Po ustalitvi na ozemlju današnje Grčije so se ukvarjali s poljedelstvom, z živinorejo, obrtjo in ribištvom. Izdelovali so volnene, lanene in svilene tkanine, kožnato, kovinsko in keramično blago. Socialni in politični boji so vplivali na preseljevanje in ustanavljanje kolonij, ki jih je bilo kakih 300. Najpomembnejše so bile Bizanc, Halkedon, Milet, Sirakuze, Kume in Marsilija. Večje države so imele kralje, ki jih je podpiral vojaški stan, iz njega so se počasi razvili plemiči. Po peleponeški vojni (431–404) se je gospodarsko življenje poslabšalo. Helenističnim državam so vladali absolutistični

kralji, ki so zase zahtevali božje čaščenje. Mesta so imela avtonomijo, kjer je kralj imenoval upravnike in poveljnike vojske. V 2. stoletju so z grško kulturo prišli v stik Rimljani in jo tudi prevzeli.

6.3 KNJIŽNICE

V stari Grčiji imamo v 6. stoletju pr. Kr. izpričanih vrsto osebnosti, ki so zbirale knjige v svojih privatnih knjižnicah. Grški pisatelj s konca 1. stoletja po Kr. Athenaios iz Naukratisa je v svojem delu z naslovom *Modri na banketu* posebej izpostavil **Polykratesa** (540–522), tirana na otoku Samos, ki je na svojem dvoru gostil številne pesnike in umetnike. Omenja tudi prvega atenskega tirana **Peisistratosa** (560–527) in njegova sinova Hipiasa in Hiparkosa. Peisistratos se je zanimal zlasti za znanost in literaturo. V Atene je povabil lirika Anakreona in Simonidesa ter tragika Thesisa. Na njegovo pobudo je v Atenah nastala knjižnica, ki jo je po zavzetju mesta leta 480 pred Kr. perzijski kralj Kserkses prenesel v Perzijo. Atencem jo je vrnil v Mali Aziji vladajoči naslednik Aleksandra Velikega Seleukos Nikator (321–281). Žal o knjižnici nimamo drugih podatkov.

Po končanih perzijskih vojnah (500–448) so pobudo na kulturnem in znanstvenem področju prevzele Atene. Razcvet grške kulture je omogočila rastoča blaginja. Poleg umetnikov upodabljajoče umetnosti, kot so bili arhitekti Iktin, Kalikrat in Mnezikles ter kiparji Pheidias, Alkamenes, Kresilas in Polykleitos, so se uveljavili mojstri besede, veliki pisci tragedije Ajshil, Sofoklej, Evripid, komika Aristofan in Kratin, zgodovinarja Herodot in Tukydides in filozofi Anaxagoras, Protagoras, Sokrates, Platon in njegov veliki učenec Aristotel. Obsežno literaturo na različnih področjih so kopirali, da bi potešili željo tistih bralcev, ki so si želeli ta dela tudi nabaviti. Tako so nastale številne privatne knjižnice, o katerih se je ohranilo kar nekaj podatkov. Že omenjeni Athenaios poroča, da je imel **Evripid** (485–406) v svoji knjižnici 90 knjig, od katerih poznamo 63 naslovov, 19 knjig pa se je ohranilo do danes. Evripidovo knjižnico omenja tudi pisec komedij Aristofan.

Velik ljubitelj knjige je bil Sokratov učenec **Platon** (427–374). Bil je sin bogate plemiške družine iz Aten. Osem let je bil Sokratov učenec in nam je tudi ohranil njegov nauk. Po Sokratovi smrti (399) se je najprej umaknil v Megaro, nato veliko potoval po Egiptu, Italiji in Siciliji; nato se je vrnil v Atene, kjer je leta 387 na svojem vrtu odprl slavno Akademijo, v kateri je brezplačno poučeval učence v filozofiji.

Platon je svoj nauk podal v obliki dvogovorov, ki so jih nato objavili v petnajstih zvezkih. Središče njegove filozofije je resničnost večne ideje, ki je edina prava resničnost. Uresničuje se v kreposti, modrosti, razsodnosti in pogumu. V svojem filozofskem delu je Platon povzel vso dotedanjo grško filozofijo in jo hkrati tudi presegel. Platonova veličina je v vseobsežnosti njegove-

ga duha. Njegove filozofske misli so dale zahodni kulturi in njeni duhovni podobi neizbrisen pečat.

Njegovo izjemno znanje in še posebej poučevanje na Akademiji seveda predpostavlja primerno knjižnico, iz katere je Platon črpal znanje. Čeprav nam o obstoju knjižnice ne poroča noben vir, imamo vendarle vrsto poročil o Platonovih nakupih knjig, ki so sestavljale jedro njegove knjižnice. O njih poroča rimski pisatelj Aulus Gellius (+ 150 po Kr.) v svojem delu *Atiške noči*, predvsem pa njegova učenca tirana Klearchos iz Herakleje v Pontu in Nikokles iz Cipra.

Eden najpomembnejših Platonovih učencev je bil **Aristotel** (384–322). Rodil se je v Stagiri zdravniku makedonskega kralja. Leta 367 se je preselil v Atene, kjer je obiskoval Platonovo akademijo. Po Platonovi smrti se je preselil najprej v Asso blizu Troje in nato na otok Lesbos. Pri sošolcu na Platonovi akademiji Teofrastu se je posvetil študiju zoologije. Makedonski kralj Filip II. ga je leta 342 poklical na dvor in mu zaupal vzgojo in poučevanje sina Aleksandra (Velikega). Svojo službo je opravljal do leta 335, nato pa se je vrnil v Atene in tam osnoval licej. Po Aleksandrovi smrti (323) se je umaknil v Halkido na Evbiji, kjer je umrl.

Aristotel je bil eden največjih antičnih filozofov in raziskovalcev narave. V filozofiji se je sprva tesno naslanjal na Platonov nauk o idejah, ki da so vir in smisel vsega bivanja. Pozneje je dal prednost spoznanjem izkustva ter na snovi in obliki temelječemu realizmu. Svoje spise je razdelil v dve skupini: prvo je imenoval ezoterični (skrivni) spisi – to so bili njegovi osebni spisi, namenjeni predavanjem; drugo skupino je imenoval eksiterični (poljudni) spisi, ki so bili namenjeni objavi. Slednje so zgodovinarji filozofije razvrstili v šest skupin:

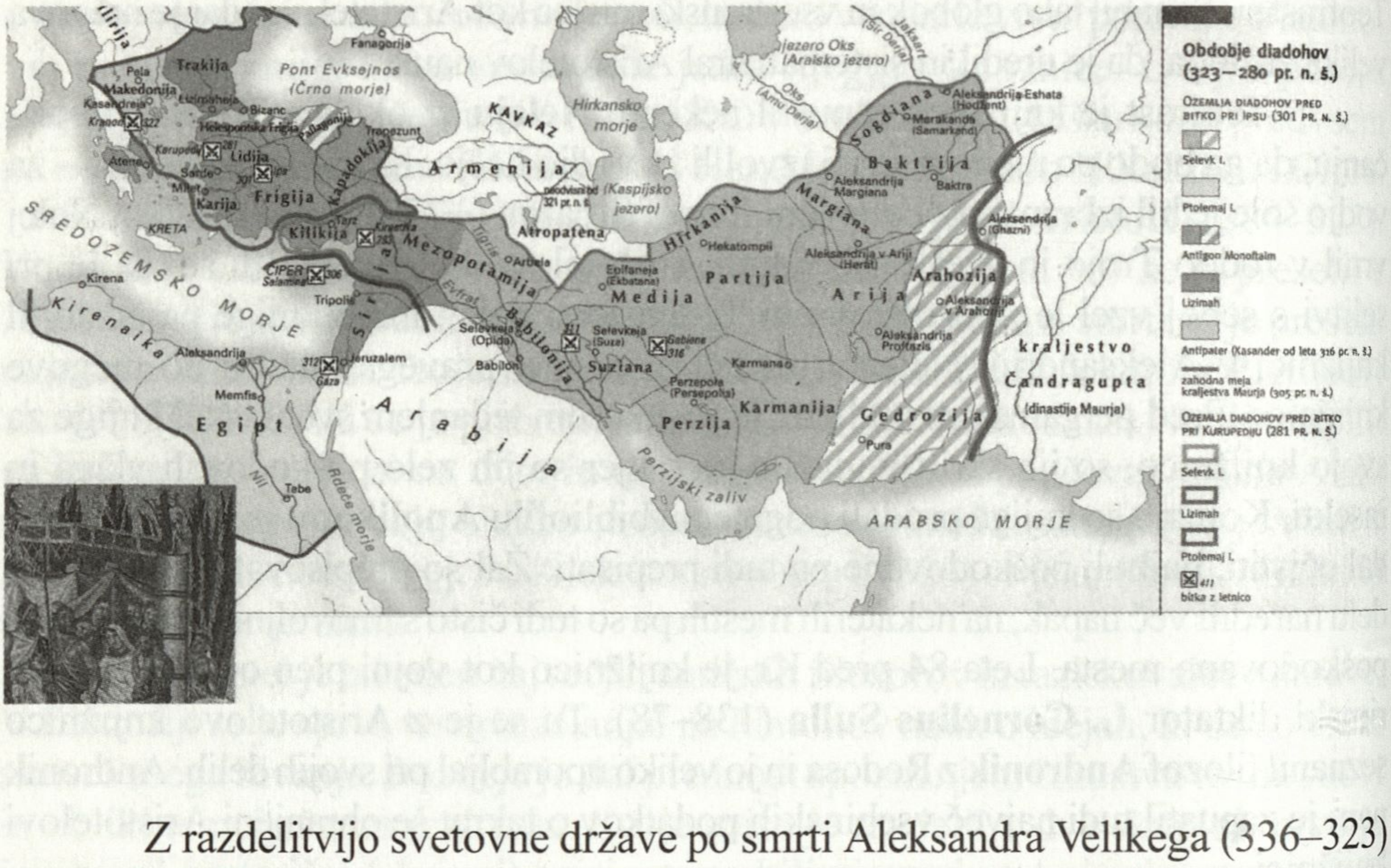
- logika, ki jo je utemeljil Aristotel in jo razdelil na področja: opredelitev pojmov, oblikovanje mnenja, sklep, govorništvo in slovnica;
- metafizika, napisal je 14 zvezkov, v katerih raziskuje vsa načela biti z upoštevanjem Boga;
- filozofija narave, gre za raziskave o posameznih znanstvenih zvrsteh;
- etika, v kateri predstavlja razumno ravnanje človeka kot najvišjo vrlino;
- politika,v tej skupini so razprave o različnih državnih oblikah;
- poetika, v ohranjenih odlomkih opredeljuje pojma tragedija in ep.

Kljub velikemu pomenu njegovega dela so Aristotela obtožili brezboštva. Zato je ponovno zapustil Atene. S svojo filozofijo je imel velik vpliv na zahodno filozofijo. Med drugim je celotna srednjeveška sholastika temeljila na Aristotelu, ki so ga zahodni Evropi posredovali Arabci. Grški zgodovinar Strabon (63 pred Kr. – 23 po Kr.) iz Ponta poroča v svojih Zgodovinskih spominih, da je bil Aristotel prvi, ki je načrtno zbiral knjige v znanstvene namene. Obstoju njegove knjižnice nato lahko sledimo več stoletij. Po Aristotelovi smrti je njegova knjižnica prešla v posest nje-

govega prijatelja in naslednika, filozofa **Teofrasta** (372–287) iz Eresa. Teofrast je bil nekaj časa Aristotelov sošolec v Platonovi Akademiji v Atenah in nato sodeloval z Aristotelom v liceju. Ko je leta 323 Aristotel zapustil Atene, je Teofrast prevzel vodstvo liceja. Pod njegovim vodstvom je šola dosegla največji razvoj in razširitev. Teofrast sicer ni bil tako globok in vsestranski mislec kot Aristotel, vendar je njegova velika zasluga, da je uredil in sistematiziral Aristotelov nauk.

Teofrast je knjižnico zapustil nekemu **Neleju** iz okolice Troje v prepričanju, da ga bodo po njegovi smrti izvolili za vodjo liceja. Ker se to ni zgodilo – za vodjo šole je bil izbran materialistični filozof **Straton** (+270) – se je užaljeni Nelej vrnil v rodno Trojo in vzel s seboj tudi Aristotelovo knjižnico. Zdi se, da je pri selitvi s seboj vzel le Aristotelova in Teofrastova dela, druge knjige pa odstopil knjižnici v Aleksandriji. Nelejevi dediči niso imel pravega odnosa do njegove knjižnice. Pred pergamskim kraljem, ki je po vsem tedanjem svetu iskal knjige za svojo knjižnico, so jih skrili v vlažno klet, kjer so jih zelo poškodovali vlaga in insekti. Končno so knjige prodali bogatemu bibliofilu **Apolikonu** iz Aten, ki jih je dal očistiti, najbolj poškodovane pa tudi prepisati. Žal so prepisovalci pri svojem delu naredili več napak, na nekaterih mestih pa so tudi čisto samovoljno interpretirali poškodovana mesta. Leta 84 pred Kr. je knjižnico kot vojni plen odnesel v Rim rimski diktator **L. Cornelius Sulla** (138–78). Tu se je z Aristotelovo knjižnico seznanil filozof **Andronik** z Rodosa in jo veliko uporabljal pri svojih delih. Andronik nam je zapustil tudi največ vsebinskih podatkov o takrat še ohranjeni Aristotelovi knjižnici.

7.0 HELENISTI

Z razdelitvijo svetovne države po smrti Aleksandra Velikega (336–323) na t.i. diodoška kraljestva se je začelo obdobje razcveta helenistične kulture.

7.1 ALEKSANDRIJA

V tem obdobju so nastajale knjižnice z izrecnim namenom pospeševanja znanosti in umetnosti. Najodličnejši primer takšne knjižnice sta znameniti knjižnici Ptolomejcev v Aleksandriji v Egiptu, imenovani po lokaciji, kjer sta stali. Večja in odličnejša je bila priključena **Museionu** in je v zlati dobi svojega obstoja vsebovala približno 700.000 dragocenih knjižnih zvitkov. Knjižnico je kot znanstveno ustanovo po vzoru Aristotelove šole v Atenah ustanovil egiptovski kralj **Ptolomej I. Soter** (323–280). Njeni člani so se posvečali znanstvenim raziskavam in pouku. Njegov naslednik **Ptolomej II. Filadelf** (280–247) je dediščino svojega očeta znatno povečal. V tem času si je knjižnica ustvarila sloves, ki je vse do novega veka odločilno vplival na duhovno in kulturno dediščino celotnega zahoda. Čeprav je knjižni fond Aleksandrijske knjižnice pozneje postal žrtev vrste nesrečnih naključij, je njen vzor ostal živ in njeni dejavnosti se moramo zahvaliti, da se nam je ohranil pomemben del grške in rimske literature. Filadelf je pod vplivom svojih grških učiteljev, Aristotelovih učencev, želel zbrati v Aleksandriji celotno grško slovstvo. Po vsem Sredozemlju je poslal svoje odposlance z naročilom, da pokupijo vse

knjige, ki se jim bodo zdele vredne in primerne za kraljevo knjižnico v Aleksandriji. Pri nakupu so pazili predvsem na kakovost knjig. Med kupljenimi dragocenostmi je bil tudi del Aristotelove knjižnice, ki so jo kraljevim odposlancem prodali dediči filozofa Neleja.

Filadelfovo delo je nadaljeval **Ptolomej III. Everget** (247–221). Svojo odločitev, da bo v Aleksandrijski knjižnici zbral vse dosegljive rokopise, je Everget zasledoval brez slehernih zadržkov. Znameniti zdravnik cesarja Marka Avrelija Claudius Galenos (129–201) iz Pergama poroča, da je za drame treh velikih piscev tragedij, Ajshila, Sofokleja in Evripida, atenski državi položil varščino v višini 15 talentov (vsota, ki ustreza vrednosti 70.000 zlatih mark) z izgovorom, da bodo rokopise v Aleksandriji prepisali. Ko so rokopisi prišli v Aleksandrijo, jih je dal Ptolomej Everget preprosto uvrstiti v knjižnico in se je odpovedal varščini. Po njegovem naročilu so kraljevi uslužbenci v aleksandrijskem pristanišču preiskali vse ladje, ki so tam pristale. Vse rokopise, ki so jih našli na ladjah, so zasegli, na hitro naredili prepise, original uvrstili v kraljevo knjižnico, prepis pa vrnili lastnikom.

V Ptolomejevem času v Aleksandrijski knjižnici že lahko prepoznamo temeljne naloge knjižnice: te so zbirati, ohraniti in pripraviti knjigo za uporabnika. Kot vemo iz sočasnih poročil, so to nalogo zaupali strokovnjakom, večinoma priznanim učenjakom, ki so jim bili kot tehnična pomoč dodeljeni pisanja usposobljeni sužnji.

Že omenjeni latinski pisatelj iz 2. stol. po Kr. Aulus **Gellius** poroča, da je število knjižnih zvitkov v Museionu do leta 47 pred Kr. naraslo na okrog 700.000. Knjižni zvitki so bili smiselno in sistematično urejeni in popisani v katalogih. Znotraj velikih literarnih glavnih skupin so strokovnjaki rokopise razdelili na podskupine, podobne stvarnim katalogom v modernih knjižnicah. Bizantinski zgodovinar in leksikograf Janez Tzetzes (1110–1185) navaja v svojem delu *Bíblos historiké* in sicer v odlomku o komediji, imena strokovnih delavcev aleksandrijske knjižnice za leposlovje. Področje tragedije, komedije in epa so obdelovali Lykophron iz Halkisa, Aleksander iz Aitolosa in Zenodotos iz Efeza.

Seznam, pisan na papirus, ki so ga našli v Oxyrhynchosu, navaja med vodji knjižnice tudi, danes bi mu rekli literarnega kritika **Aristofana iz Bizanca**, ki je uvedel akcente in interpunkcijo v grško pisavo, njegovega učenca **Aristaha** iz Samotrakije, ki je dal današnjo podobo Homerjevim tekstom in geografa **Eratostena** iz Kirene, ki je med drugim izračunal obseg zemlje in izdal katalog zvezd.

Najpopolnejši podatek o aleksandrijskih knjižnicah pa nam je posredoval eden največjih znanstvenikov svojega časa, pesnik in aleksandrijski knjižničar **Kalimah** iz Kirene (310–240). V svojem delu *Pinakes* (Seznami) je sistematično predstavil celotno grško slovstvo na način, ki predpostavlja temeljito

poznanje katalogov aleksandrijskega Museiona. Kalimah je dela v aleksandrijski knjižnici razvrstil v šest glavnih skupin za poetična in pet skupin za prozna dela. Poetične skupine so bile ep, elegija, jamb, melos, tragedija in komedija, prozna pa zgodovina, govorništvo, filozofija, medicina in pravo. Na koncu vsake skupine je bila še rubrika Varia (razno). V posameznih skupinah so bili avtorji urejeni po abecednem redu. Pri vsakem avtorju je bil naveden kratek življenjepis in seznam spisov. Tudi ti spisi so bili urejeni po abecedi, in sicer po črki najpomembnejše besede v naslovu. Podrobnosti o ureditvi Museiona nam je zapustil tudi grški zgodovinar in geograf **Strabon**, ki je v knjižnici delal v času svojega bivanja v Egiptu med letoma 25 in 20 pred Kr. Strukturo Museiona je opisal v XVII. knjigi svoje *Geografije* (17, 1,8).

V 19. stoletju se je razširila legenda, da je Museion v Aleksandriji v celoti postal žrtev požara, ko je dal Gaius Julius Caesar (100–44) leta 47 pred Kr. zažgati ladje v aleksandrijskem pristanišču, da bi zavaroval mesto pred četami Kleopatrinega mlajšega brata Ptolomeja XIV., veter pa je ogenj zanesel tudi na kopno (G. Parthey, Das alexandrinischen Museum, Berlin 1838; Realencyclopädie, 3/1, Stuttgart 1897, col. 415). Vendar nam sodobni viri tega ne potrjujejo. Latinski pisatelj **Livij** poroča, da je v požaru zgorelo približno 40.000 knjižnjih zvitkov. Njegovo pričevanje potrjuje **Seneka**, nečak Gaia Galeria, ki je bil prefekt v Egiptu od leta 16 do 31 po Kr. Seneka je bil v Egiptu pred letom 31 po Kr., torej precej po požaru. In takrat je knjižnica še delovala. Ko je za časa cesarja Domicijana (81–96) v Rimu zgorela večja zbirka grških knjig, je dal Domicijan prepise napraviti v Aleksandriji. V prvih dveh stoletjih po Kr. so učenjaki iz vseh delov rimske države hodili študirat rokopise v Aleksandrijo. Med njimi so bili tudi veliki učenjaki slavne krščanske aleksandrijske šole, ki je nastala proti koncu drugega stoletja, kot sta bila Klemen in Origen, o katerih bomo govorili nekoliko pozneje.

Museion je bil uničen v času vojaškega spopada med cesarjem Aurelijanom (270–275) in sirsko kraljico Zenobio iz Palmire za prevlado v Egiptu, do katerega je prišlo prav v Aleksandriji. Vse do tega časa pa je knjižnica v Aleksandriji uživala ugled, da ima največ in najboljše knjižne zaklade v takratnem svetu.

V Serapisovem templju pa je delovala manjša knjižnica, ki je imela približno 42.000 knjižnih zvitkov in se je je prijelo ime **Serapion**. Tudi to knjižnico je ustanovil Ptolomej Soter in jo razširil njegov sin Filadelf. Knjižnica je bila namenjena krogom izven Museiona, Grkom in izobraženim Egipčanom, ki so se želeli seznaniti z grško kulturo. Zaton knjižnice se je začel, ko je cesar Teodozij Veliki (379–395 cesar) leta 380 krščanstvo razglasil za državno vero in leta 392 prepovedal sleherni poganski kult. Z zaprtjem templja je knjižnica izgubila skrbnike. Dokončno pa je Aleksandrija izgubila svojo bogato knjižno dediščino, ko so Arabci 22. decembra 640 zavzeli mesto.

Pomen Aleksandrijske knjižnice za nadaljnji razvoj knjižničarstva je predvsem v tem, da so s svojim velikopoteznim zbiranjem celotnega grškega slovstva vsaj za nekaj stoletij rešili grške tekste. Mnogi so sledili zgledu egiptovskih Ptolomejcev in v zavesti poznohelenističnih izobražencev se je vzbudila zavest, da je treba poskrbeti za čim popolnejšo ohranitev pisnih spomenikov preteklosti.

Ker so učenjaki, ki jim je bilo zaupano delo v Aleksandrijski knjižnici, za to knjižnico izbirali vedno najboljše tekste, ter so s podrobno analizo rokopisa in medsebojnim primerjanjem različnih zapisov skušali priti do prvotnega, nepotvorjenega besedila, so položili temelje novi vedi tekstne kritike.

Mnogi rokopisi, ki so jih prejeli, so bili seveda že v zelo slabem stanju, spomnimo se samo usode Aristotelove knjižnice. Zato so v Aleksandriji uredili tudi obsežen skriptorij, v katerem so poškodovane rokopise prepisovali. To prepisovanje je kmalu preraslo potrebe knjižnice. Zaradi vedno večjega zanimanja strokovne javnosti so začeli prepise tudi prodajati. Tako se je v Aleksandriji razvilo knjigotrštvo, ki je omogočilo širjenje rokopisov po vsem helenističnem svetu.

7.2 PERGAMON

Po zgledu helenistične knjižnice v Aleksandriji je nastala knjižnica v Pergamonu v zahodni Mali Aziji. Pergamon je bil glavno mesto pergamskega kraljestva, ki ga je ustanovil **Atalos I.** Soter (241–197 pred Kr.). Politično je bil zaveznik Rimljanov, sicer pa izredno izobražen človek in tudi sam pisatelj. Na svoj dvor je poklical številne znanstvenike, pesnike in likovne umetnike ter položil temelje pozneje slavni pergamonski knjižnici. Njegov naslednik **Eumenes II.** (197–159) je knjižnico še povečal in zanjo zgradil namensko stavbo. Pri ustanovitvi knjižnice se je Atalos I. zgledoval po ureditvi knjižnice v Aleksandriji. Na podlagi ohranjenih opisov pergamonskih katalogov sklepamo, da je bila ureditev knjižnice v Pergamonu identična s tisto v Aleksandriji. Leta 30 pred Kr. je knjižnica v Pergamonu imela že nekaj nad 200.000 knjižnih zvitkov. Ker so si tudi pergamonski kralji prizadevali priti do čim več in čim boljših rokopisov in zaposliti čim uglednejše učenjake, so Aleksandrijci kmalu postali ljubosumni. Mamljive ponudbe so premotile celo prenekaterega učenjaka v Aleksandriji, da se je odločil iti v Pergamon. Da bi otežili rast knjižnice v Pergamonu, so aleksandrijski Ptolomejci prepovedali izvoz papirusa v Pergamon. To je prisililo Pergamonce, da so segli po drugih pisnih podlagah. Izpopolnili so pisanje na živalsko kožo, ki so jo obdelali na poseben način, in tej pisni podlagi, ki je bila odslej v Pergamonu bolj v uporabi, dali tudi ime pergament. O knjižničarjih pergamonske knjižnice, žal, ne vemo veliko. Po imenu poznamo samo nekega Athenodorosa iz Kordylliona, ki je deloval v Pergamonu

okrog leta 50 pred Kr. in je bil vnet zagovornik stoične filozofije. Pri arheoloških izkopavanjih v Pergamonu so odkrili stavbo, za katero arheologi upravičeno domnevajo, da je bila v njej pergamonska kraljeva knjižnica.

7.3 DRUGE KNJIŽNICE

Nekoliko manj smo poučeni o drugih helenističnah knjižnicah na ozemlju nekdanje svetovne države Aleksandra Velikega. V **Pelli**, glavnem mestu Makedonije, je kralj **Antigonos** (277–239) zbral na svojem dvoru vrsto kulturnih delavcev. Žal imamo prvo vest o tej knjižnici šele iz leta 168, ko je po porazu Makedoncev pri Pydni knjižnica postala plen rimskega vojskovodje L. Aemilia Paula. Ta jo je prenesel v Italijo in jo poklonil svojim sinovom. Še manj podatkov imamo o knjižnici sirskih kraljev v **Antiohiji** v Siriji.

Pomembno knjižno zbirko je zbral **Mithrades**, kralj v Pontu ob Črnem morju. Vsebino knjižnih zakladov te knjižnice so nam ohranili latinski pisci. Mithrades je bil zagrizen nasprotnik Rimljanov. Leta 66 pred Kr. ga je premagal rimski vojskovodja Lucius Licinius Lucullus in njegovo knjižnico kot vojni plen odpeljal v Rim.

Številne helenistične šole so nastale ob t.i. **gimnazijah**. Gimnazije so bile neke vrste kombinacija pouka filozofije, gramatike, govorništva in glasbe ter telesnih in vojaških spretnosti. O šoli v Atenah vemo, da je po sklepu ljudske skupščine vsako leto dobila 100 novih knjižnih zvitkov. Gimnazijske šole so bile tudi na otokih Kos in Rodos ter v Pergamonu, Smirni, Delfih, Halikarnasu in Korintu. Iz **zdravniške šole** na otoku Kos so ohranjeni znameniti zapisi zdravnika **Hipokrata** (460–380). Njegov nauk, da je medicina biološka veda, je vse do renesanse odločilno vplival na celotno medicinsko znanost. Pomembno knjižnico je imela tudi medicinska visoka šola v Pergamonu. Tu je deloval že omenjeni drugi veliki zdravnik helenističnega obdobja, Claudius **Galenos** (130–201 po Kr.), ki je bil nekaj časa osebni zdravnik cesarja Marka Avrelija. V Atenah je cesar Hadrijan po zgledu aleksandrijskega Museiona ustanovil v letu 131 – 132 po Kr. šolo, imenovano **Stoa**. Prostore te šole z dvema predavalnicama in prostore knjižnice so arheologi odkrili pri izkopavanjih leta 1885.

Privatno knjižnico pa so avstrijski arheologi v letih 1903 do 1905 našli v **Efezu** v Mali Aziji. Zgradil jo je neki Julius Aquilas Polemaeanus v spomin na svojega očeta Celsa, ki je bil okrog leta 106 prokonzul v Aziji.

8.0 RIMLJANI

Vrhunec rimskega cesarstva

Razvoj in utrditev ozemelj, ki jih je Rim osvojil v 1. in 2. stoletju našega štetja v Evropi, Afriki in na Bližnjem vzhodu; cesarsko obdobje od Avgusta do Trajana.

Desno **Avgust, najden pri Livijini vili ob Prvih vratih (Prima porta).**

Anna Maria LIBERATI – Fabio BOURBON, Antični Rim. Zgodovina civilizacije, ki je vladala svetu, Ljubljana, MK, 2000.
Barry CULIFFE, Rimljani, Ljubljana, CZ, 1982.

8.1 ZGODOVINA

Rimsko zgodovino delimo na tri velika obdobja: obdobje kraljev, obdobje republike in obdobje cesarstva.

Prebivalstvo Italije v antiki ni bilo enotno. Poseljevali so jo, gledano od juga proti severu, Grki, Itali, Etruščani in Iliri. Navedena so samo najpomemb-

nejša ljudstva, ki so se med seboj delila na različne podskupine. Pred ustanovitvijo Rima poznamo na ozemlju današnje Italije naslednje državne tvorbe:

- na severu: Ligurija, Cisalpinska Galija in Venetia,
- v srednji Italiji: Etrurija, Lacij, Kampanja, Umbrija, Picenum in Samnium,
- na jugu: Apulija, Kalabrija, Lukanija in dežela Brutijev.

Obdobje kraljev (753–509)

Po legendi naj bi Rim kot mesto – državo na sedmih gričih 21. aprila **753** pred Kr. ustanovil Romul in mu dal prvo ustavo. Rimu so vladali kralji, v pomoč pa jim je bil senat, ki je štel sto članov. Jedro države je bilo na sedmih rimskih gričih: Kapitol, Palatin, Aventin, Celij, Eskvilin, Viminal in Kvirinal.

Rimu je vladalo sedem kraljev, ki so bili očitno etruščanskega rodu: Romul, Numa Pompilij, Tul Hostilij, Ank Marcij, Tarkvinij Starejši, Servij Tul in Tarkvinij Ošabni. Zaradi krutosti slednjega so se Etruščani uprli in napadli mesto. Rešila ga je junaška obramba Horacija Koklesa. Tarkvinija Ošabnega so pregnali iz mesta in ustanovili republiko.

Republika (509–27 pred Kr.)

Republiko sta vodila dva konzula. V primeru vojne je senat oblast za šest mesecev prepustil diktatorju, navadno enemu od nekdanjih konzulov. Senat je štel 300 članov in je bil vrhovna državna oblast. Bil je jedro uprave in je navzven zastopal rimski narod (SPQR). Njegovi sklepi so veljali kot zakon. Patriciji in plebejci so na ljudskih zborih, imenovnih centurialni komiciji, volili konzule, sprejemali zakonske predloge, odločali o miru in vojni, o prizivih zoper smrtno kazen in podobno. To je bilo obdobje počasnega, a nezadržnega širjenja rimske oblasti, najprej na Apeninski polotok, nato pa v Sredozemlje:

480 – 396	vojne proti sosedom,
450	v Zakoniku dvanajstih plošč kodificirano rimsko pravo,
390	Kelti oplenijo Rim,
343 – 290	vojne proti Samnitom. Rim zavlada Srednji Italiji,
282 – 275	Rim zavlada južni Italiji,
264 – 261	prva punska vojna proti Kartagini, Rim postane pomorska sila;
229 – 219	v dveh ilirskih vojnah Rim zavlada vzhodni jadranski obali,
218 – 202	druga punska vojna, Hanibal prekorači Alpe, vendar Rim končno slavi zmago;

200 – 146 Rimljani pokore Makedonce in Korint,
149 – 146 tretja punska vojna, Rimljani uničijo Kartagino in razširijo svojo oblast v Sredozemlju;
133 –122 sta brata Grahka izvedla agrarno reformo, zavzela Numancijo v Španiji in kraljestvo Pergamon v Mali Aziji;
112 – 96 je konzul Mario izvedel reformo vojske,
91 – 79 diktator Sula ne izpusti oblasti iz rok,
60 prvi triumvirat: Pompej, Cezar, Kras;
58 – 51 Cezar osvoji Galijo,
45 prevzame Cezar oblast, politični nasprotniki ga leta 49 umorijo; državni aparat ni dorasel upravljanju tako velikega ozemlja; vojaški poveljniki si prisvojijo prevelike pristojnosti;
49 – 30 državljanska vojna, drugi triumvirat: Oktavijan, Antonij Lepid;
35 – 33 Oktavijan premaga Japode in prodre do Save pri Sisciji,
27 se Oktavijan proglasi za cesarja in si privzame ime Avgust.

Cesarstvo (27 pred Kr. – 476 po Kr.)

Obdobje cesarstva delimo na dve podobdobji:

a. od Avgusta, leta 27 pred Kr. do Dioklecijanove reforme države leta 305;
b. od Dioklecianove reforme do propada zahodnorimskega cesarstva leta 476.

Pomembnejši cesarji v tem obdobju so bili:

Avgust (27 pred Kr. – 14 po Kr.) je prevzel vrhovno vojaško poveljstvo v državi. Za odmero davkov je dal popisati celotno prebivalstvo rimskega cesarstva (Kristusovo rojstvo). S trdo roko je vzpostavil red v državi.

Neron (54–68) je dal leta 64 zažgati Rim. Zaradi nevarnosti upora meščanov je požiga obtožil kristjane in jih začel preganjati (Peter in Pavel).

Vespazijan (69–79) je bil najprej vojaški poveljnik v Germaniji in nato v Judeji. Bil je strog in trezen vladar. Državi je zagotovil politično trdnost in gospodarsko ravnovesje.

Tit (79–81) je slovel po svoji dobrotljivosti, zlasti ob izbruhu Vezuva leta 79.

Trajan (98–117) je bil velik vojskovodja in velik vladar. Posebno skrb je posvečal poljedelstvu, prepovedal je izseljevanje ljudi iz Italije (odliv delovne sile) in zmanjšal davke. Poskrbel je za primerno vzdrževanje revnejših slojev

prebivalstva. Utrdil je meje cesarstva. Obdobje njegovega vladanja je obdobje trdnosti rimske države in rastoče blaginje.

Hadrijan (117–138) velja za izredno poštenega vladarja. Uredil je vojaški in civilni upravni aparat v državi. Leta 129 je vse pravne določbe strnil v en sam zakonik. Imel je izreden čut za organizacijo, za pravo mero in trezno ravnanje. Bil je velik ljubitelj grške kulture, strokovnjak za arhitekturo, poznavalec znanosti, slovstva in umetnosti. Preizkusil pa se je tudi v pesništvu in glasbi.

Mark Avrelij (161–180) se je odlikoval zlasti v boju proti Partom. Študiral je pravo, govorništvo in filozofijo. V času njegovega vladanja se je začela gospodarska kriza.

Septimij Sever (193–211) je izvedel daljnosežne pravne reforme v korist revnejšim slojem prebivalstva. Med drugim je vrnil senatu njegovo vlogo v politiki in odvzel vojski prevelike pristojnosti.

Karakala (211–217) je bil izjemno krut vladar. V zgodovino se je zapisal tudi s tem, da je razširil rimsko državljanstvo na vse svobodne prebivalce rimskih provinc.

Dioklecijan (284–305) je bil izjemen organizator. Ker je želel urediti nasledstvo in zagotoviti učinkovitejše vladanje zelo razširjenemu cesarstvu, ga je leta 305 razdelil na vzhodni del s prestolnico v Nikomediji in zahodni del s prestolnico v Milanu. Na čelu obeh delov cesarstva sta bila cesarja – avgusta, ki sta si bila enakovredna. Dioklecijan si je izbral vzhodni del cesarstva, zahodnemu delu pa je vladal Maksimilijan. Cesarjema sta bila v pomoč cezarja, za vzhodni del Galerij s sedežem v Sirmiumu (danes Sremska Mitrovica), za zahodni del cesarstva pa Konstancij Klor s sedežem v Trierju. Leta 305 je cesar Dioklecijan odstopil in se preselil v Salono (Split). V državi je prišlo do notranjih nemirov in do bojev za oblast. Leta 308 je obsežnemu cesarstvu vladalo kar osem »avgustov«. Zadeve so se umirile do leta 313, ko sta državi zopet vladala samo dva cesarja, Licinij na vzhodu in Konstanin na zahodu.

Konstantin je leta 306 postal cezar v Trierju. Legije v Britaniji so ga nato oklicale za cesarja. Leta 312 je prišlo do znamenite bitke pri Milvijskem mostu pred Rimom, kjer je premagal samodržca Maksencija in kot cesar zavladal zahodnemu delu rimskega cesarstva. Leta 313 je z Milanskim ediktom krščanstvo izenačil z drugimi verami v cesarstvu. Leta 324 je združil cesarstvo v enotno državo in se leta 330 preselil v novo prestolnico, ki je dobila ime po njem – Konstantinopolis. Med Slovenci se je v preteklosti zanjo uveljavilo ime Carigrad. O cesarjih, ki so vladali iz Carigrada, bomo govorili v poglavju o knjižnicah v vzhodnem delu rimskega cesarstva.

Leta 375 se je začelo veliko preseljevanje narodov, ki je posredno povzročilo ponovno delitev rimskega cesarstva. Cesar Valentinijan, ki je zavladal leta 364, je leta 375 vzhodni del cesarstva prepustil svojemu bratu Valensu.

Pritiski Gotov, Vandalov in Hunov so bili vedno močnejši. Ta pritisk je bil še posebej močan na zahodni del rimskega cesarstva. Leta 410 in 455 so Rim oplenila in opustošila germanska plemena. Leta 476 pa je germanski vojskovodja Odoaker odstavil zadnjega zahodnorimskega cesarja Romulusa Augusta. S tem je zahodno rimsko cesarstvo s sedežem v Rimu dokončno **propadlo**. Vzhodni del cesarstva pa je Rim preživel za 578 let.

8.2 VERSTVO IN KULTURA

Verstvo so Rimljani v veliki meri povzeli po Grkih. Njihova posebnost v cesarski dobi je bil kult cesarja kot povezovalnega elementa vseh državljanov rimskega imperija. Na podlagi najstarejših virov, ki govore o rimskih božanstvih, sklepamo, da je bil glavni rimski bog **Jupiter**. Bil je bog dnevne in nočne svetlobe. Njegov duhovnik je bil član rimskega senata. Pod etruščanskim vplivom so Rimljani prevzeli Junono in Minervo, od Grkov Apola, Diano (Artemida), Cerera (Demeter), Bakha (Dioniz), Merkurja (Hermes), Neptuna (Pozejdon), Venero (Afrodita), Amorja (Eros) in Vulkana (Hefajst). V času republike je bil *Pontifex maximus* vrhovni duhovnik države. S svojimi tovariši je odločal o vseh verskih zadevah. Vestalke so morale obljubiti čistost in skrbeti za sveti ogenj. Pri Rimljanih so abstraktnim pojmom odgovarjala posebna božanstva: Fides (zvestoba), Pietas (pobožnost), Libertas (svoboda), Spes (upanje) itd. Domove so varovali Lari in Penati, ljudi Geniji, duše umrlih Mani. Po državljanskih vojnah se je razširilo čaščenje cesarjev, ki so mu dajali božanske atribute. Nekako sredi prvega stoletja po Kr. se je v rimskem cesarstvu začelo širiti krščanstvo.

Književnost

Rimska književnost se je začela razvijati v času punskih vojn in dosegla vrh v zadnjem stoletju pred Kr. Najpomembnejša pesnika te dobe sta znameniti lirski pesnik Katul (+87) iz Verone in utemeljitelj didaktične pesmi Lukrecij. Zlata doba rimske književnosti je nastopila v času cesarja Avgusta. Iz te dobe so Vergilij Maro (70–19), pesnik epa Eneide; Ovidij Nazo (43–17) pesnik Metamorfoz, in največji lirik Horacij Flak (35–8). Med govorniki sta se proslavila predvsem Cicero (106–43) in stoični filozof Seneka. Na področju zgodovine so delovali Porcij Kato (234–149), Tit Livij (59–17), Plinij mlajši, Kornelij Tacit in Svetonij. Med geografi sta pomembna Klavdij Ptolomej iz Aleksandrije in Strabon iz Ponta (okrog 60 pred Kr. 20 po Kr., popis zemlje in narodov). Znameniti pravniki so bili Salvij Julijan, Papinijan, Ulpijan in Gaj (130–180), ki je sistematiziral civilno in procesno pravo (*Institutiones*).

Umetnost

Stavbarstvo je bilo v začetku pod vplivom Etruščanov. Med pomembnejšimi projekti omenimo veliki kanal (*cloaca maxima*), s katerim so izzušili dolino med Kapitolom in Kvirinalom, Apijev vodovod, Pompejevo gledališče, Panteon ter seveda številne templje in terme. Kiparstvo je cvetelo zlasti od Avgusta do Hadrijana. Kiparji so bili večinoma Grki, ki so posnemali grška dela.

Socialne in gospodarske razmere

Rimska država je bila prvotno poljedeljska. Gojili so zlasti pšenico in sadje. Rimljan v splošnem ni bil trgovec. Pobudo na tem področju so imeli Grki in Judje. Rimljana je do 17. leta doma učil oče ali suženj, in sicer branja, pisanja in telesnih spretnosti, od druge punske vojne (218–202) tudi grškega jezika. Nato se je izpopolnjeval v retorski šoli. Rim, središče državne uprave, je postal svetovno mesto z milijon do milijon in pol prebivalci. Največje razkošje je v mestu vladalo v času cesarja Nerona. V provincah so Rimljani gospodarili smotrno (vodovodi, vodnjaki, reguliranje). Bili so odlični gradbeniki cest (glavnih je bilo okrog 80.000 km). Označene so bile z miljniki in opremljene s postajališči. Državno pošto je osnoval že Avgust.

8.3 KNJIŽNICE

Med rimskimi knjižnicami razlikujemo tri vrste knjižnic: zasebne, javne in krščanske.

8.3.1 Zasebne knjižnice

Prve knjižnice so prihajale v Rim kot plen rimskih vojskovodij na vzhodu in so bile po svoji vsebini večinoma grške. Prvi, ki je prinesel v Rim knjižnico kot vojni plen, je bil rimski vojskovodja in politik Paulus Emilius Lucius (228–160 pr. Kr.). Paulus je bil zelo izobražen Rimljan. Leta 190 je kot pretor upravljal Španijo, 182 je postal konzul, leta 168 pa je prevzel poveljstvo v vojni proti makedonskemu vojskovodji Perzeju in ga premagal pri Pidni. Po tej zmagi je Makedonijo razdelil na štiri republike, ki so morale plačevati davek. Pospeševal je širjenje helenistične kulture v Italiji. Zato tudi ni čudno, da je njegov glavni vojni plen postala prav knjižnica makedonskih kraljev v Pelli.

Njegovega sina je posinovil znameniti vojskovodja Scipio Africanus in je po očimu dobil ime Scipius Emilianus Publius Cornelius (185–129).

Imenovali so ga tudi Scipius Africanus mlajši. Bil je rimski tribun v Španiji, nato sodeloval v vojni proti Kartagini. Ko je leta 146 prevzel poveljstvo, je Kartagino tudi zavzel. Bil je predstavnik aristokratskega konzervativizma. Že oče mu je omogočil solidno izobrazbo in mu privzgojil veliko ljubezen do grške kulture. Po zgledu svojega očeta je tudi on po padcu Kartagine s seboj kot vojni plen prinesel knjige, med njimi slavni spis Kartažana Maga o kmetijstvu, ki je obsegal 28 knjižnih zvitkov.

Rimski diktator Lucius Cornelius Sulla (138–78) je leta 107 premagal in ujel numidijskega kralja Jugurta, leta 84 zavzel Atene, si v državljanski vojni v letih 88–82 podredil Rim ter reformiral državno upravo. V Atenah si je pridobil Appelikonovo knjižnico, ki je vsebovala velik del Aristotelovih in Teofrastovih spisov iz Nelejeve zapuščine. Sulla je to knjižnico prenesel na svoje posestvo v Kumah (Cumae) blizu Neaplja, kjer je preživel zadnja leta življenja. Njegovo knjižnico je pozneje uporabljal Cicero in ko je prišla na dražbo, iz nje kupil tudi prenekateri knjižni zvitek. Prav preko Sullove knjižnice so prišli zahodni učenjaki v stik z Aristotelovimi deli.

Velik oboževalec helenistične kulture je bil Lucullus Lucius Licinius (106–57), ki je tudi na zunaj posnemal njihov način življenja. Kot rimski vojskovodja je premagal pontskega kralja Mitrada VI. (74–64), bil nato prokonzul v Ciliciji, leta 66 pa zapustil aktivno politiko in se umaknil v zasebnost. Iz Ponta je kot vojni plen prinesel s seboj knjižnico pontskega kralja in jo namestil v svoji vili pri Tusculu jugovzhodno od Rima. Pozneje jo je dopolnjeval z nakupi. Pomembno pa je, da je omogočil uporabo svoje knjižnice vsem, ki jih je zanimala grška kultura. Po Ciceronovem pričevanju so bila v Lucullussovi knjižnici predvsem pravna dela. Po Lucullusovi smrti je knjižnico podedoval njegov, takrat še mladoletni sin, ki se je leta 44 pridružil Cezarjevim morilcem ter kmalu zatem tudi sam umrl. Po njegovi smrti se je sled za Lucullusovo knjižnico izgubila.

Pomembno knjižnico si je ustvaril veliki rimski državnik, pisatelj in govornik Marcus Tullius Cicero (106–43). Cicero je izobrazbo prejel v Grčiji. V politiki si je prizadeval za ravnovesje med sprtimi političnimi skupinami. Leta 63 je postal konzul, po umoru Cezarja leta 44 se je proti Antoniju boril za svobodo republike, zato ga je dal ta leta 43 pred Kr. umoriti. S svojimi državniškimi in filozofskimi govori in spisi je pomembno oblikoval latinski knjižni jezik. Cicero je bil velik mislec (Omejitve dobrega in zla), politik (O republiki) in govornik (Spis o govorništvu). Knjižnico si je ustvaril z nakupi. Svojega prijatelja, rimskega založnika in knjigarnarja Pomponija Attica (109–32), ki se je proslavil kot izdajatelj knjig v latinščini in grščini, je prosil, da je zanj nabavljal knjige. Če kakšne knjige ni bilo mogoče kupiti, je Atticus za svojega prijatelja oskrbel prepis, in kadar je bil Cicero v finančni stiski, tudi počakal s plačilom. Kako zelo je Atticus cenil Ciceronovo prijateljstvo, dokazuje tudi

to, da je Ciceru posvetil kar dve svoji knjigi, *De amicitia* (O prijateljstvu) in *De senectute* (O starosti). Papirius Paestus, prav tako velik Cicerov prijatelj, pa je Ciceru daroval knjižno zbirko svojega pokojnega brata.

Cicero je svojo knjižnico hranil v svoji palači na Palatinu, del knjig pa tudi v svojih letnih rezidencah na deželi. Leta 58 je bil Cicero izgnan iz Rima in njegovo premoženje zaplenjeno. Njegovi prijatelji so mu skušali rešiti kar največ knjig. Ko se je naslednje leto vrnil iz izgnanstva, je večinoma bival v Anciju ob morju južno od Rima, kjer si je na novo uredil knjižnico. Del svoje knjižnice pa je prenesel v obnovljeno vilo na Tusculu.

Zasebne knjižnice so imeli tudi nekateri drugi Ciceronovi bogati sodobniki, med njimi že omenjeni Ciceronov prijatelj Pomponius Atticus, ki je svoj priimek Atticus prejel prav zaradi oboževanja grške kulture in grške literature. Ciceronov brat Quintus Cicero, ki je bil poročen z Attikovo sestro Pomponijo, je imel toliko knjig, da je imel zaposlenega knjižničarja, ki mu jih je urejal.

Največji znanstvenik in najplodovitejši pisatelj antičnega Rima je bil Marcus Terencius Varron (116–27). Odlikoval se je predvsem kot poligraf in zgodovinar. Bil je tribun in legat v Španiji. Po vrnitvi iz Španije mu je Cezar zaupal organizacijo javnih knjižnic. Veljal je za enega najbolj izobraženih Rimljanov. Pisal je satire, tragedije, lingvistična dela, dela s področja geografije in celo astronomije. Nastajala so na podlagi njegove bogate knjižnice.

Zgled Cicera in njegovih prijateljev je vspodbujal tudi druge bogate izobražence tega časa, da so si doma uredili knjižnice. Med njimi so se seveda našli tudi taki, ki so si jih uredili zaradi »mode«. Iz takih se je leta 60 norčeval znani rimski filozof in vzgojitelj cesarja Nerona Seneka mlajši (4 pr.Kr.–65 po Kr.) češ da v svojem življenju niso prebrali niti naslovov knjig, ki jih hranijo v svojih knjižnicah. Nekaj dragocenih napotkov, kako si urediti knjižnico, je napisal znani stavbenik in inženir Vitruvius Pollio, ki je leta 25 pred Kr. posvetil svoje veliko delo o arhitekturi cesarju Avgustu. To njegovo delo so zelo upoštevali še v srednjem veku.

Poročila o zasebnih knjižnicah imamo tudi za rimskega pisatelja Aula Persiusa (34 – 62 po Kr.). Njegovo najznamenitejše delo so Satire, v katerih je bičal moralo svojega časa. Bil je rektor gramatične šole, kateri je zapustil svojo knjižnico. Knjižnico je imel tudi rimski pesnik Silius Italicus (26–101), ki je bil velik oboževalec rimske klasike, po svoji filozofski usmerjenosti pa stoik. Njegova najbolj znana epska pesnitev je *Punica*, dolga 12.000 verzov; v njej je opisal punske vojne. Prostor za knjižnico so arheologi našli tudi v znameniti Neronovi zlati hiši na rimskem griču Celiju, ter v raznih hišah na Eskvilinu, v Ostiji in v Anciju.

8.3.2 Javne knjižnice

Prvi, ki je načrtoval ustanovitev javne knjižnice v Rimu, je bil Julius Gaius Caesar (100–44 pred Kr.). Bil je izjemno ambiciozen, vendar tudi človek izrednih vojaških sposobnosti. Vojaško kariero je začel kot pretor v Španiji, nato je postal rimski konzul. V Egiptu je pomagal na prestol Kleopatri. Izvedel je reformo rimske države, bil je odličen pisatelj (*De bello Galico, De bello civile*) in velik mislec (*De analogia*). Kot rimski konzul je načrtoval ustanovitev javnih knjižnic, da bi tako vsem Rimljanom omogočil dostop do izobrazbe in za to nalogo izbral že omenjenega priznanega rimskega učenjaka Marka Terencija Varrona. Varron je svoje načrte objavil v knjigi *De bibliothecis* v treh zvezkih. Zaradi prezgodnje smrti Cezar tega svojega načrta ni mogel uresničiti.

Njegovo zamisel je začel uresničevati njegov prijatelj Caius Asinius Pollio (76 pred Kr. – 5 po Kr.). Tudi on je začel svojo kariero kot protektor v Španiji in v celoti podpiral Cezarjevo politiko. Ob nastopu Avgusta se je umaknil iz politike. Ko si je s plenom iz ilirske vojne leta 39 zagotovil potrebna sredstva, je poleg rimskega foruma uredil knjižnico, ki je imela dva oddelka, grškega in latinskega. Knjižnico je polepšal s slikami najslavnejših pisateljev in pesnikov, med njimi tudi s sliko takrat še živečega Terencija Varrona.

Drugi veliki ustanovitelj javnih knjižnic v Rimu je bil cesar Avgust (63 pred Kr., cesar 27 pred Kr – 14 po Kr.) s polnim imenom Caius Julius Octavius. Bil je Cezarjev posinovljenec. Izvedel je reformo uprave in davčne politike, vodil načrtno demografsko politiko, obnovil senat ter zagotovil Rimu daljše obdobje miru. Z njim se začenja obdobje rimskih cesarjev. Avgust je leta 28 pred Kr. v neposredni bližini svoje palače postavil razkošen Apolonov tempel, ki mu je pridružil knjižnico. Knjižnica je po vzoru Pollijeve imela dva oddelka, latinskega in grškega. Ker je bila na Palatinu, se je je prijelo ime *Palatina* in je bila skoraj 400 let ena pomembnejših knjižnic v starem Rimu. Zdi se, da je Avgust želel nadaljevati aleksandrijsko tradicijo Serapiona, ki je bil priključen Serapisovemu templju. Prvi vodja knjižnice je bil gramatik Popeo Macro, ki je po vzoru aleksandrijskega Museiona zbiral za palatinsko knjižnico staro latinsko in grško slovstvo. Njegov naslednik Caius Julius Igino pa se je preusmeril na zbiranje pravne literature. Knjižnica je po vsej verjetnosti zgorela v požaru, ki ga je leta 64 zanetil cesar Neron (54–69). Obnovil jo je cesar Domicijan. Veliko škodo je utrpela tudi v požarih leta 191 in 363, zatem pa je zanjo izginila sleherna sled.

Nekaj let za Palatinsko je Avgust poleg Marcellovega gledališča ustanovil knjižnico pri templju Jupitra in Junone in jo poimenoval po svoji sestri Oktaviji *Bibliotheca Octaviae*. Tudi ta knjižnica je bila dvojna, latinska in grška. Leta 80 v času cesarja Tita (79–81) jo je uničil požar, vendar jo je Titov brat in

naslednik Domicijan (81–96) obnovil. Domicijan je poslal svoje pisarje celo v Aleksandrijo, da so prepisovali manjkajoče rokopise za rimsko knjižnico.

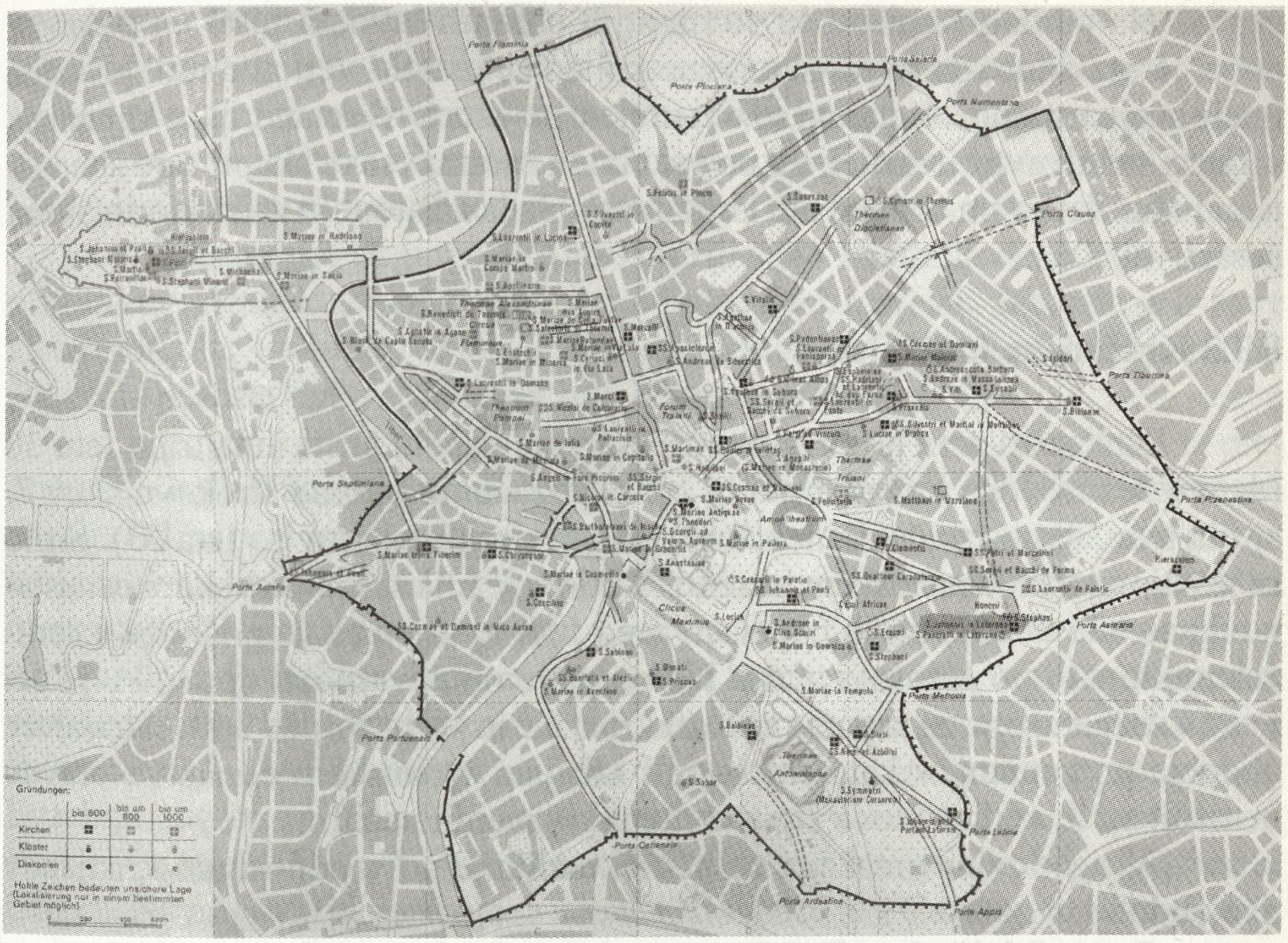
Avgustov posinovljenec Tiberij (14–37) je obranil severne meje cesarstva pred Germani. Veljal je za strogega in odločnega, vendar modrega vladarja. Saniral je finance rimskih provinc. Na Palatinu je skupaj s svojo ženo Livijo dal postaviti tempelj v čast očimu Avgustu in mu pridružil dvojno knjižnico. Nekateri zgodovinarji menijo, da je imel Tiberij knjižnico tudi v svoji palači na Palatinu, vendar so pričevanja premalo jasna, da bi jo mogli zanesljivo opredeliti.

Cesar Vespazijan (69–79) je kot izjemen vojskovodja služboval v Galiji, Britaniji in Judeji, kjer so ga rimske legije leta 69 oklicale za cesarja. Preuredil je finančno politiko v državi in obnovil sodelovanje s senatom. Za sovladarja je pritegnil sina Tita. V Rimu je dal leta 75 po Kr. zgraditi tempelj v čast boginji miru – *Templum pacis* in ji pridružil knjižnico. Pisatelj Plinij prišteva ta tempelj s knjižnico med tri najlepše zgradbe Rima. Še sto let pozneje poroča latinski pisatelj afriškega rodu Aulis Gellius (2. stol. po Kr.) v svoji knjigi *Noctes Atticae* – Atiške noči, da je v Knjižnici ob templju miru našel redke spise starih rimskih pisateljev.

Cesar Trajan (98–117) se je proslavil kot odličen vojskovodja (utrdil je vzhodne meje rimskega cesarstva) in vladar. Poskrbel je predvsem za vzdrževanje revnih in nižjih slojev prebivalstva in jim zmanjšal davke. Razširil je rimski forum, ki nosi tudi njegovo ime (*Forum Traianum*). Na njem je med drugim zgradil knjižnico, ki se je v času njegovega naslednika Hadrijana (117–138) preimenovala v *Bibliotheca Ulpia*. Ob njej je dal Hadrijan zgraditi tempelj, posvečen svojemu predniku. Ta knjižnica je hranila redkosti iz antične dobe in je vse do 5. stol. veljala za najpomembnejšo rimsko knjižnico.

Zadnjo znano javno knjižnico je pri Panteonu ustanovil cesar Septimij Sever (193–211). Zanimivo je, da je za knjižničarja nastavil krščanskega učenjaka Julija Afričana. Septimij Sever je bil doma iz Edese ob Zgornjem Evfratu. Kot cesar je vrnil senatu njegovo vlogo v politiki in odvzel prevelike pristojnosti vojski. Prenovil je sodišča in izboljšal upravo provinc. Bil je pravi predstavnik sinkretizma. Knjižnica pri Panteonu je tako postala prva rimska javna knjižnica, ki je v svoje zbirke sprejela tudi vzhodno, predvsem krščansko in judovsko versko literaturo.

Iz dobe cesarja Konstantina (306–337) se je ohranil opis rimskih mestnih četrti, ki v Rimu našteva 28 javnih knjižnic. Te so bile večinoma ob templjih, ob kopališčih (Trajanove, Karakalove, Dioklecijanove »terme«) in deloma v cesarskih palačah (Neronova zlata hiša na Celiju, Hadrijanova vila v Tivoliju). Vse so imele dva oddelka, latinskega in grškega. Vendar je v tem času že začelo pojemati zanimanje zanje. Rimski zgodovinar Ammianus Marcellinus iz Antiohije (4. stol. po Kr.) namreč v svojem znamenitem delu *Rerum gestarum libri XXXI.* toži, da so rimske knjižnice zaprte kot grobovi.

Rimske javne knjižnice so služile za zgled podobnim ustanovam tudi drugod po cesarstvu. V Italiji: Iz korespondence med Plinijem mlajšim in Pompeom Saturninom poznamo nekatere podrobnosti o knjižnici, ki jo je Plinij daroval svojemu rodnemu mestu Como. Plinij mlajši je bil skupaj s Trajanom konzul. Ko je Trajan leta 98 postal cesar, je poslal svojega prijatelja za prefekta v Bitinijo. Med njima se je ohranila bogata koresponenca (10 zvezkov), posebej dragocena pa so njegova pisma o kristjanih, ki med drugim na svojevrsten način razkrivajo rimsko sodno prakso. Svojo knjižnico je Plinij daroval Comu pred odhodom v Bitinijo. V Italiji so izpričane knjižnice še v Milanu, Sasa Aurunchi, Bolseni, Tortoni, Tivoliju in Pompejih. V Mali Aziji poznamo knjižnice iz cesarske dobe v mestih Halikarnas, Efez, Milasa, Prusa, Smirna in Pergamo, v Afriki pa v Kartagini in Timgadiju.

V rimski koloniji Nova Kartagina so francoski arheologi odkrili arheološke ostanke mesta Thamugadi (današnji Timgad). Nastalo je v času cesarja Trajana kot kolonija rimskih veteranov. Razvilo se je v pomembno kulturno središče. Med ruševinami so arheologi našli tudi poslopje knjižnice. Domnevo je potrdila že sama arhitektura poslopja, dokončno pa najdeni napis, v katerem je rečeno, da je neki M. Julius Rogatianus svojemu rojstnemu mestu volil 400.000 sestercev, s katerimi so postavili to knjižnico. V nasprotju z drugimi rimskimi javnimi knjižnicami je bila ta samo latinska.

Na podlagi zapisov, ki so nam jih ohranili latinski pisatelji cesarske dobe, je razvidno, da so rimske javne knjižnice in zelo verjetno tudi privatne imele svoje kataloge. Katalogi so bili urejeni po vzoru Aleksandrijske knjižnice, v kateri so bili avtorji razdeljeni po vsebini in znotraj vsake skupine po abecednem redu. Zaton rimskih javnih knjižnic sovpada z zatonom zahodnorimskega cesarstva.

8.3.3 Krščanske knjižnice

Krščanstvo se je v rimskem cesarstvu začelo širiti kmalu po letu 30 (datum Jezusovega križanja naj bi bil po izračunih večine strokovnjakov 7. aprila leta 30, po izračunih nekaterih drugih strokovnjakov pa leta 33). Širilo se je najprej v sredozemskem bazenu. V Rimu je bila krščanska skupnost ustanovljena leta 50. Do prvih napetosti med Judi in kristjani je prišlo že v Jeruzalemu kmalu po Jezusovi smrti. Neron pa je ob nevarnosti upora, ko je dal leta 64 zažgati Rim, za ta požig obtožil kristjane in s tem sprožil 250 let trajajoče obdobje preganjanj, v katerem so bili kristjani v rimskem cesarstvu pravno nezaščiteni in vedno znova izpostavljeni krvavemu nasilju.

V zgodovini rimskega cesarstva razlikujemo v odnosu do kristjanov dve obdobji.

Prvo obdobje je **obdobje preganjanja** kristjanov, ki ga je začel Neron leta 64 in je s presledki trajalo do velikega preganjanja cesarja Dioklecijana (303–305, oziroma do 313). Najbolj krvava preganjanja v tem obdobju so bila: Neronovo leta 64, Domicijanovo v letih 81–96, Trajanovo 98–117, Decijevo 250–251, Valerijanovo 257–258 in Dioklecijanovo 303–313.

Drugo obdobje se je začelo s Konstantinom Velikim (306–337) in je trajalo do propada zahodnorimskega cesarstva leta 476. Leta 311 je Galerij izdal tolerančni patent, leta 313 pa je Konstantin z Milanskim ediktom **pravno izenačil krščanstvo** z drugimi veroizpovedmi v rimskem cesarstvu. Od leta 325 je bila Cerkev vedno tesneje pritegnjena v Konstantinovo državno politiko. Cesar Teodozij je leta 380 priznal krščanstvo za edino religijo v cesarstvu, leta 391 prepovedal poganske kulte.

Pri posameznih krščanskih občinah so od samega začetka nastajale knjižnice. V njih so hranili bogoslužne in svetopisemske knjige, sklepe škofijskih sinod, dejanja mučencev, sezname škofov, sezname revežev in sčasoma tudi teološke razprave. Te prve krščanske knjižnice so bile v veliki meri uničene v času preganjanja cesarja Dioklecijana. Kot politik in državnik je bil Dioklecijan (284–305) izjemen organizator. Sam ni nasprotoval krščanstvu, saj sta bili celo njegova žena in hči kristjanki. Za preganjanje kristjanov ga je z zvijačo in vrsto podtikanj pregovoril njegov cezar Hierakles Galerij, državni namestnik v Bitiniji, ki je bil dejanski idejni vodja preganjanj. Galerij si je postavil za cilj

popolno uničenje krščanstva. Dal je podreti vse krščanske cerkve in sežgati vse krščanske knjige. V tem času je bila uničena večina krščanskega slovstva. Le izjemoma se je nekaterim škofom posrečilo rešiti posamezne knjige.

Iz prve dobe krščanstva so nam ohranjeni podatki predvsem za štiri pomembna krščanska središča, Aleksandrijo, Cezarejo, Jeruzalem in Rim.

Aleksandrija (Egipt): V Aleksandriji se je v zadnjih desetletjih 2. stol. razvila znamenita katehetska šola, imenovana *Didascaleion*. Izhajala je iz stare aleksandrijske tradicije, le da je namesto grške gojila krščansko filozofijo. Največja predstavnika te šole sta bila Klemen in Origen.

Klemen (okrog 150 do okrog 215), po rodu iz Aten, je izhajal iz prepričanja, da je krščanski nauk dopolnitev grške filozofije. Bil je izjemen pedagog. Bil je prvi krščanski teolog, ki je položil temelje krščanski kulturi in krščanskemu humanizmu. Origen (185–254) pa velja za največjega učenjaka in najplodovitejšega pisca zgodnje Cerkve. Rodil se je v krščanski družini v Aleksandriji. Postal je učitelj in nato vodja katehetske šole v rojstnem mestu, vendar se je moral zaradi spora s škofom Demetrijem preseliti v Cezarejo v Palestini. Šola v Aleksandriji je imela po pričevanju cerkvenega zgodovinarja Evzebija bogato knjižnico, ki se je zgledovala po helenističnem Museionu.

Cezareja (Mala Azija): Pomen Cesareje se je dvignil, ko se je tja preselil Origen. Na prigovarjanje svojega učenca Ambroža je v Cezareji ustanovil šolo, skriptorij in knjižnico. Ambrož je Origenovo delo finančno podprl in mu omogočil, da je zaposlil sedem pisarjev, ki so pisali po njegovem nareku. Origen je bil izredno ploden duhovni pisatelj, kritik in biblicist. Njegovo delo O principih je prvi poskus teološke sistematike. Na filozofskem področju je skušal spraviti Platonovo grško filozofijo s krščansko. Preoblikoval je študij Svetega pisma in veliko pozornost namenil njegovi razlagi. Ta je po njegovem alegorična, moralna in literarna. Njegovo največje delo s področja tekstne kritike je izdaja Svetega pisma stare zaveze, imenovana Hexapla. Ime je dobila zato, ker je Origen v šestih stolpcih med seboj primerjal hebrejsko besedilo Stare zaveze, njen grški prepis, grške prevode Aquile,[1] Symachusa[2] in Theodotiona[3] ter Septuaginto.[4]

Obsežno znanje, ki ga je pokazal Origen pri pisanju svojih del, in različne teme, ki se jih je loteval, predpostavljajo izjemno knjižnico, ki jo je imela šola v Cezareji. Največ podatkov o njej nam je ohranil Evzebij iz Cezareje (260–339), tudi sam velik učenjak, razlagalec svetega pisma, apologet, cerkveni

---

[1] Jud iz Ponta, bival v Rimu, sodobnik apostola Pavla. Postal kristjan.

[2] Samarijan, v drugi polovici 2. stol. prevedel Staro zavezo v grščino. Svobodnejši prevod.

[3] Judovski prozelit iz Efeza. V 2. stol. revidiral Septuaginto na podlagi hebrejskega izvirnika.

[4] Ime po legendi, da je 72 Judov v 72 dneh prevedlo Staro zavezo v grščino. Prevod je nastal v Aleksandiriji okrog leta 150 pred Kristusom.

zgodovinar in od leta 313 škof v Cezareji. Bil je tesno povezan s cesarjem Konstantinom. Med njegovimi zgodovinskimi spisi sta pomembni predvem Kronike, ki je poskus kronologije zgodovine najpomembnejših narodov antike in Zgodovina Cerkve. Slednja je dragocena predvsem zaradi tega, ker je poleg zgodovinskega orisa Cerkve v svoj tekst vnesel obsežne odlome iz del starokrščanskih pisateljev, ki v originalu danes veljajo za izgubljene. Iz Evzebijeve zgodovine Cerkve zvemo, da je Origenovo delo v Cezareji nadaljeval Panfilij, po rodu iz Bejruta, ki se je najprej šolal pri Origenu v Aleksandriji in potem z njim prišel v Cezarejo. Umrl je mučeniške smrti v času preganjanja cesarja Maksimina Daja leta 309.

Pamfilij je Origenovo delo nadaljeval na dveh ravneh. Eno njegovih prvih dejanj je bilo obnoviti teološko in filozofsko šolo svojega učitelja. Nato pa je zbral in uredil obsežno Origenovo literarno delo. Po zgledu Ptolomejcev iz helenistične Aleksandrije je iskal »po vsem svetu večne spomenike duha«, da bi obogatil knjižnico v Cezareji. Izidor Seviljski navaja, da je knjižnica štela 30.000 zvezkov. Nedvomno je veliko rokopisov nastalo tudi v cezarejskem skriptoriju, ki ga je Panfilij prav tako reorganiziral. Iz Evzebijevega življenjepisa Panfilija zvemo, da so bili v knjižnici zastopani krščanski, grški in judovski avtorji ter grški in latinski klasiki. Panfilijev življenjepis spominja na Pinakes, ki jih je za aleksandrijsko knjižnico napisal Kalimah, le da po svoji strukturi bolj spominja na biobibliografski katalog.

Leta 212 je jeruzalemski škof Aleksander ustanovil krščansko študijsko knjižnico v Jeruzalemu. Pobudo zanjo je verjetno dobil v pri znameniti aleksandrijski katehetski šoli. Knjižnica je ena redkih, ki je ušla Dioklecijanovemu preganjanju. Škof Evzebij namreč poroča, da jo je uporabljal, ko je pisal svojo cerkveno zgodovino. Iz številnih Evzebijevih navedkov v njej lahko sklepamo na izjemno knjižno bogastvo te knjižnice.

Podobna knjižnica je izpričana tudi v Rimu, čeprav zanjo nimamo tako podrobnih podatkov, kot za knjižnice na vzhodu.

Poleg šolskih knjižnic so imeli zasebne knjižnice predvsem veliki teologi in teološki pisatelji tedanjega časa. Vseh seveda ni mogoče našteti. Med njimi po svojem knjižnem opusu in po svoji življenjski usodi nedvomno izstopa Quintus Septimus Flores Terturlijan (160–225), prvi pomembnejši avtor, ki je pisal v latinščini. Večino življenja je preživel v Kartagini, prestolnici rimske province v Afriki. Deležen je bil značilne izobrazbe poznega drugega stoletja, dela, ki so ohranjena, pa je napisal v letih 196 in 212. V svojih spisih se je ukvarjal s tremi poglavitnimi vprašanji: z odnosom krščanstva do rimske države in družbe, z obrambo pravega nauka pred krivo vero in z moralnim vedenjem kristjanov. Spričo svojih strogih moralnih nazorov se je okoli leta 207 pridružil montanistom. Montanisti so vse kristjane pozivali k strogi askezi. V prid telesne čistosti naj bi opustili zakonske zveze, se večkrat postili in uživali presno hrano.

Bili so sicer fanatiki, ne pa tudi krivoverci. Tertulijanova največja mojstrovina je Apologija, v kateri je predstavil temeljne prvine krščanstva in njegovo vzvišenost nad poganstvom. V času notranjih sporov, ki so pretresali Cerkev v severni Afriki, je napisal delo Izločitev krivovercev, v katerem poudarja, da je pravilen nauk tisti, ki temelji na Svetem pismu. V tem delu je med drugim zapisal tisti, tolikokrat navedeni stavek *Credo quia absurdum*.

Novo obdobje v zgodovini krščanstva se je začelo z Milanskim ediktom, s katerim je Konstantin Veliki leta 313 krščanstvo **pravno izenačil** z drugimi veroizpovedmi v rimskem cesarstvu. To je pomenilo, da biti kristjan na ozemlju cesarstva ni bilo več kaznivo. Kristjani so smeli svobodno nastopati v javnosti in graditi svoje bogoslužne prostore. Ena velikih skrbi krščanskih skupnosti po Milanskem ediktu je bila obnoviti knjige, ki so jih izgubili v času preganjanj. V tem prizadevanju so našli pomembno oporo pri cesarju Konstantinu Velikem (274, cesar 324–337). Ko se je leta 330 preselil v Carigrad, je vsem cerkvam nove prestolnice daroval 50 dragoceno opremljenih biblij, ki so jih izdelali pod Evzebijevim vodstvom in nadzorom. Konstantinov sin Konstans, ki je po delitvi države leta 337 vladal zahodnemu delu cesarstva, pa je za potrebe rimskih cerkva biblije kupoval v Aleksandriji.

O obnovi cerkvenih knjižnic v 4. stol. imamo ohranjenih veliko pričevanj. V Rimu je papež Damaz I. (366–384) obnovil knjižnico pri cerkvi sv. Lovrenca. Poročilo pravi, da je papež svetišču priključil posebno stavbo, imenovano *Archivum*. Z besedo archivum so v tem času Rimljani označevali tako arhiv kot knjižnico. Papež Damaz je nedvomno ena velikih osebnosti antičnega krščanstva. Zelo si je prizadeval za edinost med vzhodno in zahodno Cerkvijo. Bil je v tesnih stikih z velikimi teologi, misleci in škofi vzhodne Cerkve: sv. Bazilijem (329–379), sv. Gregorjem Nacijanškim (329–390) in sv. Gregorjem Niškim (335–394). Za vse štiri krščanske učenjake 4. stol. so izpričane tudi zasebne knjižnice. Je pa prav v času papeža Damaza prišlo do napetosti med vzhodom in zahodom. Vzhodnorimski cesar Teodozij I. (346–395, cesar 379) je v soglasju z zahodnorimskim cesarjem Gracijanom (375–383) 28. februarja 380 izdal odlok, s katerim je krščanstvo razglasil za državno vero. Še več, v zakonu je izrecno rečeno, da je katoličan tisti, ki se drži cesarjevega zakona, vsi drugi ljudje pa veljajo za »krivoverce in neumne«. Papež Damaz se je takšnemu nasilnemu vključevanju vere v državnopravne norme uprl. Do danes pa se je ohranil knjižni fond papeške knjižnice pri sv. Lovrencu zunaj mestnega obzidja iz časa papeža Hilarija (461–468). *Liber pontificalis* piše o njem, da si je po vandalskem ropanju leta 455 veliko prizadeval za obnovo mesta in njenih kulturnih zakladov.

Med številnimi krščanskimi učenjaki antične Cerkve, ki so svoje življenje posvetili knjigi in si tudi ustvarili pomembno zasebno knjižnico, velja posebno mesto cerkvenemu učitelju Hieronimu (340–419). Sam o sebi pravi, da je »Dal-

matinec« iz Stridona. Strokovnjaki skušajo že stoletja ugotoviti, kje leži Stridon. So si pa vedno bolj edini, da ni bil rojen v današnji Dalmaciji, ampak na ozemlju oglejskega patriarhata. Različne teorije posameznih avtorjev o tej temi je zbral profesor na Teološki fakulteti v Ljubljani Rafko Valenčič. Ob natančnem branju Hieronimovih pisem redovni skupnosti v Emoni je bil npr. naš klasični filolog Otmar Črnilogar (1931–99) prepričan, da se Hieronimov opis njegovega rojstnega kraja v celoti ujema s položajem mesta Starod pri Podgradu. Danes je v tem kraju starodavna cerkev sv. Hieronima.

Hieronim je bil vodilni svetopisemski strokovnjak svojega časa. V Rimu je študiral klasične predmete, nato je potoval po Galiji in se končno pridružil asketski skupnosti v Ogleju. Po krajšem bivanju v Antiohiji se je umaknil v sirsko puščavo jugovzhodno od Antiohije, kjer se je naučil hebrejščine in začel prepisovati Sveto pismo. Leta 380 ga srečamo v Carigradu, kjer je študiral teologijo. Po vrnitvi v Rim, mu je papež Damaz naročil, naj Sveto pismo na novo prevede v latinščino. Po papeževi smrti je Hieronim zopet obiskal Antiohijo in Egipt ter se končno ustalil v Betlehemu. Hieronim je najprej Sveto pismo prevedel iz grškega teksta Septuaginte. Ko je prišel do spoznanja, da bi moral za podlago svojega prevoda vzeti hebrejski izvirnik, ga je predelal na podlagi izvirnika. Tako je nastala znamenita Vulgata (ljudska izdaja), ki je bila v Katoliški cerkvi uradno svetopisemsko besedilo praktično vse do drugega vatikanskega koncila (1962–65).

Hieronimov knjižni opus je izreden. Knjižnica bi bila spoštovanja vredna že, če bi imela samo tista dela, ki jih je Hieronim prevedel v grščino. Za knjižnico samostana v Betlehemu, kjer je bival, je Hieronim nabavil prepis Origenove Hexaple, prizadeval pa si je zbrati tudi vsa druga Origenova dela. Velik del knjižnice je bil uničen, ko so leta 416 pelagijanci (krščanska krivoverska ločina) napadli samostan in ga zažgali.

Med velikimi učenjaki antične Cerkve moramo omeniti tudi **sv. Avguština** (354–430). Bil je sin poganskega očeta in krščanske matere Monike, ki ga je želela krščansko vzgojiti. Vendar je bil vpliv očeta in okolice premočan. Čas njegovega študija v Kartagini in pozneje v Milanu, kjer je nato postal učitelj retorike, je bil čas razdvojenosti in iskanja resnice. Ob poslušanju govorov milanskega nadškofa Ambroža se je leta 387 spreobrnil in bil leta 395 še kot laik izvoljen za škofa v mestu Hippo. Avguštin je bil eden najpomembnejših mislecev svojega časa neoplatonske smeri. Pod vtisom dogodkov, ko so zahodni Goti leta 410 zavzeli Rim, je nastalo njegovo znamenito delo *De civitate Dei*, ki je odločilno vplivalo na srednjeveško pojmovanje države. Napisal je vrsto teoloških del, v katerih se je dotaknil vseh pomembnih vprašanj krščanskega verovanja.

Njegov spis z naslovom *Izpovedi* je svojevrstno literarno delo, ki je vse do danes ohranilo svoje občečloveško vrednost (Jakob Šolar). Velja za eno največjih in najbolj svojevrstnih literarnih umetnin pozne rimske književnosti.

Izpovedi sestavlja trinajst knjig – mi bi danes rekli trinajst poglavij: prvih deset je avtobiografskih, v zadnjih treh knjigah pa Avguštin razlaga zgodovino stvarjenja v obliki mogočnega slavospeva Bogu. Ta del je najbolj filozofsko poglobljen. V njem se pisatelj pokaže kot kritičen duh, ki je vedno iskreno iskal resnico. Avguštin nenehno poudarja, da »človek nima drugega namena, kakor da išče resnico do kar največje popolnosti.«

V antični dobi krščanstva so poleg zasebnih knjižnic večje knjižnice nastajale predvsem pri samostanih in škofijskih cerkvah. Na vzhodu so nekateri samostani del teh prvotnih knjižnih zakladov ohranili vse do današnjega dne, npr. koptski Beli samostan v Egiptu. V tem pogledu so odločilno vlogo odigrala redovna pravila, ki jih je v prvi polovici 4. stol. napisal sv. Pahomij (290–346) za puščavniške skupnosti v puščavi blizu Teb v Egiptu. Zaradi tega velja Pahomij za začetnika krščanskega redovništva. V pravilih je posebej izpostavil skrb za samostansko knjižnico. Sv. Hieronim pa je svojim redovnikom naložil dolžnost »pisati knjige in z delom svojih rok pripravljati hrano za duše.«

SREDNJI VEK

Literatura

Zgodnjekrščanska latinska poezija (Zbirka svetovni klasiki, 46), Ljubljana, Mihelač, 1997 (prevedel Miran Špelič OFM).
Srednjeveški cvetnik. Latinska lirika srednjega veka, Ljubljana, SM, 2000 (izbral in prevedel Primož Simoniti).

Opredelitev obdobja

Zgodovinarji si niso povsem edini, kdaj se je začel srednji vek. Za nobeno obdobje v zgodovini ne moremo navesti natančnega datuma, kdaj se je začelo novo obdobje. Gre za prehod, ki je vedno trajal daljše »prehodno obdobje«. Odvisno od namena, ki ga imamo pri opredelitvi tega prehoda, navadno navajamo za začetek novega obdobja različne datume:

330 prenos sedeža rimskega cesarstva v Carigrad (Konstantinopolis),
375 začetek preseljevanja narodov,
395 trajna delitev rimskega imperija na vzhodno in zahodno rimsko cesarstvo,
476 propad zahodnorimskega cesarstva.

Splošno pa iz pedagoških razlogov štejemo srednji vek za obdobje, ki traja od preseljevanja narodov v 4. stol. do Kolumbovega odkritja Amerike leta 1492. Seveda velja tudi za konec srednjega veka prehodno obdobje, ki ga zazamujejo različni dogodki.

Na področju kulturne zgodovine metodično delimo srednji vek na tri obdobja.

Zgodnji srednji vek: od propada zahodnorimskega cesarstva leta 476 do maziljenja frankovskega kralja Karla Velikega za zahodnorimskega cesarja leta 800.

Visoki srednji vek: od kronanja Karla Velikega za cesarja do zatona univerzalne monarhije s smrtjo cesarja Friderika II. leta 1250.

Pozni srednji vek: od zatona univerzalne monarhije do izuma umetnosti tiska s premičnimi črkami (Gutenbergova Biblija leta 1455).

Na način srednjeveškega življenja je seveda vplivala krščanska antika, zato smo njej tudi posvetili nekoliko več pozornosti. Vplivi antike se v srednjem

veku začenjajo mešati z vplivi germanskega načina razmišljanja in življenja. Odločilnega pomena za izoblikovanje zahodnega srednjeveškega sveta je bila frankovska država. Pod Karlom Velikim (768–814) je obsegala vse krščansko ozemlje zahodne in srednje Evrope, vključno z ozemljem današnje Republike Slovenije. Izjema so bili Britanski otoki. Zavezništvo s papeštvom je prineslo Karolingom, ki so segli po frankovski kraljevi kroni, cerkveno oporo. Hkrati se je povečal vpliv rimskega škofa, ki ga je zahodno krščansko občestvo priznalo za vrhovno duhovno oblast. Seveda je bilo cesarstvo preveliko in preredko naseljeno, da bi se lahko ubranilo zunanjih napadalcev. Zato se je frankovska država kmalu razdelila na zahodno (Francija) in vzhodnofrankovsko državo (nemško kraljestvo). Vzhodnofrankovski oziroma nemški vladarji so z nemškim kraljem **Otonom I. Velikim** (912–973) obnovili zavezništvo s papeštvom in leta 962 od papeža dosegli priznanje cesarskega naslova.

Glavne značilnosti srednjega veka

1. Izredna sugestivna moč veroizpovedno enotne rimskokatoliške Cerkve. Zato vidijo nekateri šele v reformaciji, ki je to enotnost razbila, pravi konec srednjega veka.
2. Zgodni srednji vek je v znamenju meništva. Na zahodu so v srednjem veku nastale mogočne benediktinske opatije, ki so bile žarišča verskega, kulturnega, gospodarskega in socialnega življenja. V visokem srednjem veku pa je prišlo do bistvenega premika tako v družbenem (širitev mest) kot redovnem življenju (nastanek t.i. uboštvenih redov, ki se selijo z dežele v mesto).
3. S to spremembo je bil povezan tudi dominanten položaj Cerkve in papeštva v srednjeveški družbi. V visokem srednjem veku je nastala teorija, da je duhovna oblast nad svetno, da je papež nad cesarjem (teorija o dveh mečih).
4. Osrednja točka miselnosti srednjeveškega človeka je bila misel na onstranstvo, na posmrtno življenje. Potrjevale so jo velike naravne nesreče, kužne bolezni in vojne, pred katerimi je človek nemočen. Nemoč srednjeveškega človeka je prihajala do izraza v dveh nasprotujočih si skrajnostih: na eni strani v pretiranem uživaštvu brez zavor (Boccacio), na drugi pa v pretirani pobožnosti, askezi in trpinčenju samega sebe (bičarji).
5. Obnovitev in nadaljevanje borbe med vzhodnim in zahodnim kulturnim krogom, ki je dosegla vrh v križarskih vojnah.
6. Vstop novih narodov (Germani, Slovani) v zahodni kulturni krog.
7. Nastanek in razvoj specifičnega srednjeveškega gospodarskega reda, ki ga označujemo s pojmom fevdalni sistem.

8. V visokem srednjem veku so se v večjem obsegu razvila mesta, ki so privedla do nove diferenciacije družbe.
9. Vzporedno z nastankom in razvojem mest je prišlo do oblikovanja intelektualne elite, ki jo je omogočil nastanek univerz.
10. Pozni srednji vek pa je že v znamenju humanizma in renesanse, ki vedno močneje izžarevata v novi vek.

9.0 ZGODNJI SREDNJI VEK (475–800)

Značilno za to obdobje je prepričanje, da obstaja samo ena oblast, ki izhaja iz vseobsegajoče vesoljne Cerkve. Ta oblast prihaja do izraza v obliki svetne in duhovne oblasti, ki se med seboj podpirata in imata skupni »politično religiozni cilj«. Po tej miselnosti papež kot vrhovni nosilec duhovne oblasti lahko posega na svetno področje. Enako ima svetni vladar pravico in celo dolž-

nost delati za blagor vesoljne Cerkve. To dvojnost svetnega vladarja so izrazili z obredom maziljenja kralja. Maziljenje, ki so ga enačili s cerkvenim zakramentom, je kralja povezalo s Kristusom kot glavo Cerkve. Postal je Kristusov namestnik, vladar po božji milosti, branitelj Cerkve. Zato si je cesar tako prizadeval, da bi ga papež mazilil.

9.1 ITALIJA IN ZAČETKI SAMOSTANSKIH KNJIŽNIC

S propadom zahodnorimskega cesarstva seveda rimsko kulturno izročilo ni izumrlo. Nov razcvet je doživelo na dvoru vzhodnogotskega kralja **Teoderika Velikega** (493–526), ki je od leta 493 vladal Italiji iz Ravene in z doslednim spoštovanjem zakonov vzpostavil red v državi. Čeprav je bil po svojem verskem prepričanju arijanec (ti so zanikali Kristusovo božanstvo), je uveljavil strpen odnos do katoliške Cerkve. Teoderik si je prizadeval zbližati Vzhodne Gote z Rimljani in njihovo kulturo. Pri teh načrtih mu je pomagala vrsta odličnih svetovalcev, za kulturno področje predvsem rimski papež **Simah** (498–514), doma s Sardinije, ki ga je Teoderik podprl proti isti dan izvoljenemu protipapežu Lovrencu. Teoderikov svetovalec je bil tudi rimski politik ter filozof Anicius **Boetij** (480–524). Boetij je bil za časa Teoderika Velikega konzul in nato Teoderikov dvorni minister, vendar je bil pozneje obtožen veleizdaje in usmrčen. V ječi je napisal delo *Uteha filozofije*. Njegovi prevodi in komentarji nekaterih Aristotelovih in Porfirjevih spisov so bili do visoke sholastike glavni vir poznanja Aristotela v srednjem veku. Nekoliko manj podatkov imamo o vlogi poveljnika kraljeve telesne straže konzula **Fausta**. Viri nam poročajo, da so vsi trije imeli velike zasebne knjižnice, poskrbeli pa so tudi za prepise starejših, slabo ohranjenih rokopisov, ki so jih nato osebno pregledovali. V tem času je v Raveni nastal pisni spomenik gotskega slovstva, t.i. Wulfilova Biblija. **Wulfila** (511–585) je bil zahodnogotski misijonar in od leta 541 misijonski škof med Zahodnimi Goti na Balkanu, ki je prevedel Sveto pismo v gotski jezik. Ta izjemni rokopis, imenovan *codex argenteus*, danes hranijo v univerzitetni knjižnici v Uppsali na Švedskem. Tja so ga prinesli Švedi ob koncu tridesetletne vojne (1648) iz Prage. Rokopis je pisan s srebrnimi črkami (od tod ime) na škrlatno obarvan pergament.

Teoderikova smrt je zavrla nadaljnji kulturni razvoj. Začela se je kriza duhovnega življenja. Javno mnenje je postalo ravnodušno do knjige in s tem tudi do knjižnic, zato so začele propadati. Krogi, ki so jih knjige še zanimale, jih niso več presojali po njihovi literarni vrednosti, ampak po stopnji uporabnosti za krščanski nauk in za njihovo raziskovalno dejavnost. Tako je počasi krščanski kler prevzemal vlogo v gojenju znanosti. Nemški bibliotekar Carl Christ je v *Handbuch der Bibliothekswissenschaft* (1940) opozoril na simbolični pomen dejstva, da je Rimljan **Cassiodor** (490–583) leta 540 odložil državniške službe

in postal menih. Cassiodor je bil po rodu iz vzhodnega dela rimskega cesarstva. Bil je minister gotskega kralja Teoderika in njegovih naslednikov v Italiji. Njegova glavna zasluga je bila, da je Gotom posredoval rimsko, Rimljanom pa bizantinsko kulturo. Po uničenju gotskega kraljestva leta 553 se je umaknil na svoje posestvo Vivarium na Kalabriji, kjer je ustanovil samostan, namenjen proučevanju duhovnega in svetnega slovstva. Bil je prvi na zahodu, ki je podobno kot sv. Pahomij na vzhodu svojim menihom določil prepisovanje literarnih del za predpogoj študija. Napisal je dve pomembni deli: Variae, zbirka 12 knjig kraljevih pisem, ki predstavljajo kompletno dokumentacijo njegovega političnega delovanja in so zaradi tega izjemen zgodovinski vir. Njegovo glavno delo pa so Institutiones (pouk, navodila). Gre za neke vrste zadnjo antično slovstveno zgodovino, ki nam daje enciklopedičen pregled meniške izobrazbe, kakor si jo je zamišljal Cassiodor. *Institutiones* so neke vrste kažipot k virom. Knjiga ima dva dela, prvi – *Litterae divinae* – je posvečen cerkvenemu slovstvu, drugi – *Litterae saeculares* – pa posvetnemu. Obsežno je obdelana predvsem teološka literatura, sledijo ji filozofija, zgodovinopisje, kozmografija, medicina in poljedelstvo. Cassiodor na več mestih poroča, kako je iskal posamezne rokopise, kako je dal prepisati različna dela, kako je zbiral rokopise iz vseh delov Sredozemlja, dokler ni imel v Vivariumu knjižnice, ki je bila med prvimi svoje dobe.

V knjižnici Laurenziana v Firencah hranijo znameniti *Codex Amiatinus*, ki je nastal v Jarrowu v Angliji na podlagi kodeksa, ki ga *Institutiones* označujejo kot *Codex Grandior*. Na naslovnici je upodobljen menih pri delu v skriptoriju. Mnogi so prepričani, da je na naslovnici upodobljen Cassiodor. Bolj pa je slika zanimiva zato, ker nam daje vpogled, kako so v tem času hranili knjige. Tukaj nimamo več opraviti s knjižnimi zvitki, ampak že s pergamentimi kodeksi. Knjige na sliki so zložene v omari. Vsaka omara je vsebovala po eno znanstveno skupino. Knjige in rokopisi so bili urejeni po vsebini. Cassiodor je pazil, da so imeli v knjižnici tekstno kritično prečiščene izvode, ki so služili pisarjem in korektorjem pri prepisovanju in izdelavi novih besedil. Cassiodor je izdelal celo posebno oljno svetilko, ki je omogočila pisanje in branje tekstov tudi zvečer in ponoči. Iznašel je novo vodno uro, ki je kazala ure neodvisno od sončne svetlobe.

Platnice knjig so bile okrašene z linearnimi okraski, ki so že na zunaj poudarjali pomen vsebine. *Institutiones* so menihom naročale ne samo prepisovanje in primerjanje tekstov, ampak izrecno tudi okrasitev napisanega z inicialkami in ornamenti ter opremo izdelanih rokopisov z okusno vezavo po vzorčni predlogi. Ta navodila so nato postala ideal meniške izobrazbe v srednjem veku. Čeprav je vivarijska knjižnica le za kratek čas preživela svojega ustanovitelja, je Cassiodorjevo ime in njegovo zbiranje knjig bilo slavno ne le med njegovimi sodobniki, ampak ves srednji vek. Zato ga upravičeno imenujemo očeta srednjeveškega bibliotekarstva.

Cassiodor pa se je proslavil tudi na področju šolstva. Učne predmete je namreč razdelil na sedem svobodnih umetnosti, in sicer tri za nižjo stopnjo, t.i. trivium: gramatiko, dialektiko in retoriko, ter štiri za višjo stopnjo, t.i. quadrivium: glasba, aritmetika, geometrija in astronomija.

Podobno ustanovo kot Cassiodor je ustanovil tudi njegov prijatelj Eugipp, in sicer samostan Luculanum v današnjem Castello dell' Ovo v Neaplju. Tudi o tej knjižnici in njenem skriptoriju imamo številne podatke skozi več stoletij.

Na razvoj srednjeveškega knjižničarstva pa je pomembno vplival **sv. Benedikt iz Nursije** (480–547). Rodil se je okoli leta 480 v umbrijskem mestu Nursia (danes Norcia). Starši so ga poslali na študij prava v Rim. Po končanem študiju se je na presenečenje vseh umaknil v tišino soteske Anion blizu mesta Subiaco, kjer je v samoti preživel tri leta. Ko so ga odkrili menihi iz bližnjega samostana v Vicovaru, so ga prosili, naj prevzame vodenje njihovega samostana. Ker se jim je zdel prestrog, so ga poskušali zastrupiti. Benedikt je nato v Subiacu ustanovil lastno redovno skupnost. Po šestih letih (514–520) se je odpravil proti jugu Italije in leta 529 ustanovil znameniti samostan Montecassino, nekako na pol poti med Rimom in Neapljem. Tu so nastala njegova znamenita redovna pravila, ki so jih kmalu začele prevzemati tudi druge redovne skupnosti po Evropi. Tako je postal oče zahodnega meništva.

Temeljna novost benediktinskega reda na področju meniškega življenja je bila: 1. Stalnost kraja. Menih vstopi v samostan po opravljeni enoletni preizkušnji (noviciat) in navadno ostane v samostanu do smrti. 2. Stalnost vodstva. Opat je oče družine. Ko ga menihi izvolijo, ostane opat do smrti. 3. Družinska pripadnost. Vsak ima svoje dolžnosti in naloge, vendar dovolj možnosti, da razvije osebnost in osebne sposobnosti.

Dan je Benedikt enakomerno razdelil med molitev in delo, tako da so pozneje njegova pravila povzeli v geslo: Moli in delaj (*ora et labora*). Delati je moral vsak, ki je bil zdrav. Menihi so obdelovali polja, prepisovali knjige, bili aktivni na področju umetnosti in misijonske dejavnosti. Benedikt si prvotno ni zamislil samostana kot izobraževano znanstvene ustanove po vzoru Vicovara. Njegov samostan je bil kraj posvečevanja v odmaknjenosti od vsakdanjega življenja v svetu. V njegovih pravilih ni ničesar zapisanega o študiju in literaturi, kot smo to videli pri *Institutiones*. Pač pa Benediktova pravila obvezujejo menihe k rednemu vsakdanjemu branju. Branje je ena izmed zelo pomembnih vaj duhovnega življenja. Ta zahteva pa je seveda imela za posledico, da so si menihi morali preskrbeti ustrezno literaturo. Zato je v njej posredno že vključena tudi potreba po skriptoriju. Po ocenah poznavalcev je v srednjeveških benediktinskih samostanih živelo po sto do sto petdeset menihov. Skriptoriji so sprva prepisovali predvsem duhovno literaturo, ki so jo menihi potrebovali za dnevno branje. Sčasoma se je tudi v samostanih prebudilo zanimanje za an-

tiko, tako da se moramo zahvaliti predvsem benediktinskim redovnikom, da so nam ohranili velik del antičnega slovstva. Po petdesetih letih delovanja so leta 581 samostan Montecassino porušili Langobardi. Menihi so pred njimi zbežali v Rim. Samostan je bil leta 717 obnovljen. Njegova slava se je širila, obiskovali so ga učenjaki iz vse Evrope. Med drugimi je Montecassino obiskal tudi frankovski kralj in od leta 800 cesar Karel Veliki, ki je ob svojem obisku povabil enega najpomembnejših učenjakov med menihi Pavla Diakona na svoj dvor v Aachen. Leta 883 so samostan porušili Arabci. Menihi so se umaknili v Teano in Capuo. Največji razcvet je samostan doživel v času od 949 do 1349. Na pobudo opata Desiderija (1058–1087), kasnejšega papeža Viktorja III., so v samostanski knjižnici poleg teoloških del zbirali tudi dela grških in arabskih zdravnikov, rimskih klasikov, pa tudi sodobnikov, npr. Widukindovo Saško kroniko. Leta 1349 je samostan prizadel močan potres, ki je zelo poškodoval tudi knjižnico.

Pomembno kulturno središče je obstajalo seveda tudi v **Rimu**. Knjižnico, ki jo je pri cerkvi sv. Lovrenca uredil papež Damaz (366–384), smo že omenili.

V Lateranu, ki ga je cesar Konstantin Veliki daroval papežu Silvestru I. (314–335), je začel nastajati najprej arhiv, papež Gregor Veliki (590–604) pa je začetnik knjižnice v lateranski palači. Gregor Veliki je izhajal iz rimske plemiške družine. V Rimu je prejel odlično pravno izobrazbo in po končanem študiju postal prefekt mesta. Že po nekaj letih se je tej službi odpovedal in na svojem domu na Celiju ustanovil benediktinski samostan. Papež Pelagij II. (579–590) ga je poslal kot svojega legata v Carigrad, kjer je ostal šest let. Kot papež je bil izrazito socialen in je imel velik posluh za kulturo. Izvedel je delitev knjižnice in arhiva. Vendar so podrobnejši podatki o lateranski knjižnici šele iz sredine 7. stoletja, ko je v Rimu zasedala lateranska sinoda. So pa arheologi pri arheoloških izkopavanjih pri kapeli, imenovani *Sancta santorum*, nasproti cerkve sv. Janeza v Lateranu leta 1900 našli dvorano, v kateri je bila lateranska knjižnica. Na steni te dvorane so našli fresko, ki predstavlja učitelja, strokovnjaki so mnenja, da sv. Avguština, sedečega pred velikim odprtim kodeksom. To je edina ohranjena slika, ki nam prikazuje, kako so v 6. stol. okraševali prostore knjižnice.

Tretje kulturno središče v Rimu pa je bilo v Vatikanu ob grobu sv. Petra. Tu so hranili najpomembnejše dokumente in darove, ki so jih vladarji darovali papežem. Iz darovnice, s katero sta Pipin in Karel Veliki darovala papežu dragocene rokopise, zvemo za bogato knjižnico pri cerkvi sv. Petra v Rimu. O knjižnici nam poroča tudi opat Taius iz Zaragoze, ki je leta 646 po naročilu zahodnogotskega kralja Chindswinda (642–653) v Rimu iskal spise papeža Gregorja Velikega, ki jih v Španiji še niso imeli, in jih dobil v knjižnici pri sv. Petru.

Knjižnice so bile tudi v številnih drugih samostanih v mestu. S svojimi skriptoriji so ti samostani pokrivali želje romarjev, ki so v samostane v svoji domovini želeli prinesti knjige iz Rima. Rim je bil namreč v tem času knjigotrško središče krščanstva, saj sta celo Patrik in Benedict Biscop prišla z daljnega severa, da bi si v večnem mestu priskrbela rokopise za svoje knjižnice.

V tem času so v **severni Italiji** nastali številni samostani, ki so posredovali rimsko izobrazbo svojim langobarskim vladarjem, ti pa so nato pod njihovim vplivom pospeševali znanost in umetnost. V severnoitalijanskih samostanih so delovali slavni skriptoriji in se oblikovale znamenite knjižnice, ki so postale znane po vsem tedanjem svetu. Med njimi velja posebej omeniti opatije Civate, Nonantula, Monte Amiata in Bobbio. Bobbio je, kot bomo videli kasneje, ustanovil irski menih Kolumban leta 614. Njegova knjižnica je postala v tem stoletju najpomembnejša v Italiji.

9.2 ŠPANIJA

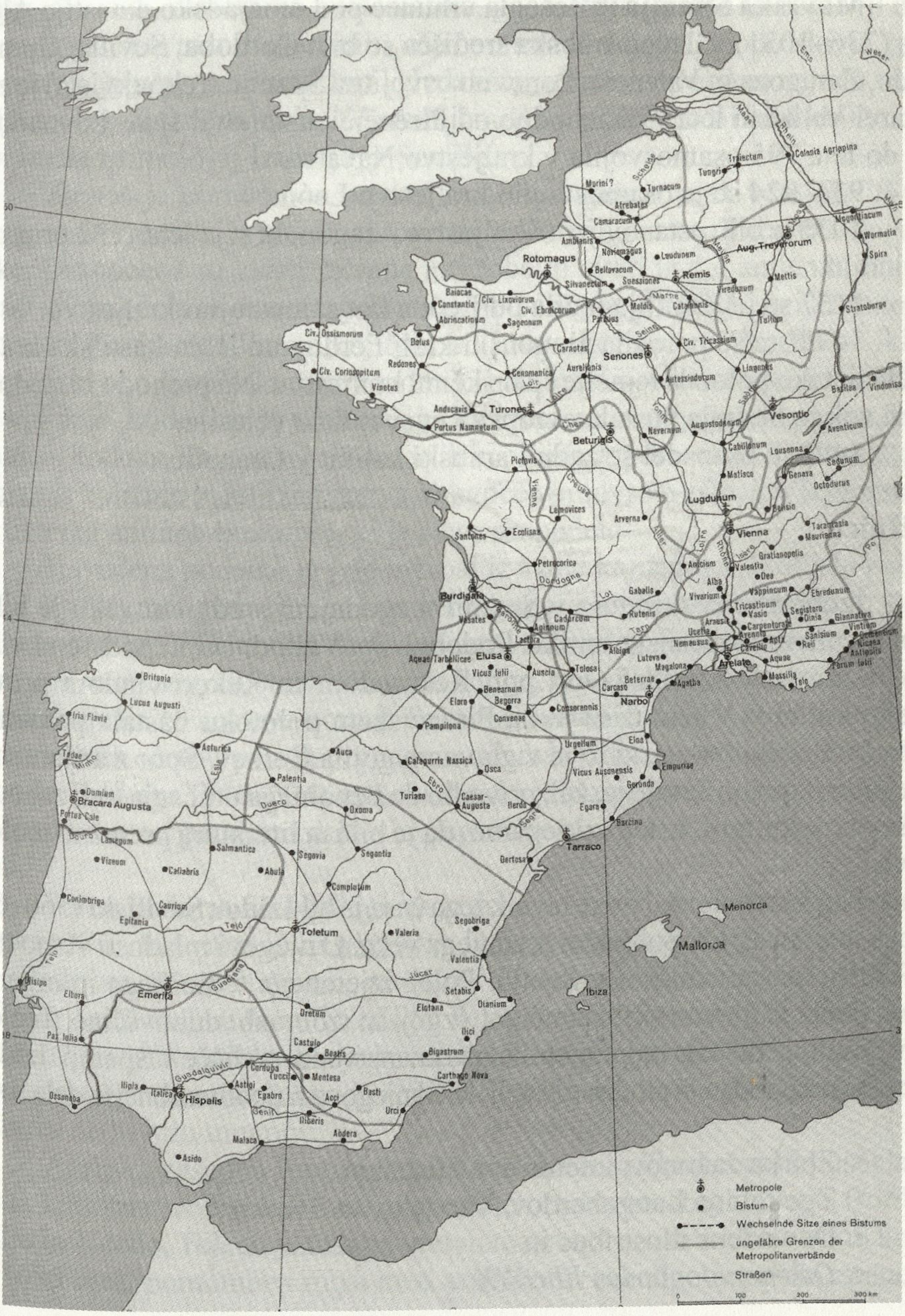
Pirenejski polotok je eno najzanimivejših in verjetno najplodnejših področij zahodne Evrope, čeprav je zaradi svoje odmaknjenosti najmanj raziskano in najmanj navzoče v zavesti evropskega človeka. Izjemno v zgodovini Pirenejskega polotoka v srednjem veku je mirno sožitje in medsebojno oplajanje treh velikih kultur, ki so neločljivo povezane s tremi veliki svetovnimi religijami: judovstvo, krščanstvo in islam.

Zgodovina

V 8. stol. pred Kr. je bil Iberijski polotok naseljen z Iberi, v 7. stol. pred Kr. so na Pirenejski polotok prodrli Kelti, leta 479 pred Kr. so ga zasedli Kartažani, leta 206 pred Kr. je prišel pod nadzor Rimljanov. Krščanstvo je prodrlo v Španijo že v prvem stoletju po Kr. Cesar Dioklecijan (243–313) je Španijo razdelil na šest provinc. V začetku leta 408 so vdrli v Španijo Svevi, Vandali in Alani.

Na prehodu iz antike v srednji vek moramo najprej opozoriti na močno **zahodno gotsko kraljestvo** (507–711). Večji del Zahodnih Gotov, ki so na Pirenejeski polotok prodrli z ozemlja današnje Francije, se je naselil v Kastilji in se počasi odtegnil bizantinskemu vplivu. Po veroizpovedi so bili Goti arijanci. Svoje ime so dobili po aleksandrijskem duhovniku Ariju (+336), ki je učil, da Kristus ni bil pravi Bog (da ni enak Bogu Očetu). Njegov nauk je bil obsojen na koncilu v Niceji leta 325. Iz političnih razlogov je arijanizem podpiral vzhodnorimski cesar Valens (+378). To obliko krščanstva so nato sprejeli Vzhodni in Zahodni Goti, Vandali, Langobardi in Burgundijci. Arijanizem je izumrl v 6. stoletju.

Kralj **Almarih** je leta 531 uveljavil volilno monarhijo, vendar je v državi vedno znova prihajalo do napetosti za nasledstvo. Kralj **Leowigil** (567–586) si je za glavno mesto izbral Toledo. Ukinil je prepoved, da se med seboj ne smejo poročati Goti in Rimljani. Bizantincem je iztrgal Cordobo in svojemu kraljestvu priključil kraljestvo Svevov. Njegov sin kralj **Rekkared** je 587 prestopil v

Rotomagus
Remis
Senones
Turones
Beturigis
Vesontio
Augustodunum
Lugdunum
Vienna
Aug. Treverorum
Colonia Agrippina
Trajectum
Tungri
Tornacum
Morini?
Atrebates
Camaracum
Ambianis
Noviomagus
Caesarodunum
Bellovacum
Suessiones
Silvanectum
Meldis
Parisii
Lutetia
Mettis
Virodunum
Tullum
Lingones
Segusio
Ebredunum
Arelate
Narbo
Tolosa
Elusa
Burdigala
Lactora
Cadurcum
Rutenis
Gabalis
Petrucorica
Consorannis
Convenae
Begerra
Benearnum
Elloro
Auscia
Vicus Iulii
Aquae Tarbellicae
Lapurdum
Pampilona
Calagurris Nassica
Osca
Caesar-Augusta
Herda
Ilerda
Dertosa
Tarraco
Barcino
Gerunda
Vicus Ausonensis
Emporiae
Urgellum
Elna
Ruscino
Carcaso
Beterrae
Agatha
Massilia
Forum Iulii
Antipolis
Nicaea
Cemenelum
Vintium
Glannativa
Segistero
Dinia
Sanisium
Reii
Apta
Cavellio
Arausio
Carpentorate
Arenno
Ucetia
Nemausus
Albiga
Lutevа
Magalona
Agatha
Valentia
Deo
Alba
Vivarium
Vappincum
Tricastinum
Vasio
Gratianopolis
Augusta Vindelicorum
Brigantium
Ebrodunum
Aventicum
Lousonna
Genava
Octodurus
Matisco
Cabillonum
Augustodunum
Nevernum
Autessiodurum
Agedincum
Civ. Tricassium
Civ. Meldorum
Civ. Ebroicorum
Civ. Lexoviorum
Civ. Baiocas
Civ. Ossismorum
Civ. Coriosopitum
Civ. Namnetum
Civ. Andecavis
Civ. Cenomanica
Civ. Redonum
Civ. Abrincatinum
Civ. Sagiorum
Civ. Venetum
Civ. Aulercorum
Civ. Carnutum
Civ. Turonum
Civ. Pictavis
Civ. Lemovicum
Civ. Arvernorum
Civ. Santonum
Civ. Ecolisarum
Civ. Petrucorum
Civ. Bituricum
Civ. Aquitanorum
Civ. Cadurcorum
Civ. Rutenorum
Civ. Gabalum
Civ. Helvorum
Civ. Vellavorum
Civ. Segusiavorum
Civ. Vasatum
Civ. Auscorum
Civ. Convenarum
Civ. Consorannorum
Civ. Elusatium
Civ. Iluronum
Civ. Tarbellicorum
Civ. Lapurdum
Civ. Pompelonensium
Civ. Vascorum
Civ. Calagurritanorum
Civ. Oscensium
Civ. Turiassonensium
Civ. Caesaraugustanorum
Civ. Ilergavonensium
Civ. Ausonensium
Civ. Gerundensium
Civ. Emporitanorum
Civ. Urgellensium
Civ. Elnensium
Civ. Rutenorum
Civ. Carcasensium
Civ. Biterrensium
Civ. Agathensium
Civ. Massiliensium
Civ. Forojuliensium
Civ. Antipolitanorum
Civ. Nicaeensium
Civ. Cemenelensium
Civ. Vintiensium
Civ. Glannativensium
Civ. Segistericorum
Civ. Diniensium
Civ. Sanisiensium
Civ. Reiorum
Civ. Apitiorum
Civ. Cavellicorum
Civ. Arausiensium
Civ. Carpentoratium
Civ. Arennicorum
Civ. Ucetiensium
Civ. Nemausensium
Civ. Albigensium
Civ. Lutevanorum
Civ. Magalonensium
Civ. Agathensium
Civ. Valentinorum
Civ. Deensium
Civ. Albensium
Civ. Vivariensium
Civ. Vappincensium
Civ. Tricastinorum
Civ. Vasiensium
Civ. Gratianopolitanorum
Civ. Augustorum Vindelicorum
Civ. Brigantium
Civ. Ebrodunensium
Civ. Aventicorum
Civ. Lousonnensium
Civ. Genavensium
Civ. Octodurensium
Civ. Matiscensium
Civ. Cabillonensium
Civ. Augustodunensium
Civ. Nivernensium
Civ. Autessiodurensium
Civ. Agedincensium
Civ. Meldorum
Civ. Parisiorum
Civ. Suessionum
Civ. Bellovacorum
Civ. Ambianensium
Civ. Morinorum
Civ. Tornacensium
Civ. Atrebatum
Civ. Camaracensium
Civ. Trajectensium
Civ. Tungrorum
Civ. Coloniae Agrippinae
Civ. Mediomatricorum
Civ. Virodunensium
Civ. Tullensium
Civ. Leucorum
Civ. Verodunensium
Civ. Mettensium
Civ. Treverorum
Civ. Nemetum
Civ. Vangionum
Civ. Nemetum
Civ. Argentoratensium
Civ. Tabernarum
Civ. Spirensium
Civ. Vormatiensium
Civ. Mogontiacensium
Civ. Ubiorum
Civ. Batavorum
Civ. Frisiorum
Civ. Cananefatium
Civ. Menapiorum
Civ. Taxandrorum
Civ. Nervicanorum
Civ. Aduatucorum
Civ. Eburonum
Civ. Condrustorum
Civ. Treverorum
Civ. Leucorum
Civ. Mediomatricorum
Civ. Virodunensium
Civ. Tullensium
Civ. Verodunensium
Civ. Mettensium
Civ. Nemetum
Civ. Vangionum

katoliško vero. Na sinodi v Toledu leta 633 je vzhodno gotsko kraljestvo tudi ustavno postalo volilna monarhija. Kralj **Rekkerwind** (649–672) je z razglasitvijo t.i. *Lex Visigothorum* uvedel pravno enakopravnost obeh ljudstev (Gotov in Rimljanov), kar je vodilo k njunemu zlitju. Po njegovi smrti je začela kraljeva moč upadati. Kralja **Rodericha** so leta 711 premagali Arabci in uničili zahodno gotsko kraljestvo.

Mavrska Španija je dosegla vrhunec pod omajadsko dinastijo Al Andalus (736–1031). Glavna arabska središča so bila Cordoba, Sevilla, Granada, Toledo, Zaragoza in Valencia. Ponovno osvojitev Španije (rekonkvista) je začel že Karel Veliki in leta **795** zahodno od Pirenejev ustanovil špansko marko, ki se je do leta 795 osamosvojila v kraljestvo Navarra.

914–924 se je osamosvojilo kraljestvo León.

1035 je bilo ustanovljeno kraljestvo Aragon, ki si je leta 1132 pridružilo Katalonijo.

1157 se je Kastilija ločila od Leóna kot samostojno kraljestvo.

1479 sta se poročila aragonski kralj Ferdinand II. in kastilska kraljica Izabela in tako položila temelje španskemu kraljestvu. Na prehodu iz srednjega v novi vek je Španija postala evropska in svetovna velesila.

1492 je propadel še zadnji arabski kalifat v Granadi.

Knjižnice

Izobrazbena struktura v Španiji v zgodnjem srednjem veku je bila še vsa pod vplivom krščanske antike. Podobno kot Vzhodni Goti pod Teoderikom Velikim, so tudi Zahodni Goti pod Rekaredom in Rekerrwindom prevzeli latinsko kulturo. V tem času je na Pirenejskem polotoku nastala pomembna knjižničarska dejavnost, ki jo je v glavnem gojila Cerkev. Spor z arijanizmom in njegovo popolno zatrtje je, žal, privedlo do popolnega uničenja tudi zahodnogotske pisne kulture. Iz tega sklepamo, da je bila ta literatura pretežno teološke narave.

Najpomembnejši predstavnik tega časa je bil **Izidor Seviljski** (560–636), ki so ga imenovali kar polihistor srednjega veka. O njegovi mladosti vemo malo. Leta 600 je postal nadškof v Sevilli. Poleg izjemnega teološkega in organizacijskega dela je glavno skrb namenjal vzgoji in izobrazbi duhovščine. Teološka šola v Sevilli je postala najpomembnejše znanstveno središče v Španiji. Izidor je bil izredno razgledan in ploden pisatelj. Med njegova najpomembnejša dela sodijo:

- Zbirka zakonov, imenovana Hispania,
- Zgodovina Langobardov, Vandalov in Svevov;
- De viribus illustribus in
- *De etymologiarum libri XX.*

V tej zadnji knjigi je strnil vse znanje antike. Etimologije so pravi konverzacijski leksikon in za cela stoletja neizčrpna zakladnica znanja. Kakšno težo so imela Izidorjeva dela, morda najbolj zgovorno pove podatek, da so v srednjem veku za Svetim pismom največ brali in najpogosteje navajali prav dela Izidorja Seviljskega. V Etimologijah je Izidor obdelal vsa področja človeškega znanja oziroma njegove znanstvene dejavnosti, in sicer po skupinah: gramatika, retorika, dialektika, matematika, geometrija, glasba (s poglavji o človekovem glasu in raznih glasbilih), astronomija, medicina, modroslovje, pravo, kmetijstvo, živalstvo, arhitektura, gledališče, umetnost vojskovanja in vsa področja teologije (bogoslovja). V srednjem veku praktično ni bilo knjižnice, ki ne bi imela Etimologij Izidorja iz Seville.

Za nas je pomembna predvsem šesta knjiga z naslovom *De libris et officiis ecclesiasticis*. V njej je izčrpno opisal knjižno in knjižničarsko bogastvo antike. Dragocene so zlasti izčrpne navedbe in citati iz del antičnih avtorjev, katerih izvirna dela so danes izgubljena. Med drugim je razložil izraz biblioteka. Nato sledi kratka zgodovina knjižnic od judovskega pismouka Ezdre, ki je v istoimenski knjigi opisal vrnitev Judov iz babilonske sužnosti, do prvih krščanskih knjižnic. Izidor opiše material, na katerega so pisali, razloži pojme, kot so volumen, kodeks, liber, govori o pisarjih in pisnih pripomočkih. To je najstarejši znani opis knjižnic in knjižničarstva, dragocen predvsem zato, ker Izidor navaja tudi tisti del antične literature, ki je sicer propadel.

Navedene podatke je Izidor črpal iz svoje knjižnice v škofijski palači v Sevilli. Po njegovih poročilih so bile stene njegove knjižnice po antičnem vzorcu okrašene s slikami slavnih avtorjev. Napisi so razlagali vsako sliko, primerni naslovi pa so opozarjali obiskovalca na knjige, ki so jih hranile posamezne omare. Izidor navaja 15 naslovov omar. To so bili svetopisemski kodeksi in rokopisi, dela cerkvenih očetov, pesniki, zgodovinarji, dela Izidorjevih sodobnikov papeža Gregorja Velikega (540–604) in Leandra, ki je pospeševal prestop arijancev v katoliško vero, ter juridična dela. Od poganske antike so bili zastopani pretežno juristi.

Poleg Izidorja Seviljskega so knjižnice izpričane za škofa **Martina iz Brage** (+580), ki je ustanovil samostan Dumio v Galiciji in ga opremil s knjižnico. Podobna poročila imamo za škofe **Quiricusa** iz Barcelone, **Ildefonsa** (+667) in **Julijana** (+690) iz Toleda ter **Braulia** iz Zaragoze (651). Manj poročil imamo o samostanskih knjižnicah, čeprav jih lahko predpostavljamo. Njihova pravila so namreč zahtevala od menihov vsakdanje branje, kar brez ustrezne knjižnice ne bi bilo mogoče.

Arabska zasedba Pirenejskega polotoka je velikodušno dopuščala krščanska kulturna središča. V tem pogledu moramo posebej omeniti Cordobo, Sevillo in Toledo. Toledo je tudi po vnovični osvojitvi s strani katoliških kraljev leta 1085 ostal pomemben most med arabsko in zahodnoevropsko znanostjo.

V knjižnici v Toledu se je razvilo intenzivno prevajanje in prepisovanje obsežnih zakladov arabske literature. Na španskem severu so se knjižnice razvile v številnih škofijskih mestih in samostanih. V Liébani v Asturiji je deloval znamenititi razlagalec Apokalipse, **Blaženi iz Valcavada** (okrog 785), ki nam je v svojih delih zapustil eno redkih kart sveta v srednjem veku. Po ohranjenih katalogih so pomembnejše španske knjižnice izpričane tudi v Oviedu, Silosu in Ripollu.

9.3 INSULARNA KNJIŽNA KULTURA

Zgodovina nastanka samostanov na Irskem je nejasna in polna legend, podobno kot začetki njihovega krščanstva. Na kulturnem področju se tu prepletajo vplivi keltske, latinske in vzhodne kulture. Začetki samostanskega življenja na Irskem so neločljivo povezani z življenjem in delom **sv. Patrika** (385–461), ki so mu dali častni naslov apostol Irske.

Patrikov oče je bil premožen državni uradnik v tistem delu Britanije, ki je bila pod rimsko oblastjo. Doma je dobil površno latinsko izobrazbo. Leta 401 so ga ugrabili morski roparji in ga prodali na Irsko. Po šestih letih suženjstva je pobegnil in se prek Galije vrnil k staršem v Britanijo. Tu se je odločil za duhovniški poklic. Teologijo je študiral v samostanih Tours in Lérins v Galiji; leta 432 ga je papež Celestin I. poslal za misijonarja na Irsko in ga posvetil za škofa. Patrik je Irce dobro poznal še iz časa suženjstva. Kot misijonar se je skušal približati njihovi miselnosti in njihovemu načinu življenja, zato je bil tudi njegov misijon tako uspešen. Središče njegovega misijona je postal Sveti otok (*Saint Island*).

V literaturi Irsko pogosto imenujejo otok samostanov in otok svetnikov. Irska meniška kultura je prispevala odločilen delež k razvoju srednjeveškega knjižničarstva. Poznavalci ocenjujejo, da je bilo na otoku v zgodnjem srednjem veku okrog 300 samostanov. Irski menihi se niso omejili samo na teologijo, ampak so v svoje knjižnice sprejemali tudi svetno literaturo. Še posebej jih je zanimalo ljudsko izročilo in nacionalni pisni dokumenti. Irska meniška kultura je bila izrazito knjižna kultura. Prvo večje versko in kulturno središče je bil samostan Armagh, ki ga je ustanovil sv. Patrik okrog leta 444.

Patrikovo delo je nadaljeval opat **Finnian** († za kugo 549), apostol severnoirske province Ulster z glavnim mestom Armagh. Finnian je sistematično uvajal meništvo. Med številnimi samostani, ki jih je ustanovil, je najpomembnejši Clonard, ki ga je ustanovil okrog leta 515. Finnian je tudi najverjetnejši avtor najstarejše ohranjene irske spokorne knjige.

Eden najpomembnejših Finnianovih učencev **sv. Kolumba** (521–597) pa si je prislužil naslov očeta in ustanovitelja samostanov (*monasteriorum pater et fundator*). Kolumba je hodil v šolo znamenitega prevajalca Svetega pisma,

škofa Finniana (495–579), v Movillu na severnem Irskem in nato nadaljeval študije kot menih v samostanu Clonard, kjer je bil tudi posvečen za duhovnika. Leta 563 je odšel kot misijonar na Škotsko. Izhodišče njegovega misijona je postal skalnat otok Jona na zahodni obali Škotske, na katerem je zgradil samostan, znamenit po svojem skriptoriju. Kolumba je bil neutruden delavec. Izročilo pravi, da je sam prepisal okrog 300 rokopisov. Najstarejši ohranjeni irski psalter je po vsej verjetnosti njegovo delo. Kolumbi gre zasluga, da se je pisava razvila v eno najpomembnejših pričevanj meniškega ustvarjanja tega obdobja. Po njegovi zaslugi je postal otok Jona eno velikih verskih in kulturnih središč Evrope.

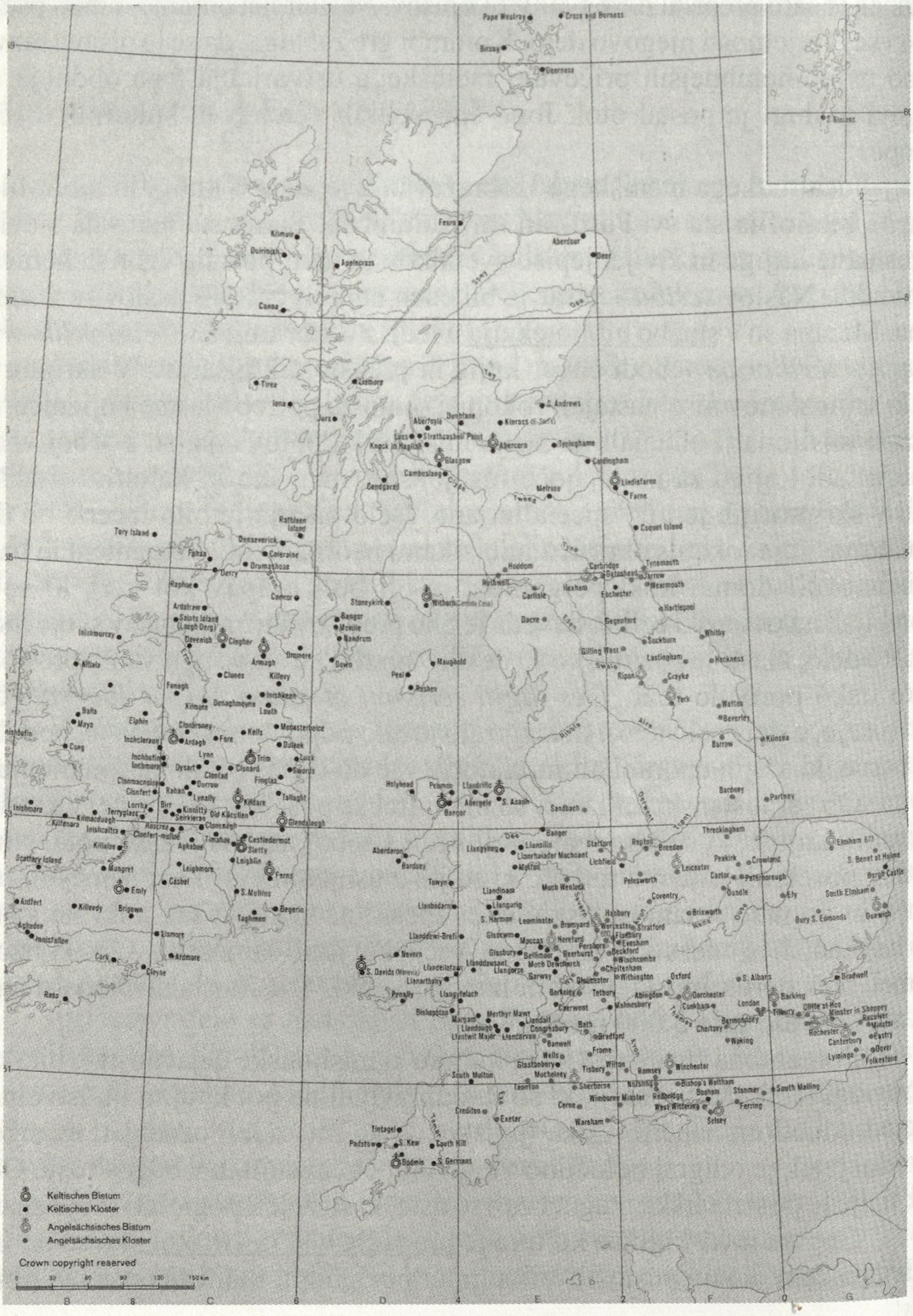
Ideal irskega meniškega izobraževanja je veda o knjigi in bibliofilija. Izrazita bibliofila sta sv. Patrik in sv. Kolumban. Sama sta napisala številne bogoslužne knjige in življenjepise svetnikov in tako postala vzor slehernemu redovniku. Naslov *scriba* – pisar je bil eden najbolj častnih naslovov v samostanu. Meniha so v službo bibliotekarja uvedli z besedami: *Esto custos librorum et senior scribarum* – bodi čuvar knjig in predstojnik pisarjev. V skriptorijih irskih samostanov niso nastajali rokopisi samo za potrebe lastne knjižnice. Ko so irski misijonarji odhajali na svoja misijonska potovanja, so s seboj vedno odnesli tudi knjige za nastajajoče misijonsko, meniško in kulturno središče. Delo v skriptorijih je bilo specializirano. Delo pisarja je bilo ločeno od dela miniatorja, ki je rokopis okrasil z inicialkami in ornamenti. Pergament in barve so izdelovali doma. Irski pergament je bil bolj hrapav kot tisti, ki so ga uporabljali na evropski celini. Seveda je bilo prepisovanje rokopisov svojevrstno težaško delo, zlasti še pozimi, ko so delali v mrzlih ali slabo ogrevanih prostorih. Neko irsko poročilo toži: *Tres digiti scribunt et totum corpus laborat* (trije prsti pišejo, a dela celo telo). Irsko črnilo je bilo popolnoma črno in je, podobno kot barve, ki so jih uporabljali miniatorji, vse do danes ostalo nespremenjeno.

Ob samostanski knjižnici so imeli Irci še posebno skladišče, v katerem so hranili knjige, ki so jih misijonarji vzeli s seboj na misijonska pota. Nosili so jih v posebnih knjižnih torbah, ki so jih z usnjenimi jermeni namestili prek ramen in jih nato v samostanski celici obesili na steno. Vsak irski samostan, tudi najmanjši, je imel svojo knjižnico. Večji, kot je bil samostan, večjo knjižnico je imel. Nekateri samostani so bili izredno veliki. V samostanu Clonard naj bi v 6. stol. bivalo celo 3.000 menihov.

Pomembna značilnost irske kulture in misijonske dejavnosti je bila skrb za narodni jezik. Misijonarji, ki so se odpravljali na pot k tujim ljudstvom, so se pred odhodom naučili jezika ljudstva, ki so mu želeli oznanjati evangelij. Narodni jezik je odigral odločilno vlogo pri poučevanju in v bogoslužju. Od 6. stol. dalje je postala Irska magnet za vse tiste, ki so želeli poglobiti svoje znanje.

Bogata irska knjižna kultura je propadla v 9. in 10. stol., ko so po Irski in Britanskem otočju pustošili Vikingi ter požigali in rušili samostane. Mnogi

menihi so se pred njimi rešili na celino in s seboj kot največjo dragocenost odnesli del dragocenih rokopisov iz samostanskih knjižnic. Ti irski menihi – begunci so postali misijonarji v zahodni in srednji Evropi in prvi nosilci irske kulturne dediščine in irskega kulturnega izročila v tem delu Evrope.

Eden prvih velikih irskih misijonarjev na evropski celini je bil **Kolumban** (543–615), doma iz južne Irske. Vzgojen in izšolan je bil v samostanu Bangor, kjer je nato postal profesor na tamkajšnji šoli. Leta 591 se je z dvanajstimi tovariši odpravil v Galijo. Tu je ustanovil samostane Anegray, Fontaines in Luxeuil. Slednji je postal nato središče njegove misijonske in kulturne dejavnosti ter najmočnejše središče kulturne dejavnosti v Burgundiji. Ko se je sprl s kraljem Theuderihom (Kolumban je obsodil njegov konkubinat), so ga izgnali iz Burgundije. Kolumban se je odpravil proti jugu, deloval nekaj časa skupaj s svojim učencem **Galom** (550–620) ob Bodenskem jezeru, nameraval menda najprej med naše prednike na Koroško, vendar se je nato odpravil v Italijo in se naselil v samostanu Bobbio v langobardski državi, kjer je tudi umrl. Gal pa je zaradi slabega zdravja ostal ob Bodenskem jezeru. Nekaj čas je bival pri prijatelju v mestu Arbor, nato pa si je ob jugozahodnem obrežju jezera postavil celico, ki je počasi prerasla v samostan. To so bili prvi začetki slavnega samostana, mesta in kantona v današnji Švici, ki nosi po tem irskem misijonarju svoje ime. Gall je odklonil mesto opata v Luxeuilu in škofovsko dostojanstvo in do smrti ostal opat v St. Gallnu, kjer je nastala pomembna knjižnica. Do danes ohranjeni katalogi in nabavne liste knjig nam omogočajo vpogled v bogastvo te knjižnice, v kateri so bila zastopana vsa pomembna dela takratne znanosti.

Kolumban velja za najodličnejšega in najbolj izobraženega irskega misijonarja na evropski celini. Bil je odličen poznavalec latinske klasične literature. Oba samostana, v katerih je deloval, Luxeuil in Bobbio, sta slovela po pomembnem skriptoriju in izjemni knjižnici. V luxeuilškem skriptoriju se je razvila posebna merovinška pisava, *scriptura luxoviensis*, ki se je osvobodila irskih vplivov. Rokopisi iz tega samostana se odlikujejo po izredni harmoniji pisave in ornamentike. Iz obdobja med letom 669 in sredino 8. stol se nam je ohranilo 17 dragocenih rokopisov.

Podobno, kot je postal Luxeuil žarišče irske kulture v francoskem prostoru, je to kulturo izžareval samostan Bobbio v severnoitalijanski prostor. Kolumbanova učenost in njegova zahteva po dnevnem branju menihov je imela za posledico, da se je samostan moral oskrbeti s primernimi knjigami. Vendar iz Kolumbanovega časa nimamo poročil o knjižnici. Viri jo omenjajo šele v času njegovega naslednika **opata Athala** (615–627), po rodu iz odlične lyonske družine. Athala se je šolal v Lyonu in samostanu Lérins. V poročilu samostana Bobbio je med drugim zapisano, da je dal opat Athala vezati obstoječe knjige v samostanu. Na podlagi tega poročila lahko sklepamo na obstoj knjižnice že v času Kolumbana. Zdi se, da so za knjižnico samostana Bobbio nabavljali knjige tudi iz drugih skriptorijev po Evropi, tisti, ki so nastali med prvimi v skriptoriju samostana Bobbio, pa so še pisani s težko berljivo irsko pisavo. Šele pozneje je tudi v Bobbio prevladala merovinška pisava.

Iz samostanske knjižnice se je ohranilo 22 rokopisov, ki jih hranijo danes knjižnice v Torinu, Milanu in Rimu. Gre za t.i. palimpseste. Ko je pergament postal predrag in ko ga je bilo vedno težje dobiti, so menihi stara besedila, ki niso bila več v uporabi, radirali z nožem in nato na radirane strani napisali nova. Zaradi lastnosti starega črnila je mogoče z infrardečo lučjo radirane tekste še vedno brati. Na ta način so nam menihi nehote ohranili nekaj izredno dragocenih antičnih tekstov, med njimi Ciceronov spis *De re publica*, ki ga sedaj hrani Vatikanska knjižnica, in Wulfilove fragmente, ki jih hrani milanska Ambrosiana.

Pomembno prelomnico v kulturni podobi Evrope pomeni tudi delovanje irskega misijonarja Winfrieda, ki ga je papež Gregor II. leta 719 preimenoval v **Bonifacij** (572–754). Po rodu je bil iz Wessexa; najprej je postal vodja samostanske šole v Nurslingu, leta 716 pa je odšel kot misijonar k Frizom. Papež Gregor II. mu je leta 719 zaupal misijonsko delo med Germani. S svojim misijonskim in kulturnim delom si je pridobil častni naslov »apostol Nemčije«. V letih 719–721 je deloval med Frizi, od leta 722 kot misijonski škof v Hessnu, od 735 v Thüringenu. V tem času je ustanovil več moških samostanov: Amöneburg, Ohrdruf, Fritzlar in Tauberbischofsheim ter dva ženska, Kitzingen in Ochsenfurt. Leta 732 je postal nadškof v Mainzu in začel urejati cerkveno organizacijo v nemškem jezikovnem prostoru. V letih 738–739 je ustanovil škofije v Regensburgu, Salzburgu, Freisingu in Passau, po letu 741 v Würzburgu, Büraburgu, Erfurtu in Eichstättu, leta 744 pa še znameniti samostan v Fuldi.

Bonifacij je bil velik misijonar, organizator in kulturni delavec. Vsi samostani in vsi škofijski sedeži, ki jih je ustanovil, so postali močna žarišča verskega in kulturnega življenja na nemškem jezikovnem področju. Povsod so izpričane šole, skriptoriji in knjižnice. Bonifacij je bil velik ljubitelj knjige. V svojih pismih sobratom in znancem v Angliji in Rimu največkrat prosi za knjige, ki jih je potreboval bodisi sam bodisi za knjižnice samostanov in škofij, ki jih je ustanavljal. Knjige so bile njegove najzvestejše spremljevalke tudi na vseh misijonskih poteh. Leta 754 se je odpovedal nadškofiji v Mainzu in odšel kot navaden misijonar k Frizom. Sočasni vir nam poroča, da je za popotnico vzel s seboj mrliški prt, v katerega naj bi ga zavili po smrti, in knjige. Ko so ga Frizi napadli in umorili, so namesto zlata, ki so ga iskali, našli knjige. V samostanu v Fuldi hranijo kot največjo dragocenost tri kodekse, ki jih je Bonifacij v ob smrti imel pri sebi: evangeliar, ki ga je dal okoli leta 546 prepisati kapuanski škof Viktor; t.i. Ragyndrudisov kodeks, s katerim se je Bonifacij želel zaščititi pred udarcem meča; na kodeksu so še danes vidni sledovi svetnikove krvi; in Cadmugov evangeliar, imenovan po irskem menihu, ki ga je prepisal. Vse tri kodekse hranijo v Deželni knjižnici v Fuldi.

9.4 ANGLOSAŠKI MISIJONARJI

O kulturnih stikih rimske kolonije Britanije s središčem cesarstva imamo premalo poročil, da bi si o njih lahko ustvarili jasnejšo podobo. Pomenljivo pa je, da je krščanstvo na Britansko otočje prišlo z Irske. Središče prve misijonske dejavnosti med Britanci je postal otok **Jona** na zahodni obale današnje Škotske, ki ga je leta 563 ustanovil že imenovani irski misijonar sv. Kolumba. V samostanu je izpričana pomembna knjižnica in odličen skriptorij, v katerem je med drugim nastal tudi znameniti evangeliar Book of Kells. Njegov učenec sv. Aidan (+ 651) pa je leta 635 ustanovil podoben samostan na otoku **Lindisfarne** na vzhodni obali Britanskega otočja ob obali Northumbrije. Aidan je še isto leto postal škof. Po zgledu svojega učitelja je v samostanu ustanovil knjižnico in znameniti skriptorij. Najslavnejši ohranjen rokopis iz tega samostana je t.i. Lindisfarne Gospels (Lindisfarnski evangeliar).

Irski misijon z odličnimi šolami je bil sprva usmerjen predvsem na severni del Britanskega otočja. Mnogi Britanci so se v tem času hodili šolat tudi na Irsko in deloma v Rim. Na ozemlju anglosaškega kraljestva pa je pobudo za misijonsko dejavnost prevzel papež Gregor Veliki (590–604), ki je bil pred izvolitvijo za papeža najprej prefekt mesta Rima, nato benediktinski redovnik in papežev diplomat v Carigradu. Bil je izredno razgledan in izobražen verski pisatelj. Njegovi najpomembnejši deli, ki v srednjem veku nista manjkali v nobeni pomembnejši knjižnici, sta Libri morales, neke vrste priročnik moralke, ascetike in mistike, ter Pastoralno vodilo, ki je prevedeno tudi v slovenščino. Leta 596 je papež poslal priorja svojega benediktinskega samostana Avguština skupaj s 40 menihi kot misijonarja v Anglijo. Avguštin si je za središče misijonske dejavnosti izbral **Canterbury** v pokrajini Kent na jugovzhodu Britanskega otočja in tu ustanovil benediktinski samostan s knjižnico in skriptorijem. Papež je Avguština že naslednje leto imenoval za canterburyjskega nadškofa. K hitremu širjenju krščanstva v anglosaškem kraljestvu je prispevala Avguštinova sposobnost, da se je takoj prilagodil angleškim krajevnim navadam. Papež Gregor je njegovo metodo prilagoditve pohvalil in mu v pismu leta 604 pisal: »Če najdeš v rimski ali galski ali katerikoli Cerkvi kaj takega, kar bi utegnilo biti Bogu všeč, sem pri volji, da skrbno izbereš in uvedeš v angleško Cerkev, ki je še novinka, najboljše, kar si mogel nabrati v mnogih Cerkvah.« Uspeh ni izostal. Kralj Etelbert se je dal krstiti že leta 597. Tako sta se v Angliji srečala irski in rimski vpliv in se med seboj dopolnjevala. Irski vpliv je prihajal do izraza predvsem v angleški pisavi in miniaturi, italijanski pa v kopiranju poznoantičnih tekstov. Velik razcvet je canterburyijski samostan doživel, ko je leta 668 opat Teodor postal canterburyjski nadškof. Teodor je v samostanu ustanovil teološko visoko šolo, na kateri so poleg teoloških predmetov poučevali tudi metriko, astronomijo, matematiko in glasbo. Poleg samostanske knjižnice sv.

Avguština je Teodor utemeljil knjižnico tudi pri svojem nadškofijskem sedežu, ki je dobila ime po stolnici (Christ Church). Obe knjižnici sta se razvili v najpomembnejši knjižnici na Britanskem otočju vse do Henrika VIII., ki je leta 1536 samostane ukinil. Takrat je imela knjižnica nad 3000 dragocenih starih rokopisov.

Za razvoj knjižnic na Angleškem je pomembno vlogo odigral opat **Benedikt Biscop Baducing** (628–690). Izhajal je iz nortumbrijske plemiške družine. Kot mladenič je vstopil v službo na kraljevem dvoru. Leta 653 je prvič potoval v Rim in se tam seznanil z rimsko kulturo in krščanstvom. Ko je drugič obiskal Rim, je na poti v domovino leta 666 vstopil v samostan Lerins. Papež Vitalijan (657–672) ga je leta 669 prosil, naj spremlja na angleško novega canterburyjskega nadškofa Teodorja. Benedikt se je naselil v samostanu sv. Petra in Pavla v predmestju Canterburyja. Po dveh letih je zopet odpotoval v Rim in sistematično proučeval način in organizacijo benediktinskih samostanov v Italiji in Franciji. Spoznanja in izkušnje je nato prenesel na Angleško, kjer je leta 674 ustanovil samostana **Wearmouth** in osem let pozneje še samostan **Jarrow** (682). Zaradi prizadevanja, da bi poenotil angleške samostane v duhu benediktinskih pravil, si je prislužil častni naslov začetnik meniške kulture na Angleškem. Oba samostana na vzhodni obali Northumbrije sta izstopala že po svoji arhitekturi in opremi (gradili so ju francoski stavbeniki). Največjo skrb pa je Benedikt posvetil samostanskima knjižnicama. Vsakokrat, ko je obiskal Rim (skupaj je bil v večnem mestu kar šestkrat), se je domov vračal obložen s knjigami. Še umirajoč je svojim menihom priporočal dragoceno samostansko knjižnico z besedami: »Pazite nanjo, da ne utrpi škode in da se ne porazgubi«. Benediktov naslednik opat **Ceolfrid** je knjižnico močno povečal s tem, da je v samostanu razvil živahno dejavnost skriptorija. Iz tega skriptorija izvira tudi znameniti rokopis Vulgate, ki ga danes hrani knjižnica Laurenziana v Firencah.

V 8. stoletju pa izstopa samostan v **Yorku** v osrednjem delu anglosaškega kraljestva. Samostan je doživel največji razcvet pod opatoma Egbertom in Aelberthom. V tem času je yorška samostanska šola uživala največji ugled v anglosaškem kraljestvu. Med učenci opata Aelbertha je bil tudi Alkuin (735–804), ki je bil nekaj let knjižničar samostanske knjižnice, leta 781 pa se je odzval vabilu Karla Velikega in odpotoval v Aachen, kjer je postal duša t.i. Karolinške renesanse. Knjižnico v Yorku je opisal v neki svoji pesnitvi, v kateri jo zanosno imenuje »nobilissima bibliotheca« in nadaljuje: »Tu najdeš spise cerkvenih očetov, vse, kar je Lacij daroval Rimljanu, vse, kar je bleščeča Grčija izročila Latincem, vse, kar so Hebrejci črpali iz nebeškega toka razodetja, vse, kar je afriška učenost razširila s svetlimi žarki.« Na podlagi te njegove pesnitve sklepamo, da je bila yorška knjižnica med najbogatejšimi v takratni Evropi.

Zbrano bogastvo irskih in anglosaških knjižnic je večinoma propadlo v času vikinških roparskih pohodov v 8. in 9. stol., ko so bili požgana velika

središča anglosaške kulture. Uničeno kulturo si je prizadeval obnoviti kralj **Alfred Veliki** (848–900). Drugi sin kralja Ethelwulfa se je šolal v Rimu. Leta 871 je nasledil svojega pokojnega brata na kraljevem prestolu. Njegovo vladanje so nenehno ogrožali Danci, zato je reorganiziral vojsko, zgradil vrsto obrambnih trdnjav in trdno mornarico. Naslov veliki pa si je pridobil na kulturnem področju. Po vzoru frankovskega kralja Karla Velikega je v svojem kraljestvu sistematično ustanavljal šole in samostane in povabil na svoj dvor najvidnejše frankovske in anglosaške učenjake. Izvedel je preureditev anglosaške zakonodaje, zbiral in je dal prepisati vsa pomembnejša teološka in zgodovinska dela ter po en izvod poklonil vsakemu škofu svojega kraljestva.

Do razcveta cerkvenega in monastičnega življenja pa je prišlo v 10. stol. pod vplivom t.i. clunyjevske reforme. Osrednja osebnost te prenove je bil canterburyjski nadškof **Dunstan** (909–988). Podrobnosti iz njegove mladosti niso znane. Leta 945 je postal opat samostana Glastonbury, ki ga je preoblikoval v versko in znanstveno središče v zahodnem Wessexu, ter s tem v središče prenove meniškega življenja v Angliji. Ni znano, zakaj ga je kralj Edwin leta 955 izgnal iz Anglije. Dunstan se je zatekel v samostan Flery (Galija), kjer se je seznanil z reformnimi prizadevanji benediktinskih samostanov, ki jih je začel opat Odo v burgundskem samostanu Cluny (ust. 908). Leta 957 se je Dunstan vrnil v Anglijo in bil posvečen za škofa v Worcestru. Že naslednje leto je bil prestavljen za škofa v London, leta 960 pa je postal canterburyjski nadškof. Takoj po svoji vrnitvi v Anglijo je Dunstan začel sistematično prenovo angleških samostanov v duhu Clunyja. V tem času je v angleške skriptorije prodrla karolinška pisava in miniatura. V enega najpomembnejših skriptorijev se je razvil skriptorij v samostanu Winchester. Menihi so se v tem času že zanimali za narodni jezik. Za opata **Aelfrika** (+1020) v Winchestru je znano, da je pisal odlično angleško prozo.

9.5 KNJIŽNICE NA BIZANTINSKEM VZHODU

Rimsko cesarstvo je prvi upravno razdelil cesar Dioklecijan leta 305, in sicer med dva avgusta (socesarja) in dva cezarja (cesarjeva namestnika). Dioklecijan si je za prestolnico izbral Nikomedijo v Mali Aziji in je vladal Mali Aziji, Egiptu, Palestini, Siriji in Kapadokiji. Njegov cezar Galerij s sedežem v Sirmiju (Sremska Mitrovica) je vladal Iliriji, Trakiji, Makedoniji, Ahaji, Epiru, Grčiji, Panoniji in Noriku. Na zahodu je postal avgust Maksimilijan, ki si je za prestolnico izbral Milano in je vladal Italiji, Aziji in Afriki. Njegov cezar je bil Konstancij s sedežem v Trierju. Vladal je Španiji, Galiji, Veliki Britaniji in delu Mavretanije.

Ne glede na štiri vladarje je rimsko cesarstvo kot duhovna vrednota ostajalo enotno. **Konstantin Veliki** (274–337) se je kot zahodni rimski cesar

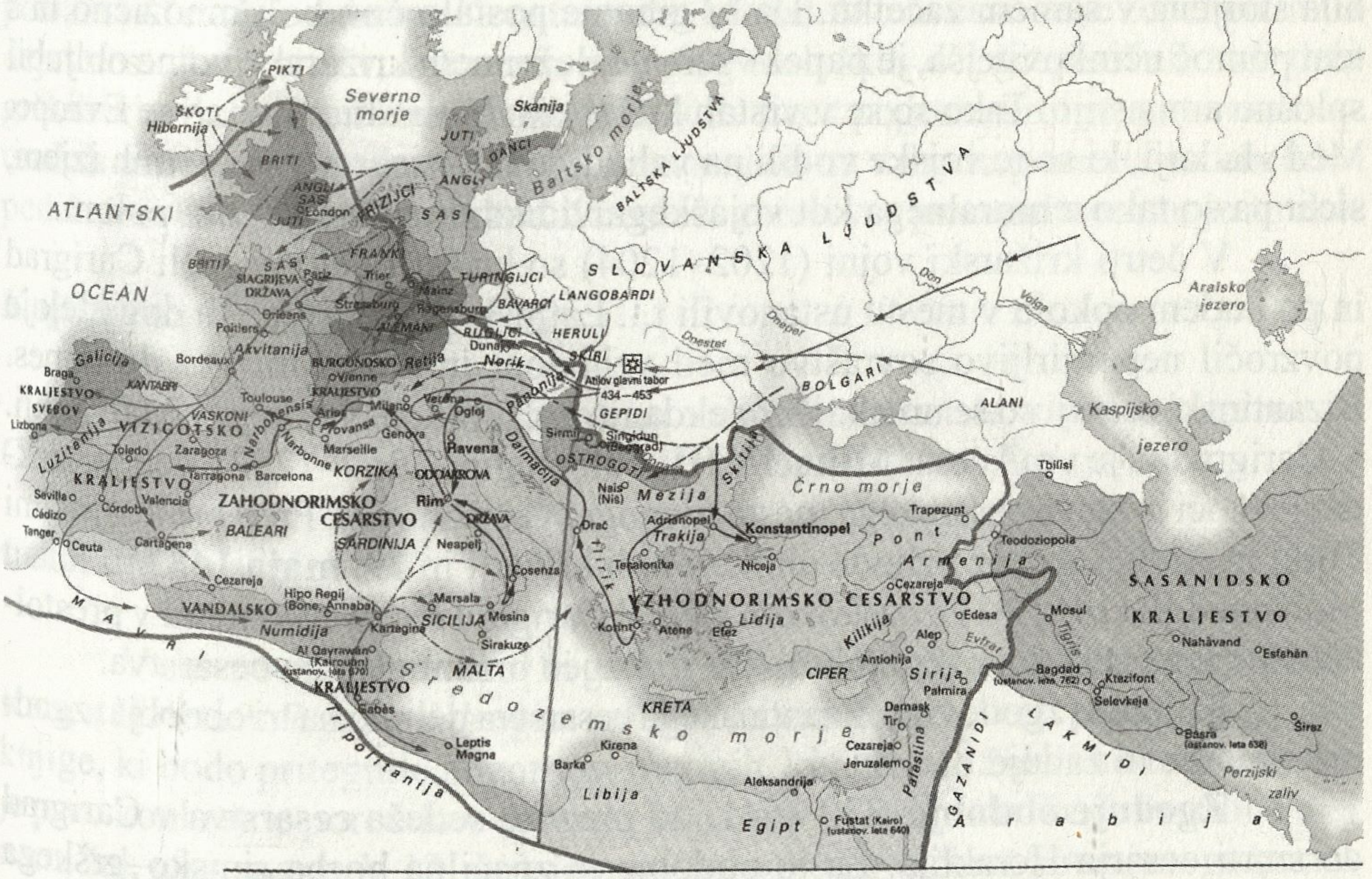
zopet naselil v Rimu in leta 324 razdeljeno cesarstvo združil pod svojo oblastjo. Uradni naslov rimsko cesarstvo je država ohranila tudi, ko je 11. maja 330 prestolnico prenesel na vzhod. Na ozemlju nekdanje grške kolonije Bizanc ob Bosporju (ust. 657 pred Kr.) je dal simbolično na sedmih gričih zgraditi novo mesto. S tem je želel poudariti, da je zgradil novi Rim. Novo cesarsko mesto (Carigrad) je imenoval po sebi Konstantinopolis – Konstantinovo mesto. Postalo je središče nove kulture, ki je izhajala iz grške in se nenehno oplajala s krščanstvom. Po antičnem Bizancu to grško–krščansko kulturo imenujemo bizantinska.

Kljub različnim pretresom, delitvi oblasti in vnovičnemu združevanju cesarstva, vse do konca 4. stol. še vedno govorimo o enotnem rimskem cesarstvu. V svoji oporoki ga je Konstantin razdelil med svoje sinove: **Konstancij** (337–361) je dobil Ilirik, Dalmacijo in vzhodni del cesarstva, **Konstansu** (+ 350), je dodelil Italijo in **Konstantinu II.** (+340) Galijo. Leta 364 sta si cesarstvo razdelila tudi brata **Valens** (+ 378) na vzhodu in **Valentinian I.** (+ 375) na zahodu in po smrti slednjega Valens in **Gracijan** (+ 383) ter nato še Gracijan in **Teodozij I.** (379– 395). Teodozij, ki je vladal na vzhodu, je leta 380 razglasil krščanstvo za državno vero in leta 391 prepovedal poganske kulte v državi. Po Teodozijevi smrti je njegov mlajši sin **Honorij** (395–423) zavladal na zahodu, starejši sin **Arkadij** (395–408) pa na vzhodu. Po njegovi smrti se pravzaprav začne ločena zgodovina bizantinskega cesarstva. Leta 410 so namreč Alarikovi Goti zavzeli Rim. S tem je bila potegnjena jasna ločnica med vzhodnim in zahodnim delom rimskega cesarstva. Odslej gresta na duhovnem, kulturnem in političnem področju vsako svojo pot.

Med cesarji, ki so odigrali pomembno vlogo v kulturnem in političnem razvoju bizantinskega cesarstva, moramo posebej omeniti **Teodozija II.** (408–450), ki je leta 438 izdal zbirko cesarskih konstitucij in zakonov z naslovom *Codex Theodisianus* in odločilno posegel v kristološki spor na koncilu v Efezu leta 431. Cesar Justinijan I. (527–565) je zopet osvojil severno Afriko, del Italije in Španije ter osvojena ozemlja podredil svojemu namestniku (eksarhu) v Raveni. Z njim se je začela zlata doba bizantinskega cesarstva. Prenovil je pravo in leta 534 izdal *Corpus juris civili*, v katerem je uzakonil 4652 cesarskih odlokov. Podpirala ga je cesarica Teodora, izredno izobražena žena. Razmere v cesarstvu v tem času so našle odmev tudi v zgodovinskem romanu našega pisatelja Franca Saleškega Finžgarja, Pod svobodnim soncem. Med gradbenimi podvigi omenimo cerkev Hagija Sofija. Veliko pozornost je Justinijan namenil šolstvu. Prepovedal je sicer poučevati stare grške filozofe, je pa zelo pospeševal razvoj krščanske filozofije in teologije. Iz teh šol je izšla vrsta izobražencev, ki v svojih mislih morda niso bili tako izvirni kot njihovi vrstniki na zahodu, bili pa so marljivi zbiralci, neke vrste srednjeveški enciklopedisti. S prepisovanjem starih del so nam ohranili velik del klasične literature. V času Justinijana I. se začne velika misijonska dejavnost bizantinske Cerkve, še zlasti med Slovani.

Iz tega kroga sta pozneje izšla tudi solunska brata Konstanin (kot menih Ciril, +869 v Rimu) in Metod (+885), ki ju je na prošnjo moravskega kneza Rastislava na Moravsko in v Panonijo poslal cesar **Mihael III.** (842–867). Za bizantinske misijonarje je značilno, da so bili nosilci tako verskega kot kulturnega izročila, ki so ga posredovali v jeziku ljudstva, ki so mu oznanjali evangelij.

V 7. stol. so začeli cesarstvo ogrožati Arabci, ki so postajali vse bolj napadalni. S cesarjem Mihaelom III. se prične nov vzpon bizantinske države, neke vrste renesansa bizantinske kulture. Ta je bila tesno povezana s Cerkvijo (cezaropapizem) ki se je vedno bolj oddaljevala od Rima. Odtujenost na cerkvenem področju je vidno zaznamoval Fotijev razkol leta 867. **Fotij** (820–891) je bil profesor na carigrajski visoki šoli in vodja cesarske pisarne. V sporu glede svetih podob (ikonoklazem) so leta 858 odstavili carigrajskega patriarha Ignacija in na njegovo mesto izvolili Fotija. Bil je zmeren in ugleden učenjak, verjetno najodličnejši med patriarhi tega obdobja. Toda Ignacijevi privrženci so napačno obvestili rimskega papeža o sporu, zato Rim ni hotel priznati Fotija za pravega carigrajskega patriarha. To je prizadelo bizantinske oblasti, ki so Rimu očitale nedovoljeno vmešavanje v notranje zadeve bizantinske Cerkve.

Vdori v Evropo od 4. do 7. stoletja n. š. in rimsko-barbarske države

rimsko cesarstvo v Diokleci janovem času (284–305)

Teodozijeva razdelitev cesarstva (395)

SELITVE IN VDORI BARBARSKIH LJUDSTEV (4.–6. ST. N. ŠT.)

Huni
Langobardi
Angli in Sasi
Vandali, Alani, Svebi
Burgundi
Briti
Ostrogoti (Vzhodni Goti)
Alemani
keltski Škoti in Pikti
Vizigoti (Zahodni Goti)
Franki
pomorske odprave Vandalov

Zaradi tega je prišlo do razkola z Rimom, ki ga je še dodatno zaostrila teološka polemika glede papeževega prvenstva in vprašanja *filioque*. Leta 877 je Ignacij umrl in papež Janez VIII. je Fotija priznal za zakonitega patriarha.

Konstantin VIII. Porfirogenet (945–951) je za svojega sina in naslednika napisal poučno razpravo *De administrando imperio*, v kateri so zelo dragoceni podatki o zgodovini Slovanov od naselitve do 10. stol. Bizantinsko cesarstvo je doseglo vrhunec svoje moči v času cesarja **Basileosa II.** (976–1025). Po njegovi smrti je prihajalo do notranjih nemirov in slabljenja politične moči cesarstva. Leta 1054 pa se je dokončno razdelila tudi Cerkev. Papež Leon IV. je leta 1054 namreč izobčil carigrajskega patriarha Kerularija in s tem potrdil dokončen razkol med obema Cerkvama, ki traja še danes.

Notranje oslabljeno cesarstvo se ni moglo več učinkovito upirati prodiranju Turkov. Leta 1099 je padel v turške roke Jeruzalem. Cesar **Aleksij I. Komnenos** (1091–1118) je že pred tem poslal na zahod dramatičen apel za pomoč. Na papeževo pobudo so se zahodni vladarji vendarle zganili in organizirali t.i. **križarske vojne**. Bilo jih je osem (1096–1270). Zamisel je bila hvalevredna. Šlo naj bi za vojaško pomoč ogroženim kristjanom na vzhodu. Izvedba teh vojn pa je eden velikih madežev zahodnega krščanstva. Napaka je bila storjena v samem začetku. Da bi gibanje postalo čim bolj množično in s tem pomoč učinkovitejša, je papež vsem udeležencem križarske vojne obljubil splošno amnestijo. Tako so se v vrstah križarjev zbrali »lumpi« iz vse Evrope. Med vladarji, ki so te vojske vodili na vzhod, je bilo sicer nekaj častnih izjem, sicer pa so tako z moralnega kot vojaškega vidika doživele popoln polom.

V četrti križarski vojni (1202–1204) so križarji celo zavzeli Carigrad in po hudem pokolu v mestu ustanovili t.i. Latinsko kraljestvo. Ta dogodek je povzročil nepomirljivo sovraštvo med vzhodom in zahodom vse do danes. Bizantinski cesarji so se umaknili v nekdanjo prestolnico Nikozijo v Mali Aziji. V Carigrad se je vrnil cesar **Mihael VIII. Paleologus** (1259–1282), vendar nekdanje moči in slave cesarskega mesta ni mogel več obnoviti. Pred prodirajočimi Turki in Arabci so se z vzhoda umikali tudi križarji in **29. maja 1453** je sultan Mohamed II. (1451.81) z naskokom zavzel Carigrad ter ga spremenil v prestolnico svojega cesarstva (Istambul). To je konec bizantinskega cesarstva.

Kulturno zgodovino bizantinskega cesarstva delimo na tri obdobja: zgodnje, srednje in zadnje.

Zgodnje obdobje, 330 –641: od prenosa sedeža cesarstva v Carigrad do smrti cesarja Heraklija. Za to obdobje je značilna borba rimsko–grškega duha z bizantinsko krščanskim. V tem obdobju se je oblikovala nova bizantinska miselnost in kultura.

Srednje obdobje, 641–842: od smrti cesarja Heraklija do nastopa cesarja Mihaela III. (842–867). V teh dveh stoletjih je prišlo na zahodu do kulturnega zastoja, ki je bil posledica negotovih političnih razmer v državi. Državo

so pretresali notranji spori in boj za oblast. Nekateri cesarji so vladali vsega nekaj mesecev. Izrazito negativen odmev na kulturnem področju je bil odlok cesarja **Leona III. Izavrijca**, v nekaterih leksikonih imenovan tudi Sirijec (za cesarja se je oklical leta 716, kronan je bil 717, vladal do 741) leta 730, s katerim je prepovedal čaščenje svetih podob. Odlok je imel za posledico razsežno uničevanje svetih podob, ki ga poznamo pod imenom ikonoklazem. Zagovorniki ikonoklazma so uničili velik del likovnega bogastva na vzhodu, prizanesli pa niso niti knjigam, v katerih so bile naslikane svete podobe ali so zagovarjale njihovo čaščenje. Ikonoklazem je zbudil srdit odpor menihov. Spor se je vlekel več desetletij in je močno oslabil državo.

Zadnje obdobje bizantinske zgodovine (842–1453) se je začelo z nastopom cesarja **Mihaela III.** (842–867). Rojen Carigrajčan je bil za cesarja razglašen po smrti očeta Teofila, ko je imel komaj štiri leta. Regentstvo sta prevzela njegova mati Teodora in minister Teoktist. V tem času je bil v Bizancu rešen spor okrog svetih podob in so jih smeli zopet uradno častiti. S cesarjem Mihaelom se začenja tudi obnova kulturne dejavnosti v bizantinskem cesarstvu, ki je dosela vrh v 12. stol. K njemu je moravski knez Rastislav poslal odposlance s prošnjo, naj mu pošlje misijonarjev, ki bodo vešči slovanskega jezika. Za to poslanstvo sta bila izbrana Konstantin in Metod. V tem času se je zopet poživila dejavnost skriptorijev, v katerih so poleg teoloških del prepisovali tudi dela grških klasikov. Pri bizantinskih mislecih sicer pogrešamo inovantivnost latinskih mislecev tega časa, pač pa so nastajala na vzhodu pomembna enciklopedična dela, v katerih so vzhodni misleci zbrali vse pomembno znanje antike.

Knjižnice

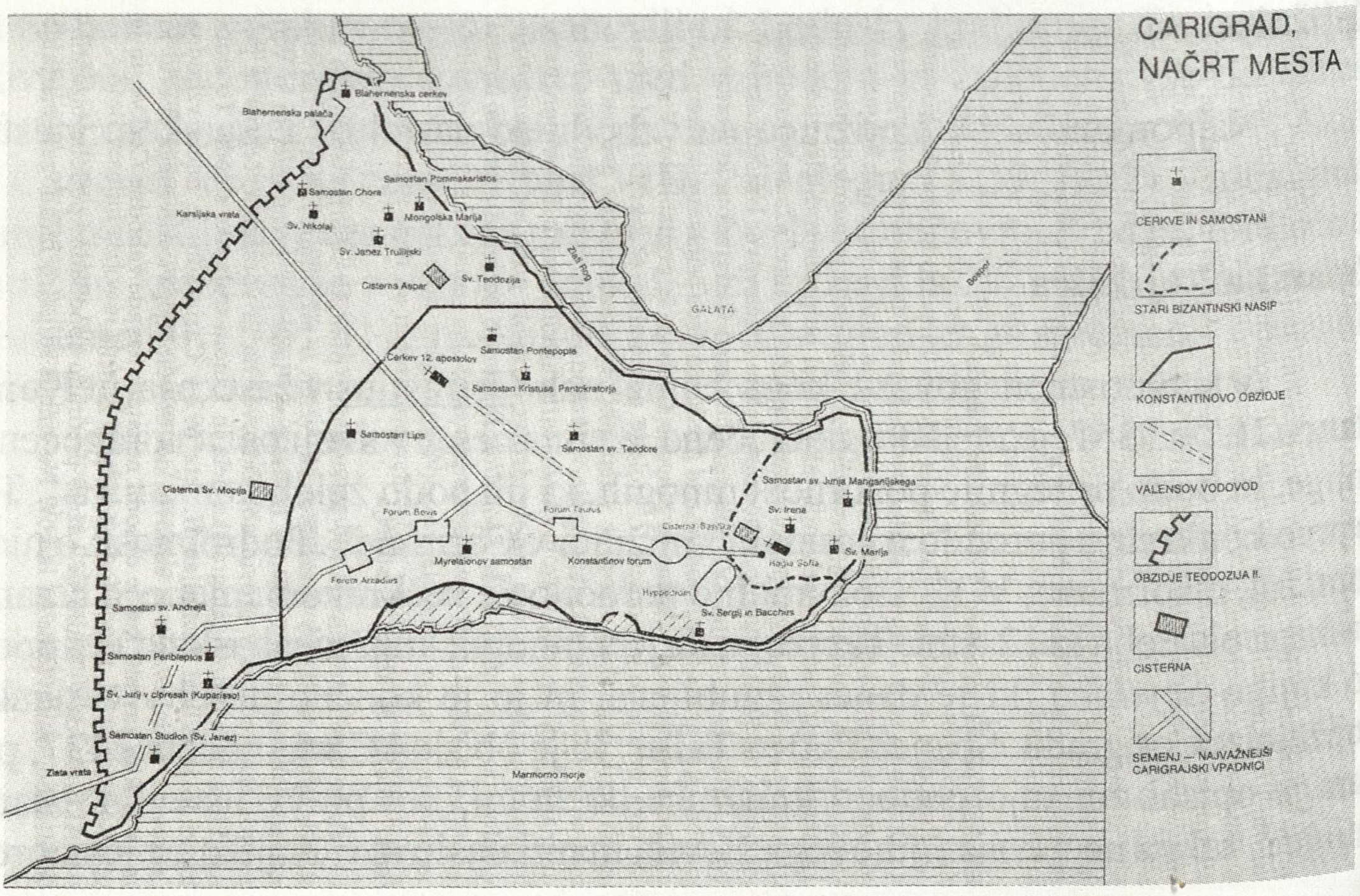
Najpomembnejše knjižnice na vzhodu so nastale v cesarskem mestu Carigradu.

Cesarska knjižnica

V slavnostnem govoru, ki ga je imel neki Temistius v čast cesarju **Konstancu II.** leta 357, je med drugim rečeno, da ima cesar v svoji palači dragocene knjige, ki bodo pritegnile pozornost mnogih, ki jih bodo želeli konzultirati. To je prvo konkretno poročilo o cesarski knjižnici v Carigradu. Podrobnosti o njej nam, žal, niso znane. V 12. stol. imamo poročilo že večkrat omenjenega bizantinskega pisatelja iz 12. stol. **Tzetzeja**, da je v mnogih knjižnicah iskal Dexippovo knjigo *Scythica*, ki je danes izgubljena, in jo je končno našel v cesarski knjižnici v Carigradu. Španec **Pedro Tafur**, ki je obiskal Carigrad leta 1437, pa nam je opisal zunanjo podobo knjižnice, ki hrani, kot pravi, »številne stare knjige«, žal pa ne navaja njihovega števila in niti naslovov. Knjižnica je napre-

dovala pod cesarjema Julijanom (361–363) in **Valensom** (364–378), ki ji je leta 372 oskrbel štiri grške in tri latinske pisarje. Iz poročila ni jasno, ali je bila enotna ali pa se je po vzoru rimskih delila na grško in latinsko. **Teodozij II.** (408–450) je zanjo zbral večje število teoloških knjig, ki jih je zbiral po vsem tedaj znanem svetu. Velik del knjižničnega gradiva je uničil požar leta 475, vendar je bila knjižnica kmalu obnovljena. Večjo škodo je utrpela tudi v času vladanja Leona III. Izavrijca (717–741), toliko večjo pozornost pa ji je namenil **Leon VI. Modri** (866–912). Cesar Leon je bil učenec patriarha Fotija ter zelo izobražen pisec in zakonodajalec. Sistematiziral je pravo, pisal teološke in vojaške razprave, liturgične in posvetne pesmi, hvalnice, pridige in govore in ustrezno obogatil cesarsko knjižnico. Njegov sin **Konstantin VII. Porfirogenet** (905, cesar 913–959) je dobil vzdevek Porfirogenet (Škrlatni) ker se je rodil v škrlatni sobi cesarske palače. Bil je pomembnen pisec. V delu *De administrando imperio* (O državni upravi) je med drugim opisal narode balkanskih držav. V najobsežnejšem delu *De ceremoniis aulae Byzantinae* (O dvornem redu in ceremonialu) je opisal veličastne in zapletene dvorne obrede tedanjega Bizanca. Pisal je tudi o naravi in o vojaških veščinah, svoje znanje pa je črpal iz cesarske knjižnice v Carigradu.

Podobno skrb je knjižnici namenjal cesar **Konstantin IX. Monomach** (1042–55). V času njegovega vladanja je doseglo bizantinsko cesarstvo največji obseg po arabski ekspanziji. Za časa njegovega vladanja sta bili v Carigradu ustanovljeni filozofska in pravna visoka šola, ki sta kazali veliko zanimanje za antiko. Na njej so med drugimi delovali filozof in zgodovinar Mihael Psellos

(1018–1078), humanist, retorik in zgodovinar Janez Xiphilinos ter Konstantin Leichudes. Obe šoli sta imeli knjižnici, v katerih so zbirali staro klasično literaturo.

Marljiva uporabnica cesarske knjižnice je bila bizantinska zgodovinarka **Ana Komnena** (1083–1150). Bila je hči cesarja Alekseja I. (1048–1118), ustanovitelja dinanstije Komnenov. Poročila se je z vojskovodjo in zgodovinarjem Nikoforjem Brienijem. Po neuspeli zaroti proti bratu se je morala umakniti iz političnega življenja. Začela se je ukvarjati z zgodovinopisjem. Na njeno pisanje je vplival Psellos. Napisala je pomembno delo *Aleksiada*, zgodovino vladarske hiše Komnenov od 1069 do 1118 v 15 knjigah. V tem delu je med drugim veliko podatkov o prvi križarski vojni. Bila je odlična poznavalka grške klasike in umetnosti. Cesar **Teodor I. Laskaris** (1174–1221) si je prizadeval za poživitev šolskega sistema in posebej podpiral ustanavljanje knjižnic pri šolah.

Nobenega konkretnega poročila nimamo, kaj se je s cesarsko knjižnico zgodilo med 4. križarsko vojno, ko so leta 1204 križarji zavzeli Carigrad in ustanovili Latinsko cesarstvo (1204–1261). V vojni vihri knjižnici gotovo ni bilo prizaneseno. Država je nato razpadla še na tri grška kraljestva. Bizantinsko cesarstvo je obnovil šele cesar **Mihael VIII. Paleolog** (1259–82). Po dolgotrajnih pogajanjih je na 2. lyonskem koncilu leta 1274, kljub odporu Grkov, sklenil zvezo med vzhodno in zahodno Cerkvijo. Posebno pozornost je namenil cesarski knjižnici in povečal njen knjižnični fond. Največ podarkov o bizantinskih knjižnicah vključno s cesarsko, nam je zapustil bizantinski zgodovinar Janez **Tzetze** v 12. stol. Za cesarsko je posebej rečeno, da je poleg teoloških del imela tudi bogato zbirko klasičnih pisateljev, med drugim tudi dela latinskega pisatelja Diodorja iz Agyriona (začetek 1. stoletja po Kr.), pisca Svetovne zgodovine. Knjižnico so nato uničili Turki, ko so 29. maja 1453 zavzeli Carigrad. Izguba kulturnega bogastva, ki se je v Carigradu zbiralo celo tisočletje, je nenadomestljiva. Znani humanist Enej Silvij Piccolomini je istega leta poročal papežu Nikolaju V. o tej kastastrofi Carigrada: »Kaj naj rečem o knjigah, ki jih je tam nebroj in še mnogo takih, ki jih latinci nismo poznali. Žal so bila uničena dela mnogih mož. Homer je tu drugič umrl, Platon nas je v drugič zapustil. Kje bomo sedaj stikali za geniji filozofov in pesnikov? Vir muz je sedaj zasut.« Kijevski nadškof kardinal Izidor, ki je bil pred imenovanjem za kijevskega nadškofa menih v Carigradu, pa je zapisal, da so Turki v Carigradu uničili 120.000 knjig.

Patriarhova knjižnica

Poleg cesarske je pomembna knjižnica nastala tudi v patriarhovem dvorcu, ki je bil v neposredni bližini cesarske palače. Med patriarhi so bile mnoge izredne in zelo izobražene osebnosti. Vseh ni mogoče naštevati. Ome-

nimo le nekaj osebnosti, pri katerih je posebej izpostavljen interes do knjige. Za patriarha **Sergija** (610–638) je izrecno rečeno, da je imel v svoji knjižnici (po vsej verjetnosti je mišljena patriarhova knjižnica) poleg teološke literature tudi dela klasičnih piscev (Sofokles, Pindar).

Med velike osebnosti na patriarhovem sedežu v Carigradu vsekakor sodi že omenjeni veliki mislec **Fotij** (820–891). Patriarhovo knjižnico je pomembno obogatil s svojimi knjigami, med katerimi pa po ohranjenih poročilih ni bilo poetičnih del. V patriarhovi knjižnici je pred odhodom na Moravsko in v Panonijo kot knjižničar deloval Konstantin, bolj znan pod redovnim imenom **Ciril** (827–869), ki si ga je prevzel ob vstopu v samostan v Rimu. Obsežno znanje, ki sta si ga z bratom Metodom (820–885) pridobila v Carigradu, daje slutiti tudi na razsežnost knjižničnega bogastva v carigajskih knjižnicah.

Meniške knjižnice

Pomembna samostanska knjižnica je bila v samostanu **Studios** v Carigradu, kamor so se proti koncu 8. stoletja zatekli menihi pred Saraceni. Njihov opat **Teodor Studit** (759–826) je bil velik teološki pisatelj in reformator vzhodnega meništva, pa tudi velik ljubitelj knjig. V navodilih, s katerimi je prenovil pravila sv. Bazilija, ustanovitelja reda bazilijancev, govori tudi o samostanskem skriptoriju in o knjižnici. Podrobno določa kazni za napake, ki bi jih menih naredil med prepisovanjem. Nekaj knjig iz tega samostana se je ohranilo do danes in jih hranijo knjižnice v Leningradu, Münchnu in Benetkah.

Meniške skupnosti, ki so na vzhodu živele po redovnih pravilih Teodorja Studita, so se izrecno posvečale prepisovanju starih rokopisov. Studit pa je svoje menihe navajal tudi k branju. V pravilih je namreč izrecno rečeno: »V dneh, ko nismo obremenjeni s fizičnim delom, se menihi zberejo na znak gonga v knjižnici. Knjižničar vsakemu izroči po eno knjigo, ki jo bere do večerne molitve. Preden zazvoni cerkveni zvon k molitvi, da knjižničar znak z gongom in vsi prineso knjige nazaj po narejenem seznamu. Če kdo knjige ni prebral, bo kaznovan« (Cavallo, 90). Meniške knjižnice so imele seveda pretežno versko literaturo, vendar so med njimi tudi izjeme. Celo na sveti gori Atos imamo izpričana dela klasičnih pisateljev v njihovih knjižnicah. So pa na vzhodu neredki primeri, ko so se ljudje za redovniški poklic odločali šele v zrelih letih.

Večje knjižnice so izpričane še v samostanih Hadegoi, sv. Janeza na skali, Chori v katerem sta delovala zgodovinar Maksim Planude in politik Teodor Metochit, **Mihael Attaliata** pa je ustanovil samostan Kristusa Panoiktirmona in ob tej priložnosti daroval samostanu 45 knjig.

Bizantinske knjižnice v cesarstvu

Med pomembnejše štejeta vsekakor knjižnici v Aleksandriji in Solunu. Solunsko je ustanovil **nadškof Evstazij**, ki je bil pred imenovanjem za nadškofa učitelj na patriarhovi šoli v Carigradu. Veljal je za človeka izjemne kulture in velikega ljubitelja knjige. Isti nadškof je ustanovil tudi samostan Attalina blizu Ankare. Pomembno kulturno središče je ob koncu 10. stoletja postala sveta gora Atos. Samostan je sicer starejši, v 10. stoletju pa je tu nastala cela naselbina samostanov različnih narodnosti. Menihi so se ukvarjali z zbiranjem in s prepisovanjem starih tekstov. Najlepši rokopisi so nastali med 10. in 15. stoletjem. V bojih z Grki so Turki leta 1820 uničili precejšen del knjižnega bogastva Atosa, kljub temu ocenjujejo strokovnjaki, da je v različnih knjižnicah na Atosu danes še okrog 12.000 dragocenih rokopisov od tega v Veliki Lavri nekaj nad 2.000. Žal katalogi knjižnic na Atosu niso ohranjeni (ali vsaj niso dostopni), kljub temu je znano, da je v teh knjižnicah poleg verske in teološke literature tudi pomembna zbirka starih klasičnih tekstov posvetne vsebine.

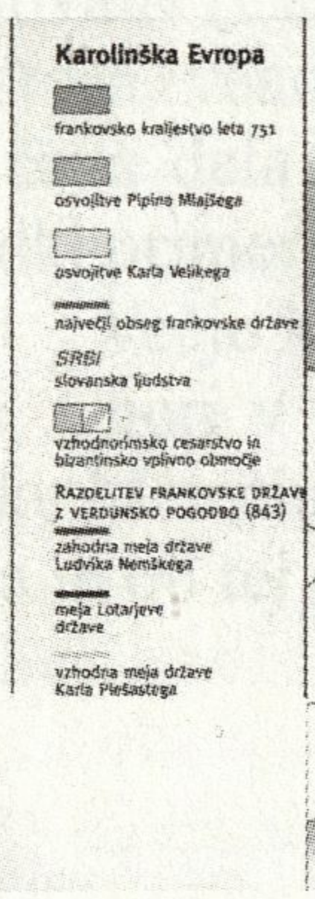
Samostan sv. Janeza na otoku **Patmosu** je bil ustanovljen leta 1088. Inventar iz leta 1201 navaja v knjižnici samostana 330 del, od tega 267 pergamentnih in 63 papirusovih rokopisov. Ohranjena pa sta še inventarja iz leta 1382 in iz leta 1580. Danes je iz te knjižnice ohranjenih še 114 rokopisov.

Leta 1083 je Gregor Pacuriano ustanovil samostan Petristos pri Filipih. Knjižnico v Cezareji v Kapadokiji je okrog leta 800 opisal zgodovinar Jurij Sincello. Dragocene knjižnice pa so izpričane še v samostanih na gori Sinaj, v Jeruzalemu in Tesagli. Cesarja Aleksij (1048–118) in Manuel I. Komnen (1143–1180) sta zelo podpirala ustanavljanje samostanskih knjižnic tudi na jugu Italije in na Siciliji. V tem času je nastalo več knjižnic bizantinskih samostanov na Kalabriji in v Apuliji, med pomembnejšimi v samostanih Rossano, Messina, Scalario–Saba, Casale in Brindisi.

10.0 VISOKI SREDNJI VEK

Visoki srednji vek smo v kulturni zgodovini zamejili od kronanja Karla Velikega za cesarja leta 800 do zatona univerzalne monarhije s smrtjo Friderika II. leta 1250. To je bilo obdobje, ko se je srednjeveška družba čutila del t.i. *universitas christianae* – vesoljne krščanske družbe, ki ji stojita na čelu papež in cesar. To je bilo obdobje oblikovanja t.i. *imperium christianum* – krščanskega imperija. Pojem ima izvira iz bogoslužja. Po zatonu zahodnega rimskega cesarstva (476) je stvarnost rimskega imperija nadomestila ideja krščanskega cesarstva z namenom, pod enim vladarjem združiti vse krščanske dežele. Cesarstvo naj bi prevzelo vlogo velikega kraljestva, ki bi združevalo različne evropske države. To idejo krščanskega imperija je začel uresničevati Karel Veliki, ko ga je leta 800 papež Leon III. v baziliki sv. Petra v Rimu okronal za cesarja.

10.1 POLITIČNE RAZMERE

Karel Veliki (* 742 v Aachnu, frankovski kralj 768, zahodnorimski cesar v letih 800–814) je v bojih z Arabci, Langobardi, Bavarci, Sasi, Avari in Slovani postavil meje frankovskega kraljestva od Rena, Elbe in Drave na vzhodu, do Španske marke na drugi strani Pirenejev. Na božič leta 800 ga je papež Leon III. v Rimu okronal za rimskega cesarja. S svojo močno osebnostjo je utrdil politične razmere v državi, na kulturnem področju pa omogočil nov razcvet šolstva in znanosti.

Karel Veliki je v svoji državi vzpostavil teokratično tradicijo. Imel se je za varuha vere in gospodarja Cerkve; papež mu je bil popolnoma podrejen. Sebe je imel za duhovnika za zunanje zadeve Cerkve, skliceval je sinode škofov in dajal njihovim sklepom veljavnost državnega zakona. Karlovo tradicijo je nadaljeval **Oton Veliki** (936–973), ki je za dosego svojih ciljev prav tako iskal oporo v Cerkvi. Sam je imenoval škofe in jih nagrajeval z državnimi posestvi. V tem času se je Cerkev fevdalizirala. Za cerkvene službe so uvedli dvojno investituro (podelitev službe), papež je kandidatu (npr. škofu) podelil pravico do opravljanja duhovne službe (duhovna investitura), cesar pa je imenovanemu podelil pravico do uživanja dohodkov, ki so bili povezani z določeno službo (laična investitura). To dvojnost je Cerkev vedno bolj občutila kot breme, ki se ga je želela znebiti.

Poskus prenove se je začel v benediktinskem samostanu **Cluny** najprej s prenovo redovnega življenja benediktinskega reda. Prenovitveno gibanje je nato v znamenju boja za svobodo Cerkve od politične oblasti zajelo celotno Cerkev. Vrh je doseglo, ko je papeški prestol zasedel benediktinski redovnik Hildebrant, ki si je kot papež prevzel ime **Gregor VII.** (1073–1085). Gregor je zahteval popolno podreditev politične oblasti cerkveni. Njegova zahteva je dobila svoj najvidnejši in obenem svoj najbolj dramatični izraz v boju za investituro, ki je dosegel svoj vrhunec v času papežev Inocenca III. (1198–1216), Inocenca IV. (1243–1254) in Bonifacija VIII. (1294–1303).

10.2 KNJIŽNICE

Razcvet samostanskih knjižnic v tem času je omogočila izredna naklonjenost znanosti in kulturi predstavnikov dveh cesarskih hiš, Karolingov in Otoncev. Samostanske knjižnice so doživele največji razcvet takrat, ko je bila cesarjeva moč na vrhuncu, zaton pa je imel za posledico tudi zaton samostanskih knjižnic. Samostani so izgubili monopol na področju znanosti in ga na prelomu v 12. stoletje prepustili nastajajočim univerzam.

Izjemna osebnost tega časa je bil že omenjeni **Karel Veliki**, ki je politično obnovil cesarstvo, s programom šolstva in znanosti pa tudi duhovno

enotnost zahoda. Z njegovim imenom povezujemo združitev nacionalnih pisav v karolinško pisavo ter razcvet kulture knjige in knjižnic, ki je nastala pod njegovim pokroviteljstvom.

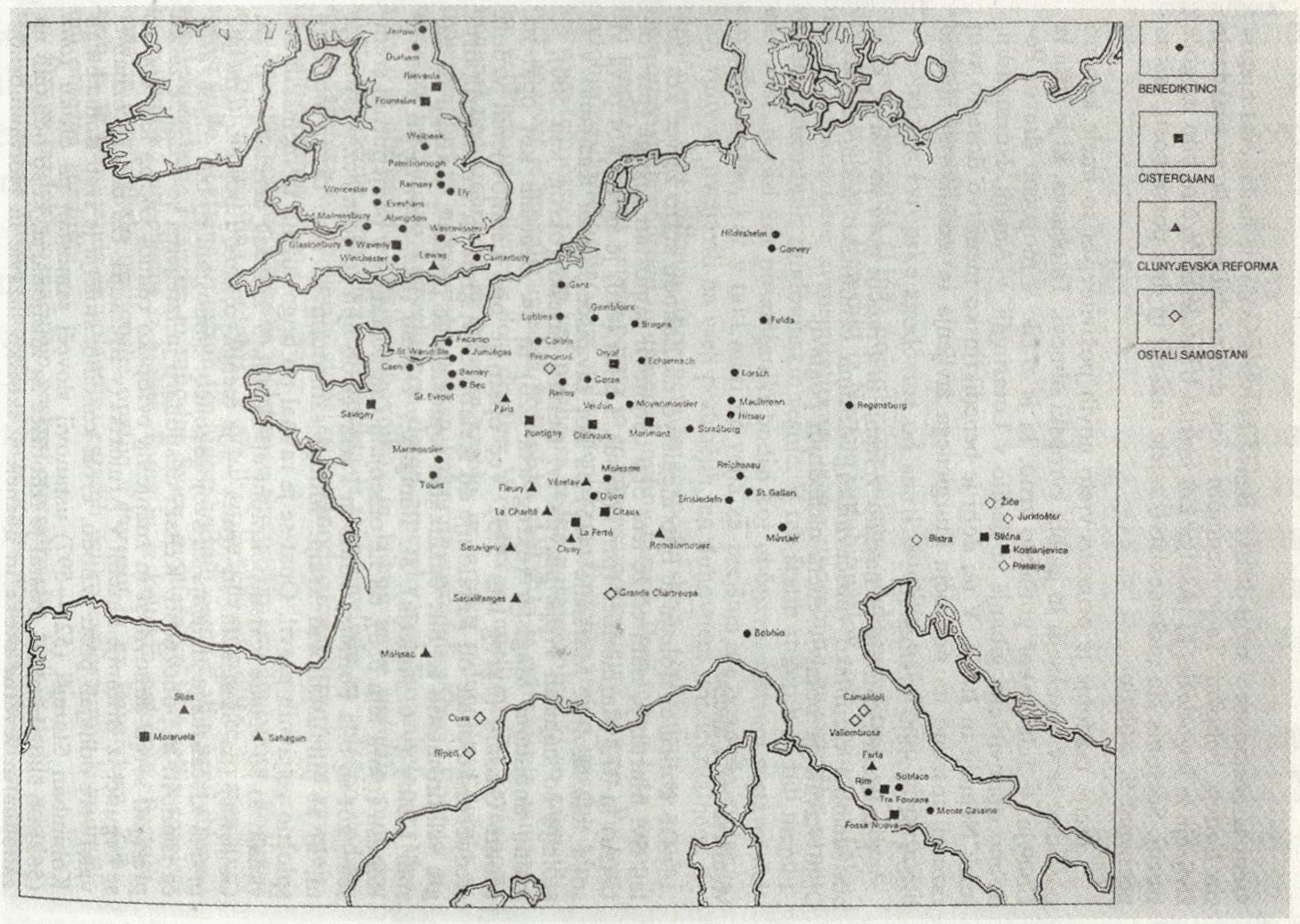
Nemški bibliotekar Carl Christ imenuje Karla Velikega prvi kronani bibliofil srednjega veka, njegova knjižnica pa je bila prva dvorna in državna knjižnica, ki jo poznamo. Knjige zanjo so pritekale z vseh strani. Papeža Hadrijan I. in Leon III. npr. sta mu darovala veliko rokopisov. Svoje knjige so kraljevi knjižnici darovali tudi številni učenjaki, ki so smeli delati v njej. V knjižnici so bili prepisi pomembnih literarnih del, ki si jih je cesar izprosil od njihovih lastnikov. Iz prepisa Vodila sv. Benedikta, ki so ga čuvali v dvorni knjižnici, zvemo za ta najpomembnejši srednjeveški tekst, katerega original je bil izgubljen v času begunstva menihov z Montecassina leta 896.

Karlov dvor je postal središče kulturnega življenja v frankovskem kraljestvu. Na njem je zbral najvidnejše učenjake tedanjega časa. Najvidnejša osebnost tega kroga je bil angleški menih **Alkuin** (735–804). Po rodu je bil iz plemiške družine; študiral je na škofijski šoli v Yorku in jo po končanem šolanju tudi sam vodil. Ko je leta 781 obiskal Italijo, ga je Karel Veliki povabil v Aachen. Tam je ustanovil dvorno (palatinsko) šolo, ki je po zaslugi Alkuinove genialnosti, znanja in vztrajnosti postala žarišče t.i. karolinške renesanse. Leta 796 se je umaknil v samostan Tours v Franciji, postal opat in ustanovil znamenito samostansko šolo, ki je bila vzor tudi drugim tovrstnim šolam po Evropi. Alkuin je bil izjemen organizator, neutruden delavec, ves predan poučevanju, človek bogate kulture, avtor številnih del s področja gramatike, matematike in astronomije, ob vsem tem pa izrazit lirični pesnik. Do smrti je ostal svetovalec Karla Velikega in bil v pisnih stikih z učenjaki tedanjega časa. Prijateljsko je bil povezan s salzburškim nadškofom Arnom in oglejskim patriarhom Pavlinom, ki sta pomembno vplivala na duhovno in kulturno podobo naših prednikov.

Ob svojem obisku Montecassina leta 800 je Karel Veliki na svoj dvor povabil tamkajšnjega meniha **Pavla Diakona** (720–799). Tudi Pavel Diakon je bil plemiškega rodu. Študiral je rimske klasike, predvsem Plinija in Servia, ter srednjeveško krščansko literaturo, Izidorja Seviljskega, Gregorja Velikega in Beda Častitljivega. Bil je najpomembnejši predstavnik rimskokrščanske kulture v karolinškem obdobju in eden najpomebnejših srednjeveških zgodovinarjev. Napisal je več zgodovinskih del, pomembnejša so: *Historia Romana* (pred 774), *Gesta episcoporum Metensium* (Metz) in *Historia Langobardorum* (787–799), ki je temeljno delo za to obdobje in dragocen vir tudi za zgodovino naših prednikov.

Aachenskemu kulturnemu krogu so pripadali še Peter iz Pise in Španec Theodulf. Knjižnica je rasla z darovi, ki jih je prejemal Karel Veliki, najdragocenejše so mu darovali rimski papeži. Veliko del pa je nastalo tudi v dvornem skriptoriju. Za svojo knjižnico je dal Karel poiskati najboljše tekste, Alkuin pa

jih je tekstnokritično pregledal. Med drugim je Alkuin revidiral tudi Vulgato (Alkuinova Vulgata). Pavel Diakon je po Karlovem naročilu zbral pridige cerkvenih očetov (znameniti homiliar v dveh zvezkih).

V svoji oporoki je Karel Veliki določil, naj po njegovi smrti knjižnico prodajo in denar namenijo ubogim. To določilo pa se po vsej verjetnosti ne nanaša na kraljevo državno knjižnico v Aachnu, ampak na knjige, ki jih je Karel hranil pri sebi kot svojo osebno lastnino. Kraljeva knjižnica je namreč omenjena še v poznejših virih. Res pa je, da je samostan Corbie pridobil nekaj dragocenih rokopisov in te knjižnice. Nenehno Karlovo skrb za druge knjižnice frankovskega kraljestva dokazujejo številni darovi dragocenih rokopisov različnim samostanom, ki jih je dal izdelati v dvornem skriptoriju in tekstnokritično preveriti usposobljenim strokovnjakom v palatinski knjižnici. Dragocenih darov so bili deležni zlasti samostani v Lorschu, Benediktbeurenu in Münstru.

Prehodna slabitev cesarske moči v času zadnjih Karolingov je izpostavila cesarstvo nevarnim grožnjam roparskih sosedov. Na severu so v državo vpadali Normani, ki so prodrli vse do Trierja. Na jugu so Arabci ropali po Italiji, na vzhodu so Madžari skozi južno in srednjo Nemčije prodrli vse do Fulde in San Gallna. Pri teh roparskih pohodih je težke izgube utrpelo tudi knjižnično bogastvo. Le redkim je uspelo še pravočasno spraviti knjige na varno, iz San Gallna npr. na takrat še otok Reichenau in iz Montecassina v Capuo, drugod so bile izgube velike in so morali začeti znova.

Saški cesar je z obnovitvijo cesarske moči omogočil nov razcvet knjižničarstva. Dragoceni novi vplivi so prihajali iz Italije. Od tam so škofje in učenjaki prinesli številne rokopise, med njimi tudi tekste klasične antike: Platona, Livija in druge. Cesarji iz dinastije Otoncev so darovali številne, bogato okrašene knjige samostanskim in škofijskim knjižnicam. Cesarsko radodarnost kaže npr. evangeliar iz Echternacha. Na naslovnici sta v zlatih ploščicah upodobljena

Oton III. (983–1002) in njegova mati Theophana. Rokopis so iz cesarjeve zapušine poklonili bamberški stolnici. Znana so številna naročila za rokopise, ki jih je dobival samostan v Reichenauu, ki je v tem času slovel po slovečem skriptoriju. Odločilen vpliv na Otona III. je imel njegov učeni prijatelj **opat Gerbert** iz samostana Bobbio, ki je bil leta 999 izvoljen za papeža z imenom Silvester II. (+ 1003). Cesarju je pisal: »Ti veš, s kakšno zavzetostjo sem po vseh deželah iskal knjige, koliko pisarjev je povsod po Italiji! Daj /jih/ na svoje stroške ... prepisati zame, vse stroške ti bom povrnil« (Carl Christ, 180). Ni prosil samo za denar, ampak tudi za knjige, ki jih je imel vedno pri roki za zamenjavo. V svojem pismu ponuja Boetijevo Astronomijo v zamenjavo za Cezarja ter neko svetniško legendo za Svetonija ali Symacha.

V tem času je bila visoka tudi izobrazbena stopnja žena: **Hrosvita iz Gandersheima** je bila pomembna pisateljica dram in se v družbi dvornih dam in cesarice poglabljala v znanost in pesništvo. Podobno velja za švabsko vojvodinjo Hadwigo v Hohentwielu. V 11. in 12. stoletju so številni ženski samostani živahno sodelovali pri znanstvenem življenju tedanjega časa. Učena opatinja samostana Odilienberg v Elsasu, **Herrard iz Landberga**, je npr. napisala in ilustrirala znameniti rokopis *Hortus deliciarum*.

Z Otonci se je končalo drugo obdobje za knjižnično dejavnost zavzetih nemških cesarjev. O odnosu poznejših vladarjev do knjige vemo zelo malo. To velja tudi za tako veliko zgodovinsko osebnost, kot je bil cesar **Friderik I. Barbarosa** (1123–1190). Friderik je bil nedvomno razgledan in moder vladar. V njegovem času se je začela razvijati nemška srednjeveška kultura. Friderikov kaplan Gottffried iz Viterba govori resda o številnih pesniških zbirkah, zgodovinskih delih, o delih Aristotela, Hipokrata in Galna, ki jih hranijo v cesarjevi knjižni skrinji, vendar ima človek občutek, da jih je Firderik prejemal v dar, sam pa jih ni kupoval. Prav tako nimamo poročil, da bi spodbujal razvoj knjižnic po cesarstvu. Njegov ponos pa je bila nedvomno velika kraljeva knjižnica v Palermu.

Za uničenjem, ki so ga povzročili madžarski vdori, je sledilo obdobje obnove. Na ruševinah starih samostanov so nastali številni novi. Na ozemlju cesarstva so se mesta Augsburg, Freising, Tegernsee, Regensburg, Passau in Salzburg razvila v nova monastična središča, v katerih so skrbeli za lepo knjigo in kjer so v skriptorijih nastajali dragoceni rokopisi. Poleg Reichenaua se je predvsem Tegernsee razvil v enega najpomembnejših skriptorijev v Evropi. Iz njegove bogate korespondence zvemo, da si je izmenjaval rokopise s številnimi samostani. Na prelomu v osmo stoletje je v Salzburgu deloval Alkuinov prijatelj **škof Arno** (785–804), znan po svoji učenosti in ljubezni do knjige. Njegovi pobudi prištevajo 150 rokopisov, ki so nastali v Salzburgu. V Freisingu so nastali dragoceni rokopisi v čudovitih vezavah iz 10. stoletja, ki jih hranijo danes v Münchenski državni knjižnici. V Avstriji so v tem času izpričane samostanske knjižnice v Melku, Göttweigu, Klosterneuburgu, Admontu, na Krki in

v Millstattu. Vse naštete knjižnice so svoje dragoceno knjižnično bogastvo v veliki meri ohranile do danes.

Na severu Nemčije so pomembne knjižne zbirke nastale v samostanih Wenden, Minden, Corwey, Hildesheim in Erfurt. V Corweyu je med drugim nastala znamenita Saška kronika, delo slavnih opatov Widukinda in Wibalda, občudovalca rimskih klasikov in prizadevnega zbiralca Ciceronovih del (1146–1158).

V **Švici** pripada osrednje mesto samostanu San Gallen. Sredi 9. stoletja je knjižnico vodil Alkuinov učenec **Grimaldus**. Knjižnica je imela lepe prostore. Priključen ji je bil velik skriptorij. Viri pravijo, da so menihi za prepisovanje knjig žrtvovali celo del svojih obveznih skupnih molitev. Iz tega skriptorija se nam je ohranilo nekaj edinstvenih rokopisov. Tim. *Evangelium longum* je napisal menih **Sintram**, inicialke je izdelal opat Salomo, s slonovo kostjo okrašene platnice pa menih Tutilo. Služba knjižničarja je bila med najodličnejšimi službami v samostanu. O vsebini knjižnice nam poroča ohranjeni katalog, ki je nastal v drugi polovici 9. stoletja in navaja 400 knjig. San Gallen je imel takrat eno največjih knjižnic na zahodu. Katalog navaja dela v klasični meniški razporeditvi: Sveto pismo, cerkveni očetje in teologi, življenjepisi svetnikov, zbirke pisem, zbirke zakonov, slovarji, zvezdoslovje, matematična dela, slovnice, retorični, geografski in medicinski kodeksi. Leta 934 je v Švici nastal še en znamenit samostan, in sicer v kraju **Einsiedeln**, ki je kmalu zaslovel po svoji lepi knjižnici. V njen še danes hranijo okrog 70.000 knjig in 1.200 rokopisov.

V Italiji je slovel samostan **Montecassino**. V njegovem skriptoriju se je izoblikoval poseben tip pisave, imenovan beneventana. Samostanski skriptorij je v 12. stoletju slovel po izjemni iluminatorski šoli. Med pomembnejšimi knjižnicami v Italiji je bila tudi papeška knjižnica v Rimu.

Francoski samostan **Cluny** je bil že omenjen. V 10. stoletju je knjižnica štela 600 zvezkov. Vrhunec je delo skriptorija doživelo za vladanja opata **Petra Častitljivega** (1092–1156). Peter je bil zadnji veliki opat Clunyja. V tem času je samostan doživel največji gospodarski in duhovni razcvet. Opat Peter se je v boju za investituro odločno postavil na stran papeža Inocenca II. Slovel je kot dober in razumen človek. K njemu so hodili po nasvete mnogi velikaši tedanje Evrope. V nekem svojem pismu je Peter zapisal: »Bolj zaslužno je, da držiš v roki pero kakor plug, bolj zaslužno je, da razporejaš božje besede v vrste na pergamentu, kakor da potegueš brazde čez polja.« Knjižnica je še v 16. stoletju imela nad 2.000 rokopisov. Leta 1562 so jo Hugenoti požgali. Ohranili pa so se katalogi, ki nam omogočajo vpogled v knjižnico. Katalog iz leta 1152 navaja naravnost neverjetno število del starih klasičnih latinskih piscev.

V **Angliji** sta v 11. in 12. stoletju uživala velik ugled predvsem samostana St. Albans, severozahodno od Londona, in Durham v severni Angliji, oba z bogatimi knjižnicami, ter škofijska knjižnica v Canterburyju.

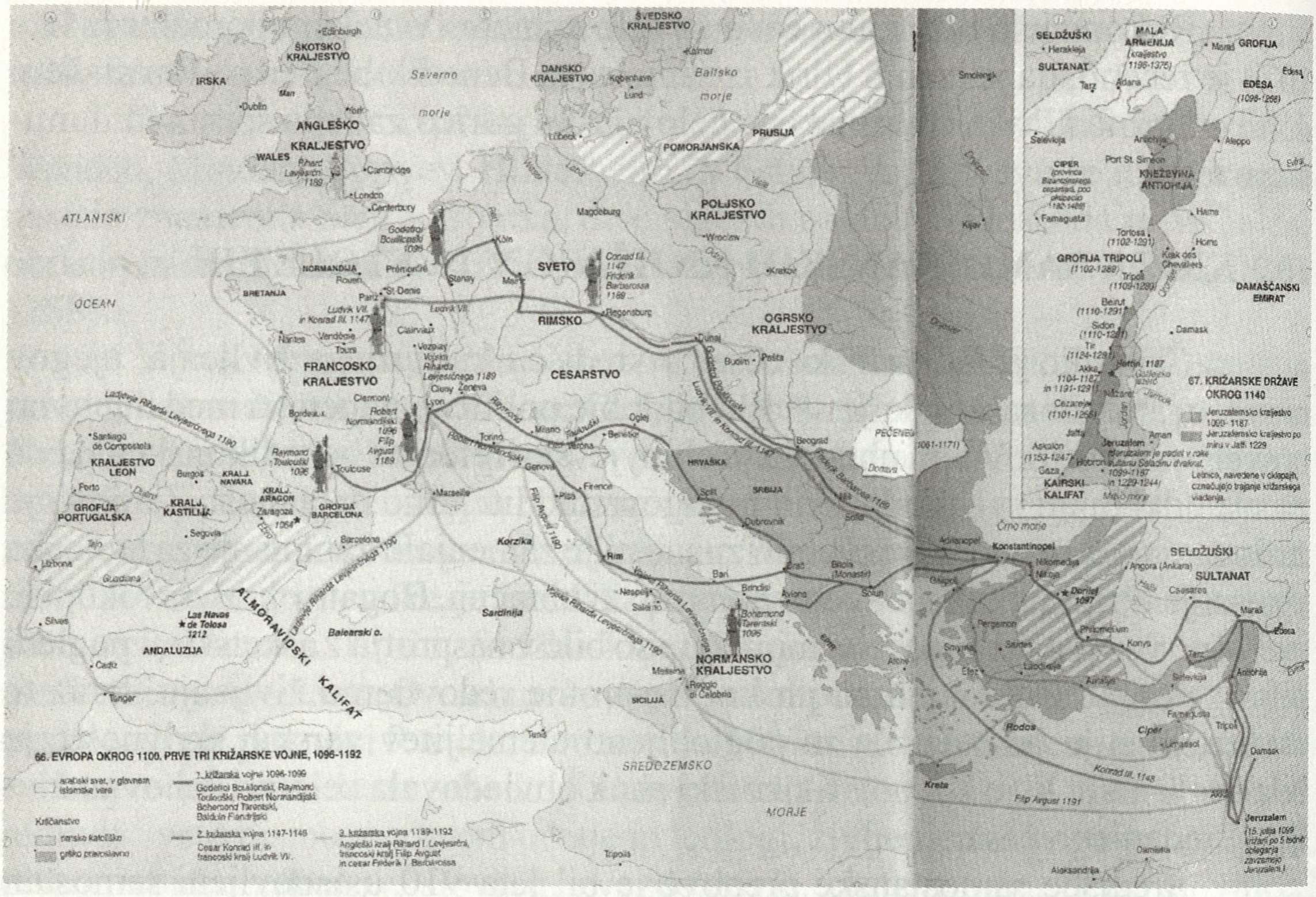
Rokopisi so bili v tem času še zelo cenjeni. V nekem poročilu iz leta 1074 je rečeno, da je menih Ulrik iz samostana Benediktbeuren na Bavarskem dobil od grofa Ulrika Bolzanskega célo vinsko gorico za lepo spisan in iluminiran misal.

10.3 KRIZA SAMOSTANSKIH KNJIŽNIC V 11. STOLETJU

Času, ko je bil nemški cesar v središču kulturnega življenja, njegov pospeševatelj in zaščitnik, je sledilo obdobje politične napetosti med duhovno in svetno oblastjo. V tem obdobju je clunyjevska reforma benediktinskega reda začela odklanjati svetu odprto in mnogovrstno literarno dejavnost. Zanimanje za doganjanje na področju svetnih znanosti je zamenjalo zanimanje za teološka vprašanja. Pripravljal se je svetovnonazorski obračun. Bogato okrašeni rokopisi, razkošne vezave in dragocene miniature so bile v nasprotju z asketskimi pogledi reformatorjev. Odklanjali so jih kot nasprotne redovnemu življenju. Izraz te askeze, ki si je prizadevala za poglobljeno utemeljitev verskih skrivnosti, je bila sholastika, ki je kot nov filozofski nauk obvladovala celotno duhovno življenje tedanjega časa.

Središče samostanske prenove je bil leta 910 ustanovljeni samostan **Cluny** v Burgundiji. V tem samostanu so se pod učenim **opatom Odom** (927–942) odločili za strožjo razlago Benediktovih pravil in jo razširili po vseh samostanih v Evropi. Do 12. stol. jih je bilo okrog dva tisoč. Še strožjo smer prenove so zastopali **cistercijani**, ki so sicer izhajali iz reformnega gibanja Clunyja, so pa v 12. stol. v Cîteauxju pri Dijonu ustanovili lasten red. Odklanjali so vsako znanstveno udejstvovanje in bili prepričani, da se bodo zveličali z napornim fizičnim delom. Njihov predstavnik **sv. Bernard** (1090–1153) iz Clairvauxja je napadel razkošje cerkva, ki da nasprotuje meniški askezi. O luksuzno opremljenih rokopish je zapisal: »Katero delo je bolj nekoristno in neumno kot mleti zlato, da bi z njim okrasili inicialke? Zlate črke služijo samo ugodju oči!« Inicialke so morale biti enobarvne, brez okrasja in brez uporabe dragocenih kovin. To ne pomeni, da so začele samostanske knjižnice in skriptoriji propadati. Tudi v tem času je bilo dnevno branje duhovne literature sestavni del menihovih dnevnih vaj. Potrebna literatura je nastajala v samostanih Cluny, Cîteaux in Clairvaux. Slednjega je leta 1115 ustanovil sv. Bernard. Ti samostani so imeli na prehodu iz 14. v 15. stoletje velike knjižnice. Knjižnica v Clunyju je imela približno 2000 rokopisov, ki so bili uničeni v času hugenotskih vojn.

Za najstrožjo razlago redovnih predpisov se je odločil ustanovitelj **kartuzijanov** sv. Bruno iz Kölna (1032–1101), ki je svojim menihom v Grande Chartreuse zapovedal molk in delo v skriptoriju kot vrhunec redovnih pravil. »Kolikor knjig napišemo, toliko junakov resnice pošljemo v svet«. Knjižnice kartuzijanskih samostanov so se kmalu razvile v najpomembnejše knjižnice

66. EVROPA OKROG 1100. PRVE TRI KRIŽARSKE VOJNE, 1096-1192

- islamski svet, v glavnem islamske vere
- Krščanstvo
  - rimsko katoliško
  - grško pravoslavno
- 1. križarska vojna 1096-1099 — Godefroi Bouillonski, Raymond Toulouški, Robert Normandijski, Bohemond Tarentski, Baldwin Flandrijski
- 2. križarska vojna 1147-1148 — Cesar Konrad III. in francoski kralj Ludvik VII.
- 3. križarska vojna 1189-1192 — Angleški kralj Richard I. Levjesrčni, francoski kralj Filip Avgust in cesar Frederik I. Barbarossa

tedanjega časa. Knjižnica Grande Chartreuse je danes v Grenoblu. Prepisovateljski dejavnosti so se posvečali tudi **avguštinski korarji**, ki so živeli po pravilih sv. Avguština in so uživali velik znanstveni ugled. Podobno poslanstvo so opravljali **premonstratenci**, ki jih je leta 1120 ustanovil magdeburški nadškof Norbert iz Gennepa v Prémontré. Knjižnice njihovih samostanov so postale pomembne šele v 15. stoletju.

11.0 POZNI SREDNJI VEK

11.1 POLITIČNE IN DRUŽBENE RAZMERE

Obdobje od zatona univerzalne monarhije s smrtjo Friderika II. leta 1250 do iznajdbe tiska s premičnimi črkami (Gutenbergova Biblija leta 1455) je bilo izjemnega pomena za nadaljni razvoj Evrope tako na duhovnem kot na kulturnem področju. Za poznosrednjeveško Evropo je bila značilna naraščajoča raznovrstnost državnega, gospodarskega, duhovnega in kulturnega življenja, ki pa je še vedno temeljila na skupnem izročilu. V zavesti ljudi so dodatne globoke spremembe povzročili valovi kužnih bolezni, ki so se širile po letu 1347 z Orienta. Velika epidemija kuge je v letih 1347 do 1357 prizadela vso Evropo, ki jo je že pestila lakota. Do sredine 15. stoletja je kuga pobrala več kot tretjino prebivalstva, izpraznila vasi in spremenila rodovitna polja v pustoto. Zaradi zastale prodaje in padca cen je kmetijstvo zašlo v veliko stisko. Mnogo kmetov se ji je izognilo z begom v mesta. Tu pa sta pomanjkanje in preobljudenost netila nova nasprotja.

Kriza poznega srednjega veka je porodila negotovost, na katero so se nekateri odzvali s pretirano slo po uživanju prekratkega življenja, drugi pa z globoko, včasih naravnost noro pobožnostjo (sprevodi bičarjev). Kriza se je polastila tudi cerkvenih ustanov in je sprožila vrsto heretičnih verskih gibanj (katari, albižani, husiti). To je bilo torej obdobje velikih nasprotij: na eni strani poudarek na trpinčenju na zemlji, da bi dosegli večno zveličanje v onstranstvu, na drugi sla po uživanju, ki je vodila v razvrat; na eni strani obdobje hude gospodarske krize, na drugi razcvet znanosti, književnosti in upodabljajoče umetnosti, ki so doživele svoj vrh v humanizmu in renesansi. To je bil čas razvoja mest, ki so v marsičem spremenila dotedanji način življenja. Filozofija je bila sicer še vedno tesno povezana s teologijo. Bila je na neki način v njeni službi, saj so teologi skušali racionalno (razumsko) utemeljiti krščanski nauk. Vendar se z oblikovanjem dialektične metode od 12. stoletja dalje filozofija začenja vedno bolj uveljavljati tudi kot samostojna veda. Na področju teologije je v tem času zaživela nova smer, t.i. mistika. Njen najvidnejši predstavnik je bil dominikanski filozof **Johannes Eckhart**, imenovan mojster Eckhart (1260–1327). V svojih pridigah in spisih je v nasprotju s suhoparno sholastiko skušal počlovečiti človekov odnos do Boga. Zanj Bog ni odmaknjen v nedosegljivo onstranstvo, temveč prebiva v človekovi duši. Človek je po svoji obliki odsev božjega bistva.

Za našo kulturno zgodovino je pomembno, da veliki samostani meniških redov na deželi počasi izgubljajo pomen. Z razvojem mest sta se poleg knežjih dvorov pojavila dva nova nosilca kulturnega razvoja, t.i. uboštveni (ne beraški) redovi in univerze.

11.2 UBOŠTVENI REDOVI

Ob koncu 12. in v začetku 13. stoletja so Evropo pretresala t.i. uboštvenega gibanja. Bila so izrazito laična gibanja, ki so v radikalni kritiki bogate fevdalne Cerkve zahtevala dosledno meniško uboštvo. Ena od zahtev je bila tudi, da se mora redovnik preživljati z delom svojih rok (to je veljalo tudi za meniške redove), vendar ne sme imeti privatne lastnine ne posamezni redovnik ne redovna skupnost (to je novost). Če se z delom svojih rok ne more preživjati, lahko prosi tudi za miloščino. Iz množice teh gibanj sta se izoblikovali dve novi obliki redovnega življenja, ki sta pomembno vplivali na nadaljnji kulturni razvoj Evrope, Frančiškovi manjši bratje in dominikanci.

Frančišek Asiški (1182–1226), po rodu iz bogate meščanske družine v Assisiju, je dobil doma odlično izobrazbo. V želji, da bi postal vitez, se je udeležil vojne med Assisijem in Perugio, v kateri je bil ujet, ter vojne v Apuliji v južni Italiji. Ni do kraja pojasnjeno, kaj ga je nagnilo, da se je leta 1206 odpovedal dediščini in se posvetil službi bolnim in revežem. Njegov zgled in njegova vedra narava sta postala pravi magnet za ljudi. Nastalo je gibanje, ki ga je leta 1209 najprej ustno potrdil papež Inocenc III., leta 1223 pa je papež Honorij III. potrdil nova pravila, ki so gibanje spremenila v cerkveni red. Leta 1212 je pod vodstvom Klare (1193–1253) nastala tudi ženska veja tega gibanja. Kot cerkveni red so se manjši bratje posvečali pridigi, pozneje tudi izobraževalni dejavnosti. Iz njihovih vrst je izšlo nekaj pomembnih mislecev srednjega veka, kot so bili **sv. Bonaventura** (1218–1274), ki je dal redu manjših bratov pravno podlago. Teologijo je študiral v Parizu, kjer je od leta 1255 tudi poučeval. Leta 1273 je postal vrhovni predstojnik reda. Poleg dominikanca Tomaža Akvinskega velja za enega največjih srednjeveških teologov. Iz reda manjših bratov sta bila tudi prodorni filozof **Duns Scotus** (1270–1308), prof. v Oxfordu, Cambridgu, Parizu in Kölnu, znamenit po svojem filozofskem delu *Sentence* Petra Lombarda in utemeljitelj nominalizma **Wiljem Ockham** (1300–1349).

Če se je Frančiškovo gibanje preoblikovalo v red manjših bratov šele na izrecno papeževo željo, pa je **Dominik** (1170–1221) od samega začetka želel ustanoviti cerkveni red. Po rodu iz bogate družine iz Caleruege v Španiji, se je odločil postati duhovnik. V času hude lakote v Španiji je prodal svoje premoženje in ga razdelil med reveže. Na poti v Rim se je srečal z Valdežani in jih skušal pridobiti za katoliško obliko krščanstva. Iz teh pogovorov se je rodila želja, da bi ustanovil red pridigarjev. Njegovo zamisel je leta 1218 potrdil papež Honorij III. Dominikanci so v središče svojega delovanja postavili študij in pridigarsko dejavnost. Oboje pa predpostavlja knjižnico. Tudi iz vrst dominikancev je izšla vrsta pomembnih mislecev. Največji med njimi je bil nedvomno utemeljitelj sholastične filozofije **sv. Tomaž Akvinski** (1224–1274). Svojo študijsko pot je začel na Montecassinu, nato nadaljeval študij v Parizu in Kölnu. Leta 1243 je vstopil v dominikanski red in leta 1252 postal profesor v Parizu. Po papeževem naročilu je v letih 1261 do 1264 preoblikoval teološki študij. Značilnost te prenove je bila, da je teološki premislek utemeljil na racionalnih temeljih Aristotelove filozofije in s tem položil temelje sholastični filozofiji.

Razumljivo, da so bili predvsem pri manjših bratih začetki oblikovanja knjižnic težki, zlasti še zaradi zahteve po prepovedi privatne lastnine. Z oblikovanjem reda pa so se začele razmere spreminjati. Potrebo po knjigi je terjala že pridigarska dejavnost, še bolj, ko so se začeli tudi manjši bratje zanimati za šolstvo. Pomembni knjižnici sta nastali v Assisiju in Bologni. Zaradi zahteve po uboštvu so bile knjige reda manjših bratov večinoma pisane na poceni papirju in slabo opremljene. Večinoma gre za prepise, za katere so zna-

čilne mnoge okrajšave, da so na papir spravili čim več besedila. Od sredine 14. stoletja dalje pa so frančiškani na Angleškem vodili generalni katalog knjig 186 angleških samostanov, ki so pripadali redu manjših bratov, z naslovom *Registrum librorum Angliae*. Seznam navaja dela 85 avtorjev in velja za prvi splošni katalog na svetu.

Dominikanci so se v večji meri posvečali znanstvenemu delu in temu primerno skrbeli tudi za knjige in knjižnice. Za to skrb so našli dovolj podlage v svojih redovnih pravilih. Samostani so sicer navadno imeli svoj lasten skriptorij, vendar niso namenjali prevelike pozornosti zunanji podobi knjige. Okrasje ni bilo zaželeno. Ko je bil tekst prepisan, niso zgubljali časa z dodatno opremo, ki bi knjigo podražila. Študij je pomembnejši od prepisovanja, je bilo načelo dominikancev. Vsebina njihovih knjižnic je teološka, s posebnim poudarkom na praktični pastoralni dejavnosti in polemiki s krivoverci. Kljub temu so pri dominikancih nastale dragocene knjižnice, najpomembnejši sta bili na Dunaju in v Pisi.

Za preoblikovanje verskega življenja so si prizadevali **avguštinski korarji** na Nizozemskem. Nosilec tega reformnega gibanja je bil **Gerrit Groote** (Gerardus Magnus, 1340–1384), ki je tudi od laikov zahteval poduhovljenje duhovnega življenja s pomočjo pisane besede namesto pridige. Njegova prizadevanja so uresničevali t.i. bratje skupnega življenja, skupnosti škofijskih duhovnikov, ki so se združevali brez redovnih zaobljub določenim redovnim pravilom. Prizadevali so si za prenovo nravnega življenja s pomočjo knjige. Kar so potrebovali za življenje, so si prislužili s prepisovanjem knjig duhovne in bogoslužne vsebine. Z njimi pa so seveda zadovoljevali tudi potrebe svojih knjižnic. Prva skupnost je bila ustanovljena v nizozemskem Deventerju, nato pa so se hitro razširili zlasti po rimskem cesarstvu nemške narodnosti. Sami so se večkrat imenovali *fratelli della penna* – bratje pisala. Sloveli so po pravilnosti prepisanih besedil in lepi obliki rokopisov. V njihovih skriptorijih so nastali čudoviti rokopisi. Z uveljavitvijo tiska so svoje poslanstvo nadaljevali in ustanovili številne tiskarne. Posebej se je v prepisovateljski dejavnosti odlikovala skupnost bratov skupnega življenja v **Windesheimu** pri Zwollu. Ti niso prepisovali toliko za svoje življenjske potrebe, ampak predvsem za potrebe svoje knjižnice. Najslavnejši član te skupnosti Tomaž Kempčan (1380–1471) je zapisal, da je »samostan brez knjižnice kot miza brez hrane in vodnjak brez vode«. Holandske knjižnice se večinoma niso ohranile, knjižnice iz kroga Windesheimske kongregacije v nemškem prostoru pa je še danes mogoče identificirati v modernih knjižnicah, leipziška npr. v tamkajšnji univerzitetni knjižnici.

V severnonemškem prostoru je nastalo podobno gibanje v benediktinskem samostanu **Bursfeld**. Opat Johann Rode (1358–1439) iz Trierja je bil prepričan o pomembnosti skrbnega prepisovanja rokopisov in knjižnic. V približno 180 severnonemških samostanih so bile v tem času knjižnice na novo urejene

in katalogizirane, poškodovane knjige na novo prevezane, če pa jih ni bilo mogoče rešiti pred propadom, so jih prepisali. V južnonemškem prostoru v skrbi za knjižnice prednjačijo samostani, ki so pripadali tako imenovanemu gibanju **opatije Melk**. To so bili samostani St. Emeran v Regensburgu, Tegernsee ter sv. Ulrih in Afra v Augsburgu. V slednjem je bila leta 1466 ustanovljena prva samostanska tiskarna v nemškem prostoru. Pomembno kulturno središče je v 14. stoletju nastalo tudi v samostanu Vadstena ob Venernskem jezeru na Švedskem.

11.3 UNIVERZE

Za srednjeveško knjižničarstvo je značilen monopolni položaj duhovnih ustanov na vseh področjih raziskovanja in poučevanja. Edini posredniki znanosti so bili duhovni učitelji svojim duhovnim učencem. Samostanske in škofijske knjižnice so bile edina zbirališča svetnih in duhovnih pisateljev, klasične in sodobne literature. Načelo splošne dostopnosti do knjižnice v rimski antiki je bilo v srednjem veku pozabljeno. Laikov v tem času, z redkimi izjemami, problemi znanstvenega življenja niso zanimali. Z obnovljenim zanimanjem za antiko, z naraščajočim zanimanjem za umetnost in literaturo antike v času renesanse in humanizma se je oblikoval nov stan svetnih učenjakov, ki se je ločil od duhovščine in od odmaknjenosti redovnega življenja. Za te ljudi je bilo ukvarjanje z antičnimi spisi poleg znanstvenih interesov tudi asketska potreba. V tem času se je spočela moderna bibliofilija. V rokah laikov, ki jih je zanimala literatura in umetnost, so nastajale številne zbirke. Pomembnejše pa so seveda knežje in univerzitetne knjižnice, ki so imele več možnosti za obstoj in so položile temelje modernim znanstvenim knjižnicam.

Oblikovanje kolegijev in korporacij je ob koncu 12. stoletja pomenilo prehod k svetnim izobraževalnim ustanovam, ki so bile splošno dostopne in na katerih so poleg teologije enakovredno namenjali pozornost tudi svetnim znanostim. Na njih so se združevali učitelji in študentje nekega znanstvenega področja pri skupnem delu. *Universitas magistrorum et scholarium*, skupnost učiteljev in učencev je bila produkt združevanja fakultet, ki so nastale iz teh kolegijev. To so bile teološka, pravna, medicinska in filozofska (artistična) fakulteta. *Universitas* pomeni v srednjem veku pravno priznano korporacijo, npr. društvo, ceh, v našem primeru *universitas magistrorum* (učiteljev) in *universitas scholarium* (študentov). Srednjeveško ime za »univerzo« je bilo *studium generale* in je pomenilo, da so študentje prihajali iz različnih (vseh) dežel, in ne števila predmetov. *Universitas litterarum* postane šele mnogo pozneje. Najstarejša univerza je nastala že leta 1089 v Bologni s poudarkom na študiju prava. Leta 1150 je nastala univerza v Salernu s poudarkom na medicini in leta 1180 v Parizu s poudarkom na študiju sholastične filozofije, teologije in retorike.

Poleg laičnih učiteljev so bili v velikem številu zastopani zlasti učitelji iz vrst uboštvenih redov. Najpomembnejši osebnosti sta bila nedvomno dominikanca Albert Veliki (1193–1280) in njegov učenec Tomaž Akvinski (1225–1274).

	vor 1200	1201-1300	1301-1400	1401-1500
Ohne Stiftungsbriefe entstanden	⊕	⊕		
Gründungsinitiative: Papst		◎	◉	◉
Gründungsinitiative: Landesherr		◑	●	●
Gründungsinitiative: Stadt		▪	■	■
Gründungsinitiative: Bischof		▲	▲	▲
Gründungsinitiative: Kanoniker oder andere kirchl. Institutionen				▼

Hohle Zeichen bedeuten „Rangerhöhungen"

[●] Universitäten, für die päpstliche oder kaiserliche Stiftungsbriefe vorliegen, die nicht realisiert wurden (paper universites)

(●) Universitäten, die um 1500 nicht mehr bestanden

1303 Gründungsjahr der Universität; bei Gründungsversuchen, die vorerst ohne Erfolg blieben, stehen die Jahreszahlen in Klammern.-Unterstreichungen bedeuten die Errichtung einer theologischen Fakultät (bzw. eines theol. Studiums): 1409 theol. Fak. seit Gründung; 1350, 1447 spätere Errichtung einer theol. Fak. Bei Universitäten des 12. Jhs. bedeutet die Unterstreichung des Namens, daß bereits vor 1200 Theologie gelehrt wurde; Unterstreichung einer Jahreszahl gibt hier die spätere Errichtung einer theol. Fak. an. Gerissene Linien: Errichtung einer theol. Fak. unsicher, vorübergehend oder mit Einschränkungen

<--> mehrfache Verlegung einer Universität

<— Universitäten, die im Zusammenhang mit Auswanderungen von Professoren und Studenten entstanden

0 100 200 300 400 500 km

Z akademskim poukom je bilo povezano tudi obsežno vprašanje učnih tekstov. Za te je skrbelo združenje trgovcev z rokopisi, t.i. *stationarii*. Neoporečnost tekstov njihovih prepisov je nadzirala komisija univerzitetnih učiteljev, t.i. petiarii, ki so čuvali normalne tekste in jih nato v polah (*petiatim*) posojali za izposojevalnino. Dejavnosti prepisovalcev in trgovcev s teksti ni določal samo notranji učni program, celotna znanost je nabavljala medicinska dela pri stationarjih v Salernu, juridična v Bologni ter teološko filozofska dela v Parizu. Korporacije so bile podvržene strogim pravilom. Ta so bila v vsem romanskem svetu enaka in so se ravnala po bolognskih.

Nekaj naravnega je bilo, da so se na univerzah oblikovale zbirke literature kot delovni pripomočki za študente in učitelje. V začetku univeze niso imele knjižnic v pomenu naših univezitetnih knjižnic, ki vsebujejo knjige z vseh znanstvenih področij. V srednjem veku so te zbirke vsebovala le specifična dela za potrebe posameznega kolegija ali fakultete. Najpomembnejša in najslavnejša je bila knjižnica, ki jo je okrog leta 1250 ustanovil **Robert iz Sorbone** na kolegiju v Parizu in je služila za vzor mnogim univerzitetnim knjižnicam. Robert iz Sorbone (1201–1274) je bil kaplan na dvoru francoskega kralja Ludvika IX. Svetega in od leta 1258 kanonik v Parizu. Že leta 1245 je načrtoval ustanovitev kolegija, ki bi dajal bivališče in oskrbo revnim študentom teologije. V študijskem letu 1252/1253 je tako ustanovil začasen hospic, ki ga je leta 1257 Ludvik IX. preoblikoval v kolegij. Pozneje je po svojem ustanovitelju Petru iz Sorbone dobil ime Sorbona. Začetni fond kolegijske knjižnice so sestavljali darovi, v naslednjih letih tudi darovi del nekdanjih učencev in učiteljev na kolegiju. Knjižnica je vodila natančne kataloge, na podlagi katerih si moremo danes ustvariti podobo vsebine, obsega in urejenosti knjižnice. Knjižnica je bila razdeljena na dva dela, t.i. *libraria magna*, katere dela je bilo možno uporabljati samo v čitalnici knjižnice, in *libraria parva*, v kateri so bile shranjene dublete in manj uporabljana dela. Iz te knjižnice si je bilo mogoče knjige sposoditi tudi na dom. Libraria magna je bila t.i. prezenčna knjižnica, v kateri so bile knjige na pult priklenjene z verigo. Na ta način so preprečili nered v knjižnici in predvsem odtujitev knjig. Podatek za leto 1338 govori o 330 knjigah, priklenjenih k pultu, in o 1090 knjigah, ki so bile bralcem na voljo v *libraria parva*.

Knjige v kolegijih so bile odložene na pultih. V pariški *librarii magni* je bilo takih pultov 26, za vsako stroko eden. Ko je število knjig naraslo, pultni sistem ni bil več primeren, zato so ga od druge polovice 16. stoletja začeli opuščati in knjige odlagati na police ob steni (stenski sistem). Poleg sorbonske so bile knjižnice tudi v drugih kolegijih in predvsem po redovnih hišah. Ob občudovanju pariške knjižne ponudbe je Petrarca zapisal, da je *Paris altera mundi caput et urbium regina, nutrix altera nostri temporis studiorum* (druga prestolnica sveta – za Rimom – in druga kraljica mest, druga mati današnjih znanosti).

V **Angliji** je prišlo na podoben način do kolegijskih knjižnic, ki so se kmalu razvile v splošne univerzitetne knjižnice, prva v Oxfordu leta 1320. V **Italiji in Španiji** (tu je bila najstarejša univerza ustanovljena leta 1239 v Salamanki) takšnih knjižnic ni bilo. Zaradi velikega pomena, ki ga je imela v teh deželah ustanova stationarijev, in zavzetosti, s katero so skrbno nadzorovali njihovo delo, ni bilo potrebe po oblikovanju visokošolskih študijskih knjižnic.

V **Nemčiji** so prve univerze po vzoru pariške nastale v 14. stoletju. Leta 1348 je češki kralj in od leta 1355 nemški cesar **Karel IV.** (1316–1378) ustanovil v Pragi Karlovo univerzo in knjižnici ob njeni ustanovitvi poklonil 114 rokopisov. Seznam praške univerzitetne knjižnice iz začetka 15. stoletja navaja 1866 rokopisov. Na Dunaju je bila univerza ustanovljena leta 1365, vendar imamo podatke o knjižnici zanjo šele dobro stoletje pozneje. Univerza v Heidelbergu je bila ustanovljena leta 1386. Pfalški volilni knez Ludvik III. (1410–36) je univerzi namenil knjižnico, ki so jo njegovi nasledniki še povečali. To palatinsko knjižnico so poimenovali »mati vseh nemških knjižnic«. Leta 1388 je bila ustanovljena univerza še v Kölnu. Na ozemlju nemškega cesarstva se sistem stationarijev ni nikoli razvil. Študentje so bili odvisni od lastnih zapiskov s predavanj. Tako so si oskrbeli potrebno študijsko literaturo. Da nastali rokopisi niso bili zanesljivi, ni treba posebej poudarjati.

Naraščajoče povpraševanje so zadovoljevale univezitetne knjižnice, ki so vsebovale knjige z vseh znanstvenih področij ter so prerasle knjižne zbirke kolegijev in posameznih fakultet. Na nemškem jezikovnem področju seveda še zdaleč niso dosegle pariškega vzora.

11.4 KNEŽJE KNJIŽNICE

Vladarje je k zbiranju knjig vspodbujala že njihova naloga skrbeti tudi za kulturno življenje dežele, ki so ji vladali. V vseh časih srečujemo vladarje, ki so z večjimi ali manjšimi darovi oskrbovali knjižnice v svoji deželi. Zbiranje knjig za lastne potrebe v starejših obdobjih ni tako pogosto in takšne privatne knjižnice navadno niso za dolgo preživele svojih lastnikov. V poznem srednjem veku je tudi na tem področju prišlo do premika. Širjenje znanosti v laične kroge, je povečevalo zanimanje za knjigo in prebudilo nastajanje knjižnic tudi v knežjih dvorcih.

Ta premik se je začel s cesarjem Svetega rimskega cesarstva **Frideriko m II. Staufovcem** (1194–1250). Njegova največja želja je bila obnoviti univerzalno monarhijo rimskega cesarstva. Leta 1208 je postal kralj Sicilije, 1215 nemški kralj in 1220 rimski cesar. Bival je večinoma v južni Italiji in na Siciliji. Uredil je upravo in gospodarstvo sicilijanskega kraljestva. Leta 1231 je izdal znamenito zbirko z naslovom Konstitucije iz Melfija. Bil je zelo izobražen človek, velik ljubitelj literature in umetnosti. Njegov dvor v Palermu je

postal eno največjih kulturnih središč tedanjega sveta. V njegovi bogati knjižnici so se zbirali pomembni pisatelji in učenjaki tedanjega časa. Tudi sam se je znanstveno udejstvoval. Med drugim je napisal delo *Ars venandi cum avibus* (Umetnost lova s sokoli). Kot mecen je leta 1224 ustanovil univerzo v Neaplju. Ker ni kazal prevelike volje, da bi vodil križarsko vojsko v Palestino, ga je papež Gregor IX. izobčil iz Cerkve. V Palestini, kamor se je v letih 1228 do 1229 končno odpravil s križarsko vojsko, se je izkazal predvsem kot izjemen diplomat in s pogajanji dosegel osvoboditev Jeruzalema. Po vrnitvi v domovino je hotel vzpostaviti cesarsko oblast nad celotno Italijo. Leta 1237 je premagal Lombardsko legijo, ki je njegovi oblasti nasprotovala. Zaradi svojih političnih ciljev je prišel v spor s papežem Gregorjem IX., ki ga je še drugič izobčil.

Najvplivnejša in najpomembnejša osebnost na dvoru Friderika II. je bil **Mihael Scottus** (1177–1235), po rodu iz škotske plemiške družine. V Oxfordu in Parizu je študiral filozofijo in matematiko, nato je bil do leta 1220 član znamenite prevajalske šole v Toledu, kjer je prevedel vrsto del iz arabščine v latinščino. Njegovi prevodi so pomembno vplivali na naravoslovno mišljenje zahoda. Scottus je med drugim prevedel Aristotelova dela in komentiral filozofska dela Mohameda Ibn Rushda, bolj znanega pod latinskim imenom **Averoes** (1126–1198). Leta 1227 je cesar povzdignil Scotta v svojega dvornega filozofa in dvornega astrologa. Napisal je več filozofskih del, v katerih je razvijal aristotelsko–arabsko filozofijo, zanimala pa ga je tudi alkimija in astronomija. Dante ga je v svoji Božanski komediji uvrstil med pogubljene (20. pesnitev Pekla).

11.4.1 Francija

Neprekinjeno vrsto kraljevih bibliofilov je začel francoski kralj **Ludvik IX. Sveti** (1215–1270). Ludvik je postal francoski kralj leta 1226 in je sprva vladal pod regentstvom svoje matere Blanke iz Kastilje. Za Francijo je pridobil pokrajine Languedoc, Toulous, Provanso, Normandijo in Anžu. V sporu med papežem in Friderikom II. Staufovcem je bil nevtralen in je poskušal posredovati med sprtima stranema. Leta 1248 je vodil križarsko vojsko, v kateri je bil ujet. Kljub temu se je po osvoboditvi leta 1270 s križarji še enkrat odpravil v Tunis, kjer je njegovo vojsko zdesetkala kuga, njena žrtev pa je postal tudi sam. Veljal je za pravičnega in sposobnega vladarja. Reorganiziral je državno upravo (1254–1269). Leta 1297 so ga razglasili za svetnika. Njegov življenjepisec Geoffroy de Beaulieu poroča, da je med križarsko vojno zvedel za dragoceno knjižnico nekega sultana, kar je tudi pri njem vzbudilo zanimanje za knjigo. Po zgledu turškega vzornika je dal za svojo knjižnico prepisati vsa dela, ki so bila na ozemlju njegovega kraljestva, zlasti tista s teološko vsebino, in jih shranil v svoji knjižnici pri Ste. Chapelle v Parizu. Prednost je dal prepisovanju pred

kupovanjem, da bi tako povečal knjižni fond v svojem kraljestvu. Prepise Svetega pisma in psalterja odlikuje visoka kvaliteta in pomeni začetek vodstva Francije na področju kulture knjige.

Zbiranje knjig je nato bilo strast francoske kraljeve hiše vse do novega veka. Ne samo vladarji, tudi člani kraljeve hiše so imeli dragocene knjižne zbirke, v katerih so imeli tako zabavno literaturo kot tudi molitvenike. Prvovrstni bibliofili so bili že kraljevi bratje, neapeljski kralj Louis d'Anjou, Jean de Berry in Filip Pogumni Burgundski.

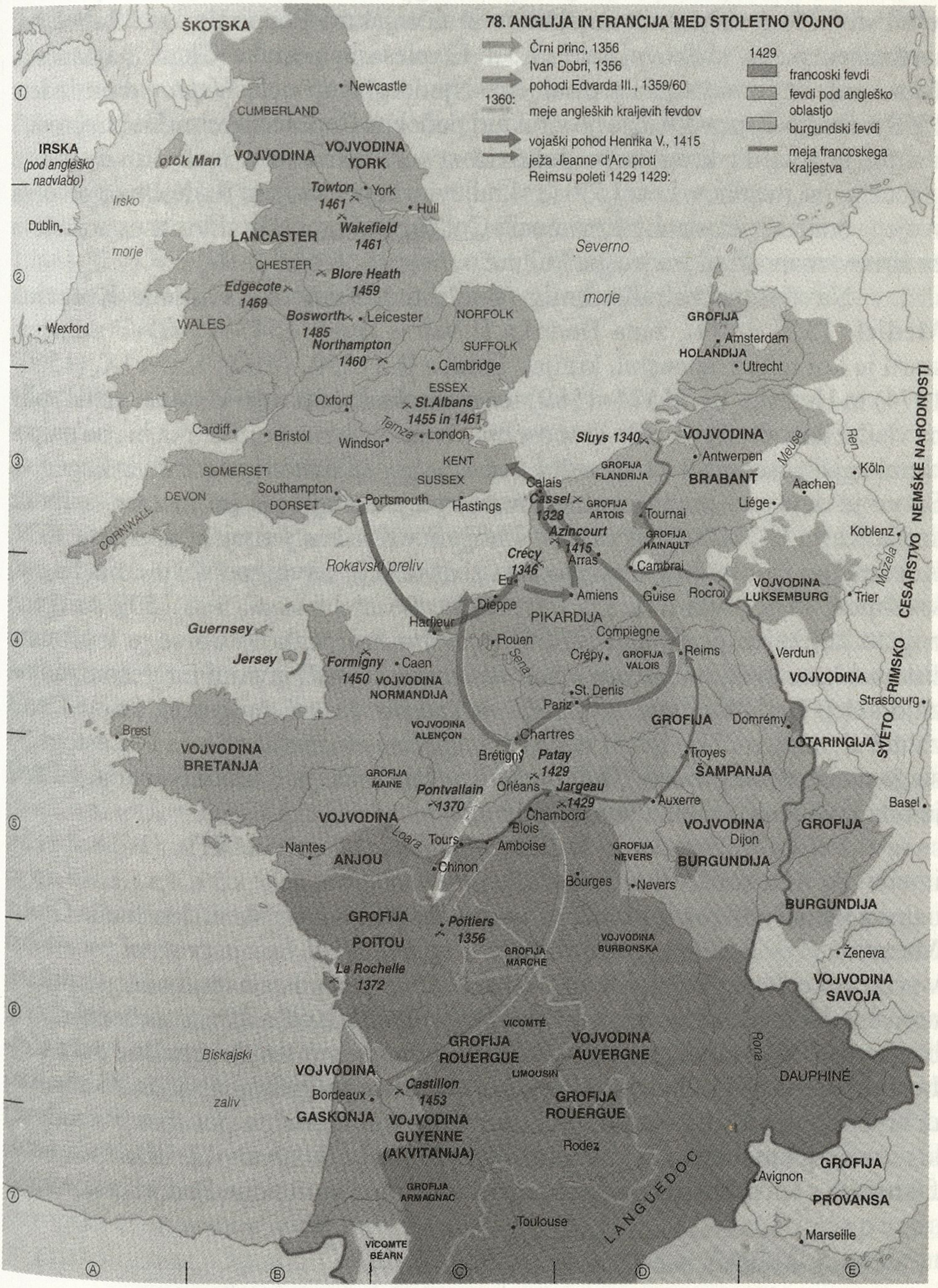
Velik zbiralec knjige med francoskimi vladarji je bil **Karel V. Modri** (1338–1380). Francoski kralj je postal leta 1364. Reorganiziral je državne finance in vojsko, za Francijo je osvojil še zadnje trdnjave na francoski obali. V času zahodnega razkola (1378–1417) je skušal zadržati papeže v Avignonu in je zato leta 1378 tudi podprl protipapeža Klemena VI. Svojo knjižnico je postavil v Louvru. Zbiral je najlepša dela poučne literature v francoskem jeziku. Antična dela in dela drugih narodov je dal za kraljevo knjižnico prevesti v francoščino. Pri tem so pazili na lepo vezavo, ki je bila okrašena z dragimi kamni in zlatim okrasjem. Vse knjige so bile označene z znakom kraljevega lastništva – ekslibrisom, jelenom, ki skače. Ohranjeni inventarni popisi knjig nam omogočajo natančen vpogled v vsebino knjižnice in zunanjo podobo knjig. V inventarju iz leta 1412 je npr. navedena starost rokopisa in od kod je prišel, velikost, način pisave in jezika, okrasje z inicialkami in iluminacijami, vezava in podobno. Ker pa nam ti inventarji ne nudijo vpogleda v notranjo ureditev knjižnice, v tem primeru ne moremo govoriti o katalogih.

Karlova louvrska knjižnica se nam ni ohranila. Po smrti njenega ustanovitelja je postala žrtev bibliofilskih nagnjen kraljevih sorodnikov. Njeno usodo je zapečatila angleška zasedba Pariza. Angleški vladni namestnik vojvoda Betfordski je ostanek knjižnice leta 1429 odpeljal s sabo na Angleško. Po njegovi smrti leta 1435 so jo razgrabili. Danes je iz te, nekdaj bogate knjižnice (v inventarju je navedenih 1239 rokopisov) ohranjenih le še nekaj več kot sto knjig.

V gradu Blois sta vojvoda Ludvik (1372–1407) in njegov sin Karl (1391–1465) iz rodbine Orleans uredila čudovito knjižnico. Na vojnih pohodih po Italiji sta si prisvojila bogati knjižnici Sforza in Visconti, knjižnico pa sta povečala tudi z nakupi, med drugim znamenite zbirke Ludvika iz Brüggeja, gospoda iz Grutuysena.

Ludvikov nečak **Franc I. Valois** (1494–1547) je leta 1515 postal francoski kralj. Na njegovem razkošnem dvoru so se zbirali slikarji, pesniki in pisatelji. Oboževal je zlasti italijansko kulturo in umetnost. Zaradi razgledanosti, strpnosti in mecenstva je prišel v zgodovino kot veliki viteški kralj Francije. Franc I. je knjižnico iz Bloisa preselil v Fontainebleau in ji pridružil 1900 zvezkov kraljeve zbirke. Tako je nastala znamenita *Bibliotheque du roi*, ki jo je Franc I. še znatno povečal. V knjižnici je bilo, času primerno, tudi že veliko

tiskanih del. Kraljevi dekret iz leta 1536 je knjižnici določil obvezni izvod vsake knjige, ki se je pojavila na francoskem trgu. Skladno s svojimi humanističnimi nazori je bila knjižnica javna in splošno dostopna.

Njegova sestra **Margareta Angoulemska** (Valois–Angouleme,1492–1549) je bila najprej poročena z vojvodo Karlom Alençonskim, dve leti po njegovi smrti pa se je leta 1527 poročila z navarskim kraljem Henrikom II. Zavzemala se je za reformo v duhu Erazma Rotterdamskega in Lefevra d' Etaplesa. Njen dvor je bil središče renesančnih umetnikov in učenjakov. Podpirala je F. Rabelaisa, svetopisemskega strokovnjaka J. L. d' Étaplesa in pesnika Clémenta Marota. Tudi sama se je ukvarjala s pisanjem. Njeno glavno delo *Heptameron* iz leta 1558 je zbirka 70 povesti in je po strukturi podobna Boccacciovemu Decameronu[5]. V njej je hvalila krepost in duhovitost ter satirično orisala hinavstvo in grabežljivost menihov. Leta 1530 je s kraljevim knjižničarjem Budéjem nagovorila svojega brata, da je ustanovil znameniti Collége de France, ki si še danes prizadeva za širitev znanosti in francoske kulture.

Navdušena zbiralka knjig je bila tudi Francova svakinja **Katarina Medici** (1519–1589), žena Henrika II.Valois (kralj 1547–1559). Po moževi smrti je kot mati francoskih kraljev Franca II. (1559–1560), Karla IX. (1560–1574) in Henrika III. (1574–1589) ter regentka (1560–1563) imela velik vpliv na vladarske odločitve. Bila je sposobna in ambiciozna političarka in ena najpomembnejših osebnosti v francoskih verskih spopadih med katoličani in hugenoti. Sprva je delovala pomirjevalno, mnogi pa ji očitajo, da je bil njen vpliv na kralja Karla IX. odločilen za pokol hugenotov v šentjernejski noči leta 1572. Kot izredno izobražena in razgledana ženska si je v svoji palači uredila bogato knjižnico, ki je štela nad 8.000 zvezkov. Po njeni smrti leta 1599 so njeno bogato knjižnico priključili *Bibliothèque du Roi*. Kako hitro se je v primeru *Bibliothèque* uveljavil pojem javne knjižnice, ki služi javnim interesom, dokazuje sklep parlamenta iz leta 1595, s katerim je od samostana Saint Denis zahteval, naj izroči kraljevi knjižnici dragoceni evangeliar Karla Plešastega, ki so ga nameravali prodati. Tudi preselitev knjižnice iz Fontainebleauja v Pariz je bila izvedena z vidika javne knjižnice.

Veliko pozornost je knjižnici namenjal **Ludvik XIV.** (1638–1715), imenovan tudi sončni kralj. Ludvik je postal francoski kralj leta 1643 in je najprej vladal pod regentstvom svoje matere Ane Avstrijske in kardinala Giulia Mazarina (1602–1661), po kardinalovi smrti leta 1661 pa je prevzel vso oblast v svoje roke. Njegov glavni cilj je bil, da bi Francija postala najmočnejša država na svetu. Ukinil je državne stanove, odvzel plemstvu oblast in pospeševal razvoj buržoazije. Knjižnico je zaupal skrbi finančnega ministra **Jeana Baptista Colberta** (1619–1683), človeka, ki je gospodarsko in politično stabiliziral francosko državo, preuredil državno upravo in stabiliziral finančno politiko. Prizadeval si je za dvig kmetijstva in kmetom zmanjšal davke. Ustanovil je državne manufakture in s tem položil temelje francoskemu merkantilizmu. Podprl je kolonial-

---

[5] V slovenskem prevodu jo je izdala Mladinska knjiga, Ljubljana 1998.

no ekspanzijo Francije in razvoj francoske trgovske mornarice. Pod njegovim vodstvom je kraljeva knjižnica narasla na 85.000 knjig, od tega je bilo okrog 15.000 rokopisov. Dvakrat na teden je bila knjižnica odprta javnosti za znanstveno delo. V času Ludvika XIV. je Francija dejansko postala vodilna evropska velesila. Na političnem področju si je leta 1669 prilastila špansko Nizozemsko (današnjo Belgijo) in premaknila meje vse do Rena, zavzela je Luksemburg in vrsto mest v Alzaciji. V prvih 20–ih letih vladanja Ludvika XIV. je postala Francija vodilna velesila tudi na področju kulture, toda po letu 1685 je že opaziti začetke krize, ki je bila posledica nenehnih vojn, korupcije in intrig v državni upravi in na kraljevem dvoru.

Pomembno privatno knjižnico je imela tudi **Diane de Poitiers** (1499–1566), ki jo je podedovala po svojem očetu. Bila je tesno povezana s kraljevo družino Henrika II. in verjetno tudi pod vplivom Katarine Medici povečala svojo knjižnico.

11.4.2 Knjižnica avignonskih papežev

Preselitev papežev v Avignon je bila pravzaprav slučajna. Petega junija 1305 so kardinali za papeža izbrali bordojskega nadškofa Raimonda Bertranda de Gotha, ki se seveda konklava v Rimu ni smel udeležiti, ker ni bil kardinal. Izbral si je ime **Klemen V.** (1305–1314). Njegova odločitev, da se bo dal za papeža okronati v Lyonu, je presenetlila vse. Francoski kralj Filip IV. je spretno izkoriščal njegovo neodločnost in leta 1309 se je Klemen V. končno ustalil v Avignonu. Zgodilo se je tisto, česar so se dobri poznavalci razmer v takratni fevdalni družbi najbolj bali. V Rimu je bil papež na svoji zemlji. Bil je hkrati tudi svetni vladar in je bil, ne glede na to, ali je bil dober ali slab, suveren. V Franciji pa je bil v celoti odvisen od francoskega kralja. Ker je na kraljev pritisk imenoval toliko francoskih kardinalov, da so imeli večino v kardinalskem zboru, po njegovi smrti ni bilo težko za papeža spet izvoliti Francoza. V Rim se je na prigovarjanje Katarine Sienske vrnil šele papež Gregor XI. leta 1377.

Po njegovi smrti leta 1378 šestnajst v Rimu navzočih kardinalov ni čakalo prihoda francoskih. V bojazni, da ne bi bil zopet izvoljen francoski kardinal, so na hitro izvolili za papeža kardinala Jerneja Prignana, ki si je izbral ime Urban VI. (1378–1389). Takoj po izvolitvi se je pokazal kot gospodovalen despot, začel pa je kazati tudi znake duševne bolezni. Zato so se kardinali ob prihodu francoskih kolegov zopet zbrali, odstavili pred kratkim izvoljenega papeža Urbana VI. in namesto njega izbrali za papeža kardinala Roberta iz Ženeve. Nadel si je ime Klemen VII. (1378–1394). Ker se Urban VI. ni bil pripravljen odreči papeškemu naslovu, se je Klemen VII. umaknil v Avignon. Evropska Cerkev se je razdelila (t.i. veliki razkol 1377–1417): rimskega papeža so priznali cesar, Ogrska, Češka, Flandrija, Nizozemska, Anglija, Kastilja in

del Italije, avignonskega pa Francija, Škotska, Savoja, Avstrija in Navarra. Po več poskusih združitve so kardinali na koncilu v Pisi leta 1409 od obeh papežev zahtevali odstop, nato pa izvolili papeža Aleksandra V. Po njegovi izvolitvi pa sta se oba prejšnja papeža, rimski in avignonski, premislila in Cerkvi so vladali kar trije papeži. Red je napravil cesar Sigismund, ki je dal leta 1414 sklicati koncil v Konstanci. Tam so odstavili vse tri vladajoče papeže in leta 1417 izvolili Martina V. (1417–1431), ki so ga vsi priznali za legitimnega papeža.

Knjižnico v Avignonu je ustanovil papež Janez XXII. (1316–1334), za njen razvoj pa imata velike zasluge Benedikt XII. (1334–1342) in Klemen VI. Inventar, ki so ga naredili pred vrnitvijo papežev v Rim, našteva v avignonski knjižnici 1677 zvezkov. Knjižnica je ostala v Avignonu tudi po vrnitvi papežev v Rim, ker pa ni imela več pravega skrbnika, je počasi propadala. Danes je iz knjižnice avignonskih papežev znanih le še kakih 400 rokopisov.

11.4.3 Anglija

Omenili smo že angleškega državnega namestnika v Parizu v času stoletne vojne vojvodo **Johna Bedfordskega**, tretjega sina angleškega kralja Henrika IV. (1366–1413). On in njegov brat Humphrey, vojvoda Gloucesterski, sta bili redki osebnosti v takratni Angliji, ki so ju zanimale knjige in knjižnice. O usodi knjižnice Bedfordskega vojvode po njegovi smrti ne vemo ničesar, dragocena knjižnica njegovega brata pa je prišla v oxfordsko univerzitetno knjižnico. Žal so jo sto let po Humphrejevi smrti uničili nestrpni protestanti.

11.4.4 Cesarstvo

Prvi, ki je po Frideriku II. Staufovcu v nemškem prostoru namenjal večjo pozornost znanosti in kulturi, je bil sin češkega kralja Ivana Luksemburškega cesar **Karel IV.** (1316, cesar 1355–1378). Bil je zelo sposoben vladar. Leta 1356 je izdal zlato bulo, s katero je določil način volitev nemškega kralja. Skrbel je za vsestranski razvoj Češke. Dal je zgraditi stolnico sv. Vida, praško Novo mesto in Karlov most. Podpiral je umetnike in učenjake. Leta 1348 je ustanovil Karlovo univerzo v Pragi, ki jo je bogato obdaril s knjigami. Njegovo naklonjenost pa so občutile tudi številne samostanske knjižnice. Poseben vpliv nanj in njegovo okolico so imeli živahni stiki s Francijo in ideje humanizma, ki mu jih je posredoval Petrarka. Žal pa o njegovi privatni knjižnici ne vemo nič določnega.

Bibliofilski interes francoskega dvora se je le počasi uveljavljal na nemških dvorih, z izjemo pfalškega volilnega kneza **Ludvika III.** (1410–1436). Na svojem dvoru v Heidelbergu je uredil najpomembnejšo knjižnico tedanjega časa v nemškem prostoru. Uveljavilo se je prepričanje, da je *Bibliotheca Palatina* »mati vseh knjižnic v Nemčiji«. Knjižnica je doživela največji razcvet

v času volilnega kneza **Ottheinricha** (1502–1559), ki je zavzeto zbiral vso domačo in tujo literaturo. Da bi prišel do dragocenih rokopisov, ni izbiral sredstev, med drugim si je nasilno prisvojil tudi knjižnico samostana Lorsch. V knjižnici so bila sprva pretežno teološka, vendar tudi pravna in medicinska dela. Pod vplivom humanističnih idej pa je začel načrtno zbirati tudi antična klasična dela in srednjeveško nemško literaturo. Posebna skrb pa je veljala protestantskemu slovstvu. V svoji oporoki je določil, naj bo njegova knjižnica na voljo znanstvenim potrebam Heidelberške univerze, zato so jo priključili univerzitetni knjižnici. Ko pa je cesarski vojskovodja Johann Tserclaes Tilly (1559–1632) v tridesetletni vojni zavzel Heidelberg, je palatinsko knjižnico odpeljal s seboj v München. Bavarski vojvoda Maksimilijan (1573–1651) jo je nato poklonil papežu, ki jo je vključil v Vatikansko knjižnico. Napoleon jo je dal prepeljati v Pariz. Po zaslugi nemškega germanista Jakoba Grimma so nato nemške rokopise vrnili v Heidelberg.

Veliki bibliofil na cesarskem dvoru je bil cesar **Maksimilijan I.** (1459–1519). Imenovali so ga »zadnji vitez«. Bil je značilen renesančni vladar, humanist in podpornik umetnikov, med drugimi Dürerja. Tudi sam je pisal prozo in stihe, med drugim alegorični ep *Theuerdank* in roman *Weißkunig*. Njegov vpliv na pisavo nam odkriva njegovo zanimanje za knjigo. Prek svoje žene Marije, hčere burgundskega vojvode Karla Drznega (1433–77), je podedoval njegovo dragoceno knjižnico, katere vrednost sočasni inventar ocenjuje na 100.000 guldnov. Od očeta cesarja Friderika III. (1415–1493) je na Dunaju podedoval *bibliotheco regio*. Njeno vodenje je zaupal pomembnemu učenjaku in velikemu poznavalcu knjig Konradu Celtesu, ki je v njej med drugim odkril tudi literarno delo Hrosvite iz Gandersheima. Celtes je za cesarsko knjižnico pridobil številna dela klasikov, zemljepisnih kart in globusov. Velike knjižne dragocenosti pa je hranila tudi Maksimilijanova privatna knjižnica v Innsbrucku, ki jo je kasneje podedoval njegov vnuk cesar Ferdinand I. (1503–64). Knjižnica je bila nameščena v prvem nadstropju dvorca Ambras in jo hranijo v umetnostno zgodovinskem muzeju na Dunaju kot Ambraško zbirko. Novi del te zbirke, bibliotheca regia in ostalo knjižno bogastvo Habsburžanov pa so vključili v Dunajsko dvorno knjižnico.

Saški volilni knez **Friderik III. Modri** (1463–1525), velik zagovornik reformacije, je na svojem dvoru v Wittenbergu ustanovil javno knjižnico, ki je bila namenjena »*zu allgemeiner Nutzen aller, der Lehrer wie der Schüler der Universität, der späteren wie der jetzigen*« (v splošno korist vseh, sedanjih in bodočih učiteljev in učencev na univerzi). Prva konkretna poročila o tej knjižnici imamo iz leta 1512, in sicer o velikih nakupih knjig pri nemških in inozemskih knjigarnarjih. Za knjižnico je skrbel knezov osebni kaplan Jurij Spalatin. Kljub velikopoteznim načrtom ustanovitelja pa se je knjižnica znašla v velikih težavah, kot so bile premajhen prostor, prekratek čas odprtosti, pomanjkljivi katalogi in

preskromna finančna sredstva. Drugi naslednik Friderika Modrega, knez **Johann Friderik Velikodušni** (1532–1547) je knjižnici namenil redno letno dotacijo v višini 100 goldinarjev. Po porazu saškega volilnega kneza v bitki pri Mühlbergu leta 1547 so knjižnico prenesli v njihovo novo rezidenco v Weimar, leta 1558 pa so jo poklonili novi univerzi v Jeni.

11.4.5 Italija

Kot domovina humanizma in renesanse zavzema Italija posebno mesto na področju kulture knjige. **Humanizem** je bil filozofsko in kulturno gibanje. Humanisti so bili sprva krščanski učenjaki, ki so proučevali in poučevali humanistiko (slovnico, retoriko, zgodovino, poezijo, moralno teologijo in filozofijo), odkrivali in objavljali klasične latinske tekste, pozneje pa tudi grške in hebrejske. Začeli so odklanjati srednjeveško sholastiko in so za vzor evropskega izobraževalnega sistema ter kulture jemali klasično antiko. Humanisti niso ustvarili konzistentne filozofije, vendar so se skupaj navduševali nad veličino človeških vrednot, ki so jih postavljali pred verske dogme in abstraktno mišljenje. Izum tiska je omogočil, da so se humanistične ideje razširile iz Italije po vsej zahodni Evropi. Med vodilnimi italijanskimi humanisti so bili pesnik Francesco Petrarka (1304–1374), državnik in zgodovinar Francesco Guicciardini (1483–1540) ter politični teoretik Niccolo di Bernardo dei Machiavelli (1469–1527), ki velja tudi za eno najbolj izstopajočih osebnosti italijanskega humanizma. K evropski humanistični tradiciji pa sta odločilno prispevala tudi angleški lord, kancler, državnik in mislec Tomaž More (1478–1535) ter nizozemski humanistični učenjak Erazem Rotterdamski (1467–1536), ki je bil prvi pomembni Evropejec, ki si je slavo in vpliv pridobil s tiskano besedo.

Renesansa pa je bila obdobje evropske civilizacije, za katero je značilno zanimanje za antično preteklost, pa tudi za razcvet književnosti, kiparstva, slikarstva in arhitekture. Renesansa se je začela v Italiji kot literarno gibanje, ki so ga vodili humanistični učenjaki, še posebno Petrarka (1304–1374). Poezijo in prozo so pisali v narodnem jeziku namesto v latinščini, iznajdba tiska pa je prispevala k širitvi njihovih zamisli, kar je še posebej veljalo za humanistični pristop Erazma Rotterdamskega k proučevanju Svetega pisma. V 15. in 16. stoletju so bila glavna središča gibanja Firence, Benetke in Rim ter vojvodski dvori v Mantovi, Urbinu in Ferrari. V arhitekturi so Bramante, Palladio in Alberti iskali navdih pri antičnih vzorih, slikarji Michellangelo, Leonardo, Rafaelo in Tizian pa so orali ledino z uvajanjem naturalističnega načina slikanja človeka. Pri realističnem prikazovanju narave je slikarjem pomagalo tudi odkritje perspektive. Pomembno spodbudo umetnosti je pomenilo pokroviteljstvo florentinske dinastije Medici in vrste papežev.

Nov znanstveni duh se je razširil tudi na spoznavanje narave in vesolja. Želja po spoznavanju sveta je privedla do odkritij novih celin[6] in s tem do razvoja zemljepisa in kartografije. Astronomi Nikolaj Kopernik (1475–1545), Johann Kepler (1571–1630) in Galileo Galilei (1564–1642) so postavili nove teorije o gibanju planetov, napredek pa je bil občuten tudi na področju biologije, kemije, fizike in matematike. Flamski anatom Vesalius je napisal vplivno razpravo iz anatomije *De humani corporis fabrica* (1543). Renesansa je imela daljnosežne posledice za razvoj knjižne kulture ter za konceptualni in tehnični napredek šolstva in umetnosti v Evropi.

V razkošje zaljubljeni italijanski knezi so si v svojih dvorcih urejali dragocene knjižnice, čeprav ne vedno iz prave ljubezni do knjige, ampak bolj pod vplivom mode. Eno najpomebnejših knjižnih zbirk v Italiji so zbrali milanski vojvode Visconti in Sforza v Pavii. Viscontiji so bili stara milanska, gibelinsko (procesarsko) usmerjena rodbina. Oblast v Milanu so prevzeli leta 1277, ko so postali gospodje in leta 1395 vojvode. Leta 1447 je družina izumrla. Vojvodski naslov je prešel na družino Sforza. Francesco Sforza se je namreč poročil z zadnjo iz družine Visconti, Bianco Mario. Rodbina Sforza je bila po rodu iz Romanje, vojvodski naslov pa so ohranili do leta 1504. Njihovo knjižnico, ki je leta 1426 obsegala tisoč rokopisov, je kot vojni plen odnesel francoski kralj Ludvik XII. in jo vključil v svojo knjižnico v dvorcu Blois ob Loari. Če milanski knežji rodbini Visconti in Sforza ne slovita ravno kot naklonjeni znanosti in literaturi, pa to ne velja za knežjo družino d' Este v Ferrari. Svoje ime so dobili po kraju Este (med Padovo in Ferraro). Leta 1240 so postali gospodje Ferrare in leta 1288 še Modene in Reggia. Leta 1598 so Ferraro izgubili, družina pa je izumrla leta 1803. Njihov dvor v Ferrari je postal prvovrstno kulturno središče, kjer sta delovala tudi pesnika Ludovico Ariosto (1474–1533, njegovo življenjsko delo je ep *Orlando furioso*) in Torquato Tasso (1544–1595, avtor junaškega epa *Gerusalemme liberata*). Njihova sicer nekoliko manjša knjižnica je vsebovala izbrane tekste latinske ter sodobne francoske in italijanske literature, ki so bili skrbno popisani v abecedne katalogu avtorjev. Po ukinitvi kneževine so knežjo knjižnico prenesli v Modeno.

Dragocene knjižnice sta imeli tudi rodbini Gonzaga[7] v Mantovi in Malatesta Novelo v Ceseni ter knez Federigo da Montefeltro v Urbinu. **Malatestovi**

---

[6] Dvanajstega oktobra 1492 se je genovski pomorščak Krištof Kolumb izkrcal na otočku Samana Cay v Bahamih in ga prekrstil v San Salvador, 27. oktobra je pristal na Kubi in 6. decembra na Haitiju. V novoodkrite dežele se je vrnil še trikrat. V letih 1487/88 je portugalski pomorščak Bartholomeo Diaz (1450–1500) obplul Afriko. Njegov rojak Vasco da Gama (1468–1524) je odkril morsko pot v Indijo. Portugalec Fernando Magellan (1480–1521) je v letih 1519–1522 prvi objadral svet.

[7] Ime so dobili po mestecu v Lombardiji (med Mantovo in Modeno). V 13. stol. so se naselili v Mantovi, kjer so leta 1328 postali gospodje, 1433 mejni grofje (marchese) in 1530 vojvode. Mantovo so ohranili do 1709.

so knjižnico uredili v frančiškanskem samostanu v Ceseni in je še danes ohranjena taka, kot je bila ob nastanku. Knjige so odložene na pultu, na katerega so priklenjene z verigami. Lastniki so ji namenili letno 300 zlatih goldinarjev za nakup knjig in vzdrževanje osebja.

Poleg knjižnice v Pavii pa je nedvomno najbolj znana **knjižnica vojvod iz Urbina**. Njen ustanovitelj Federigo je za njeno opremo namenil 30.000 dukatov, ne sicer zaradi izrednega razumevanja za znanost ali izjemne ljubezni do knjige. Razlog za njegovo zbirateljsko dejavnost je bil, da bi imel z vsakega področja znanosti v svoji knjižnici najpomembnejša dela, in to, če le mogoče, v dragoceni vezavi. Po izumrtju rodbine leta 1631 je z dedovanjem Urbino prešel v papeško državo, knežja knjižnica pa je bila vključena v Vatikansko knjižnico.

Omeniti moramo tudi knjižnico prvega **neapeljskega kralja** iz španske družine Aragoncev, Alfonza (1435–1458) in njegovega nezakonskega sina Fernanda. Tudi njuna knjižnica je postala vojni plen francoskega kralja Ludvika XII.

11.4.6 Vatikanska knjižnica

Od 4. stoletja dalje je bila rezidenca rimskih papežev v Lateranu. Po vrnitvi papežev iz Avignona leta 1377 pa je bila papeška palača v Lateranu v tako slaben stanju, da so se papeži naselili v Vatikanu. Tu je že papež Simah (498–514) v začetku 6. stoletja zgradil palačo, ki jo je papež Nikolaj V. (1447–1455) nadomestil z novo. Nova palača predstavlja jedro današnjega stavbnega kompleksa v Vatikanu, ki velja za eno največjih in najmogočnejših palač na svetu.

Knjižna zbirka, ki so jo skupaj z arhivom čuvali v Lateranu, je propadla v času bivanja papežev v Avignonu (1309–1377). Pomembna knjižnica, ki je v času bivanja papežev nastala v Avignonu, je po njihovi vrnitvi v Rim ostala v Franciji. Nova knjižnica v Vatikanu je imela skromne začetke. Ko je leta 1447 umrl papež Evgen IV., je svojemu nasledniku zapustil v knjižnici 250 rokopisov. Z **Nikolajem V.** (1447–1455) pa je papeški prestol zasedel humanist, ki si je pridobil velike zasluge za razvoj znanosti in umetnosti in še posebej za obnovo knjižnice Svetega sedeža.

Tommaso Parentucelli, kot se je imenoval pred izvolitvijo za papeža, je bil sin revnih staršev. Med študijem v Firencah se je pridružil skupini humanistov, ki so se zbirali okrog visoko izobraženega in za umetnost zainteresiranega Cosima de Medici in tu odkril svojo ljubezen do knjig in znanosti. Njegov prijatelj iz tega časa knjigarnar Vespasiano da Bisticci poroča o njegovem izrednem strokovnem znanju in izbranem okusu na področju literature ter o strasti do knjige, ki ga je vodila v izdatke, ki so večinoma presegali njegove, takrat še

zelo skromne dohodke. Ko je v letih od 1444 do 1447 v zelo kratkem času postal škof, kardinal in nato še papež, se je njegovi strasti do knjige ponudila velika naloga obnoviti vatikansko knjižnico. Njej je priključil svojo privatno knjižnico in vatikanski knjižnici namenil tudi izdatna sredstva, ki so v letu 1450 znašala 100.000 guldnov. Posebno so ga zanimali grški teksti, ki so jih njegovi agenti prinesli z Vzhoda, posebej iz Carigrada. V duhu tedanjega časa je veliko pozornost namenjal vezavi in iluminaciji tekstov. Smrt pa ga je prehitela, da bi knjižnici zgradil tudi namenske prostore in jih primerno okrasil.

Njegov naslednik Kalist III. (1455–58) se za knjižnico ni veliko zanimal. Pravijo celo, da jo je bil pripravljen skupaj s svojo papeško krono prodati, da bi dobil potrebna sredstva za obrambo pred Turki. Veliki humanist Eneja Silvij Piccolomini, ki je posebej povezan z našim ozemljem (kot cesarjev tajnik je več mesecev bival v Ljubljani, leta 1447 pa je postal tržaški škof), je bil za papeža izvoljen leta 1458 in si je privzel ime **Pij II.** (do 1464). Velja za enega najboljših renesančnih papežev. Imel je temeljito izobrazbo na več področjih, bil je blesteč stilist v pisani in govorjeni besedi. Pavel II. (1464–1471) ni imel smisla za humanistično kulturo in je celo ukinil rimsko akademijo. To je povzročilo hud revolt rimskih humanistov. **Sikst IV.** (1471–1484) je bil človek izredne znanstvene in kulturne izobrazbe. V njegovem času je Rim postal osrednje kulturno središče. S številnimi novimi pridobitvami in z določitvijo redne dotacije je bil knjižnici zagotovljen blesteč razvoj, ki ji je omogočil, da je v kratkem času postala ena najslavnejših knjižnic na svetu. Ob njegovi smrti je knjižnica desetkratno povečala število rokopisov, ki jih je zapustil Nikolaj V. Knjižnica je bila izjemno širokosrčna do uporabnikov, saj so smeli knjige uporabljati tudi zunaj njenih prostorov. Pomen knjižnice so poudarili še prostori v današnji *floreria*, ki so jih okrasili slikarji Domenico in David Ghirlandaio ter Melozzo da Forli. Ko je v naslednjih letih fond knjižnice znatno narastel, je leta 1587 Domenico Fontana za knjižnico zgradil veličastno dvorano, ki je obiskovalcem danes dostopna v Vatikanskih muzejih. Seveda pa se današnja Vatikanska knjižnica, ki šteje blizu 2 milijona knjig, preko 60.000 rokopisov in okrog 7.000 inkunabul ne nahaja več v teh, ampak v novih, moderno opremljenih prostorih.

Vatikanska knjižnica je bila v času svojega nastanka knjižnica humanistično izobraženega renesančnega kneza, ki je bil velik ljubitelj knjige in je knjižnici vtisnil svoj osebni pečat. V nadaljnjem razvoju pa je kot toliko drugih knjižnic prevzela funkcijo strogo specializirane znanstvene knjižnice, ki s svojimi knjižnimi zakladi danes daleč presega potrebe rimske kurije.

11.4.7 Madžarska

Zanimiva osebnost med knežjimi bibliofili tega časa je bil madžarski kralj **Matija Korvin** (1441–1490). Bil je velik občudovalec italijanske umetnosti in kulture, vzdrževal tesne stike z Italijo in se tudi poročil s hčerko neapeljskega kralja Beatrice. Pod vplivom svojega kanclerja Janeza Vitéza, ki je študiral v Italiji in vzdrževal tesne stike s številnimi italijanskimi učenjaki, je Matija Korvin načrtoval ustanovitev univerze v svoji rezidenci Budim; opremiti jo je nameraval s sijajno knjižnico. V neverjetno kratkem času so bili zanj idelani številni rokopisi v skriptorijih v Firencah, Rimu in Neaplju. Knjižnica, o kateri sodobniki pripovedujejo naravnost pravljične zgodbe, je po previdnih ocenah strokovnjakov imela okrog 3.000 rokopisov (nekatera nekritična poročila navajajo celo 50.000 rokopisov) in je za Vatikansko knjižnico veljala za najpomembnejšo knjižno zbirko tedanjega časa. V času Matije Korvina je bil Budim pomembno izobraževalno, kulturno in umetniško središče tega dela Evrope. Po Korvinovi smrti pa je knjižnica prav tako hitro propadla, kot je nastala. Korvinova vdova se je vrnila v domovino in s seboj odnesla del knjižnega bogastva. Korvinovi nasledniki so knjižnico v celoti zanemarjali, del knjižnice pa je padel v roke turškim osvajalcem. Danes je po številnih evropskih knjižnicah mogoče z gotovostjo identificirati 122 knjig, ki izvirajo iz Korvinove knjižnice.

11.5 ZASEBNE KNJIŽNICE

Prehod znanstvenega proučevanja in pouka iz samostanske celice v sfero svetnega življenja je imel za posledico oblikovanje novega stanu izobraženih laikov. Razume se, da so ti krogi težili k posesti knjig, deloma kot nujnemu pripomočku njihove poklicne dejavnosti, deloma zaradi osebnega literarnega in bibliofilskega nagnjenja. Ob iztekajočem se srednjem veku imamo vrsto poročil o osebnostih, ki so zbirale knjige, čeprav se nam njihove zasebne knjižnice večinoma niso ohranile. Često so jih po lastnikovi smrti raznesli zaradi nezainteresiranosti dedičev, včasih so bile vključene v knjižnice drugih ali so prešle v javne knjižnice. Prepoznati jih je mogoče po nekaterih zunanjih značilnostih, kot je vezava, in predvsem po ekslibrisih.

11.5.1 Predhodniki bibliofilov

Na razvoj bibliofilije sta v tem času vplivali deli *Biblionomia* Richarda de Fournivala (1201–1260) in *Philobiblion* Richarda de Buryja (1287–1345). **Richard de Fournival** je bil kancer cerkve v Amiensu. V svojem delu *Biblionomia* je svojo knjižnico primerjal z vrtom. V njem zorijo na treh gredicah

sadovi znanosti: na prvi zvrsti filozofije, na drugi zvrsti dobičkonosnosti, kot sta pravo in medicina, ter na tretji zvrsti teologije. Po teh smiselnih skupinah je uredil knjige v svoji knjižnici. Njegova ureditev je prva urejena sistematika po znanstvenih vidikih tedanjega časa. Knjižnico Richarda de Fournivala so pozneje uvrstili v knjižnico Sorbone v Parizu.

Philobiblion pa je znamenito delo enega največjih prijateljev knjige poznega srednjega veka, škofa v Durhamu in nato kanclerja in čuvarja pečata **Richarda de Buryja**. Medtem ko se nam je od *Biblionomiae* ohranil en sam izvod, se je *Philobiblon* v naslednjih dveh stoletjih ohranil v številnih rokopisih in inkunabulah. Carl Christ imenuje to delo »visoka pesem ljubezni do knjige vseh časov«. V njej je med drugim zapisal, da nas knjige »razveselijo, kadar se nam smehlja sreča, nas tolažijo, kadar nas tarejo nezgode, nas učijo brez šibe in palice, brez opominov in jeze«. Richard de Bury je bil v osebnih stikih s Petrarko, največjim zagovornikom novega humanističnega izobraževalnega ideala. De Buryjeva knjižnica je po ocenah strokovnjakov štela okrog 50.000 zvezkov. Svojo strast do knjige je de Bury opravičil s pojasnilom v nekem spisu, kjer pravi, da mu je kot pobožnemu katoličanu in cerkvenemu dostojanstveniku strast do teh zemeljskih stvari često povzročala duševne konflikte. Njegov načrt, da bi s svojo knjižnico opremil enega od kolegijev na oxfordski univerzi, je preprečila zgodnja smrt. Njegovo knjižnico so raznesli. Iz nje lahko danes z gotovostjo prepoznamo samo dve deli, eno v Bodleiana v Oxfordu in drugo v knjižnici Britanskega muzeja v Londonu.

Predhodnik bibliofilov in nekaj časa edini zasebni bibliofil v Nemčiji je bil avtor satirično moralističnega dela *Renner*, magister in rektor kolegiatnega kapitlja v Bambergu **Hugo von Trimberg** (1235–1313). V navedenem delu *Renner* omenja svojo knjižnico; pravi, da šteje 200 zvezkov in mu bo v starosti omogočala sredstva za preživetje s posojanjem knjig in pripravo prepisov. V tem delu izrazil tudi razočaranje, češ da šole in učenci niso nič vredni.

Leta 1462 je bavarski vitez **Püterich von Reichertshausen** (1400–1469) napisal slavospev v 148 verzih **pfalški grofici Mechtildi** v Rothenburgu na Neckari. Njen oče, pfalški grof Ludvik II., velik prijatelj umetnosti in knjige v Heidelbergu, jo je vzgojil v široko literarno razgledano ženo, ki je imela za tisti čas veliko osebno knjižnico. Kot pospeševatelj znanosti in prijatelj knjige si je pridobil ugled tudi njen sin **grof Eberhard**. Mechthildis je nato ponudila seznam 94 knjig iz svoje knjižnice vitezu Püterichu, da si jih lahko prepiše, ona pa bi si iz njegove knjižnice sposodila dela, ki jih nima, in si oskrbela prepise za svojo knjižnico. Na to ponudbo je odgovoril Püterih z omenjenim pismom. Dvainšestdesetletni mož v njem sicer občuduje osemnajstletno grofico, vendar, pravi, mu gre v resnici samo za knjige. Iz seznama je zanj novih samo 23, ob tem pa se pohvali, da lahko grofici ponudi 164 knjig, ki jih še ni v njeni knjižnici. Iz Püterichove hvalnice pa zvemo tudi to,

kako je na viteških poteh po Evropi zbiral knjige za svojo knjižnico: »*Zusamb seind sie geraffelt, mit stellen, rauben, auch darzue mit lehen, geschenkht, geschribn, khauft und darzue funden*« (Skupaj zbral s krajo, tatvino, izposojo, darovi, prepisovanjem in kupovanjem). Zvemo pa seveda tudi, kakšne knjige je imel v svoji knjižnici. Ponosno jih našteva: Parsifala Wolframa iz Eschenbacha, Tristana Gottfrieda iz Straßburga, dela Hartmanna iz Aue, Johanna iz Würzburga, Rudolfa iz Emsa in Ulricha iz Lichtensteina in druge. Püterich se je zanimal predvsem za viteški ep. Omenja dvorno knjižnico v Heidelbergu, ki je nanj naredila velik vtis.

Na podoben način so v tem času zbirale knjige številne plemiške družine v Nemčiji: grofi Manderscheid–Blankenheim, Nassau–Dillenburg, Bentheim, Zimmern, Vintler na Runkelsteinu pri Boznu in mnogi drugi. Zanimali so se predvsem za poučno, duhovno in zabavno literaturo. Sredi 15. stoletja je opazen vpliv francoskega romana in italijanske novele. Povpraševanju so zadostili poklicni pisarji, ki so delali često kar v hiši naročnika, v posameznih primerih pa tudi v trgovsko organiziranih družbah. Lastnik takšne prepisovateljske delavnice, v kateri je zaposloval veliko prepisovalcev, je bil **Diebold Lauber** iz Hagenaua v Elsaßu. Delali so po posebnem programu produkcije, ki se nam je ohranil, imeli pa so tudi skladišče, v katerem so bila na voljo duhovna in zabavna dela. Njegovi izdelki pa so povprečne kakovosti. V takrat nastalih tiskarnah so dobili uspešno konkurenco, ki je tem prepisovalcem kmalu onemogočila eksistenco.

11.5.2 Italija

Začetnik humanistične izobraževalne ideje je bil **Francesco Petrarka** (1304–1374). Zanj je bila knjiga nosilka človeškega duha in ima kot taka neizmeren pomen za razvoj sleherne kulture. Takšno pojmovanje, povezano s strastno ljubeznijo do antične literature, ga je naredilo za naravnost obsedenega bibliofila in zbiralca. Kot duhovnik in jurist je bil v tesnih stikih s papeškim dvorom v Avignonu. Veliko si je prizadeval za vrnitev papežev v Rim. Njegova diplomatska dejavnost ter njegov sloves pesnika in učenjaka sta mu omogočila tesne stike z najvplivnejšimi osebnostmi tedanjega časa. Omenili smo že njegovo povezavo z dvorom cesarja Karla IV. v Pragi. Vse te povezave je Petrarka izkoristil za zadovoljitev svoje zbirateljske strasti. V tem pogledu je naletel na darežljivo razumevanje, zlasti še, ker so darovalci upali, da si bodo tako zagotoviti naklonjenost najplivnejšega moža. Med številnimi knjigami, ki jih je na ta način zbral, je bil tudi prepis takrat odkritih Ciceronovih pisem Quintu, Brutu in Atticu. V njegovi knjižnici je bil tudi dragocen rokopis Virgila, ki ga je poleg Cicera Petrarka najbolj cenil. Rokopis hrani danes Ambrosiana v Milanu. Petrarka je zasnoval javno knjižnico v Benetkah, ki ji je po svoji smrti nameraval voliti svojo knjižnico. Ni znano, zakaj tega načrta ni izpeljal

in kakšna je bila usoda njegove bogate knjižnice. Petindvajset knjig iz Petrarkove knjižnice hrani danes nacionalna knjižnica v Parizu, ki si jih je verjetno pridobila prek knjižnice Viscontijevih v Pavii in zbirke Ludvika XII. Posamezna dela hrani še Vatikanska knjižnica, državna knjižnica v Berlinu in še nekatere druge. Velika Petrarkova zasluga je zamisel javne knjižnice. Čeprav je sam ni mogel uresničiti, je zamisel ostala živa. Kmalu so se namreč našli možje, ki so bili obsedeni z enako idejo in jo pomagali uresničiti.

Enako strasten zbiralec je bil tudi **Giovanni Boccaccio** (1313–1375). Bil je nezakonski sin premožnega trgovca iz Firenc. Otroštvo je preživel v domačem mestu, mladost pa v Neaplju, kjer so nastali njegovi literarni prvenci. Leta 1340 se je vrnil v rojstni kraj. Zaradi očetovega slabega gmotnega položaja je v naslednjih letih opravljal različne službe po italijanskih mestih. V času kuge leta 1348 je začel pisati znamenito zbirko novel z naslovom Dekameron, po grški besedi deka – deset in hemeron – dni. Novele naj bi mu deset dni pripovedovalo sedem mladenk in trije mladeniči, ki so pred kugo zbežali iz okuženih Firenc v gore pri Fiesoli. Delo je končal leta 1353. V teh novelah je opisal način življenja v tedanjem času ter doživljanje smisla oziroma nesmisla v tedanji družbi. Čeprav ni imel na voljo tolikšnih sredstev kot Petrarka, ni nič manj strastno zbiral stare rokopise. Med največjimi dragocenostmi v njegovi knjižnici sta bili Tacitovi *Annalaes* in njegove *Historiae*. V svoji oporoki je Boccaccio svojo knjižnico zapustil samostanu Svetega Duha v Firencah, kjer pa so jo zanemarili in so knjige počasi izginile.

Ena najzanimivejših osebnosti med renesančnimi bibliofili je bil dolgoletni vatikanski tajnik **Poggio Bracciolini** (1380–1459). Bracciolinijev lov za rokopisi v nemških knjižnicah v času koncila v Konstanci (1414–1418) je nazorno opisal Konrad Ferdinand Meyer v svoji noveli *Plautus v nunskem samostanu*. Bracciolini se je imel za predstavnika razsvetljene kulture, ki mu je bila zaupana naloga, da reši latinske klasike iz temnih ječ germanskega barbarstva in jih vrne latinskim muzam. Njegovo obsežno poznanje starih rokopisov in latinske literature mu je olajšalo odkritje številnih rokopisov, ki so takrat že utonili v pozabo. Pri udeležencih koncila je kot izvedenec zanje vedno našel dovolj povpraševanja. Med številnimi rokopisi, ki jih je odnesel v Italijo, so bile tudi Quintilianove *Institutiones*, zgodovinsko delo Ammianusa Marcellinusa in ep o drugi punski vojni, ki ga je napisal Silius Italicus. Ko je padel v nemilost pri Svetem sedežu, je nekaj časa preživel v Angliji. Po svoji vrnitvi v Vatikan je svoje bogato knjižno znanje posvetil Vatikanski knjižnici, ki se ima za prenekateri rokopis zahvaliti njegovim povezavam in njegovemu pogajalskemu talentu. Njegova osebna knjižnica pa je bila majhna, ker je svoje bogato znanje na področju knjigarstva postavil v službo svojih prijateljev. Njegova oporoka namreč omenja le 95 del, ki jih je zapustil dedičem.

Niccolò Niccoli (1363–1437), sin uglednega in bogatega firenškega trgovca, je zgled humanistično izobraženega in literarno zainteresiranega zasebnika tedanjega časa. Po zgodnji očetovi smrti je podedoval obsežno premoženje, ki mu je omogočilo, da se je v celoti posvetil svojim bibliofilskim nagnjenjem. Z veliko ljubeznijo je v svoji knjižnici zbral okrog 800 rokopisov. Svoje bogato znanje je darežljivo delil s širokim krogom prijateljev, med katerimi je bil tudi Cosimo de Medici, markantna osebnost firenške državnosti. V svojem spisu *Commentarius in peregrinationem Germaniae* je za potrebe svojih prijateljev opisal svojo pot po Nemčiji in knjižno bogastvo v nemških knjižnicah. Po Niccolojevi smrti je Cosimo de Medici njegovo knjižnico nabavil za novoustanovljeno knjižnico Marciana v Firencah.

V dosedaj omenjenih zbirkah je bilo grške literature komajda za vzorec. Petrarka jo je izrecno zapostavljal na račun latinskih avtorjev. Edina izjema so bila Homerjeva in Platonova dela. Prijatelj knjige, ki je svoj interes prednostno posvečal grškim pisateljem, je bil nicejski nadškof ter poznejši kardinal in protektor bazilijanskega reda v Italiji **Basilios Bessarion** (1403–1472). Študiral je v Tropezusu in Carigradu, leta 1423 je postal bazilijanski redovnik, 1431 duhovnik, 1437 opat v Carigradu, na koncilu v Ferrari in Firencah 1438–1442 je bil najodločnejši zagovornik vnovične združitve vzhodne Cerkve z Rimom. Kot nadškof v Niceji je bil leta 1439 imenovan za kardinala in se 1443 preselil v Rim. Kot papeški legat je pridobil evropske vladarje za križarsko vojno proti Turkom. Sodi med vodilne humaniste in pospeševalce znanosti v svojem času. Znanstvenike v Rimu je zbral v Akademijo. Bil je priznan filozofski in teološki pisatelj. Kot filozof se je zavzel za Platonovo filozofijo, v latinščino pa je prevedel tudi Aristotelovo Metafiziko. Za posebno nalogo si je zadal nalogo rešiti ostanke grške literature pred prodirajočim se osmanskim cesarstvom po padcu Carigrada. V ta namen je za svojo knjižnico nabavil ali dal prepisati vse dosegljive grške rokopise. Leta 1468 je Bessarion svojo dragoceno knjižnico, ki je štela 764 zvezkov, od tega 482 grških rokopisov, poklonil Beneški republiki z naročilom, da ustanovijo javno knjižnico. Njegova knjižnica je danes dejansko temeljni del beneške Marciane.

11.5.3 Francija

Sloves največjega biliofila svojega časa pa je užival **Jean Grolier** de Servin, Vicomte d'Aguisy (1479–1565), francoski vladni namestnik v Italiji in nato zakladničar francoskega kralja, ki je imel daljnosežen vpliv na razvoj knjižne kulture v Franciji. Bil je strasten zbiralec knjig. Med njegovimi prijatelji je bil tudi beneški tiskar Aldus Manutius. Knjige v Grolierjevi knjižnici so bile opremljene z napisom *Io. Grolierii et amicorum* – Jeana Grolierja in prijateljev. Štejejo jih med najdragocenejše knjige, kar jih je ohranjenih iz tistega časa. Po

njegovi smrti je njegovo knjižnico podedoval njegov zet, francoski finančni minister Mery de Vic, Seigneur d'Erménonville in nato njegov sin, nadškof v mestu Auch. Leta 1676 so Grolierjevo knjižnico prodali na dražbi.

Danes je znanih še 91 knjig iz te knjižnice, ki nosijo napis To. *Maioli et amicorum*. Grolierjevo delovanje lahko zasledujemo v letih od 1550 do 1565. Dolgo so strokovnjaki menili, da je bil Italijan. Dve knjigi iz njegove posesti, od teh ena iz Grolierjeve zbirke, nosita ime Mahieu. Poznavalci menijo, da je bil to Thomas Maiolus, prvi tajnik Katarine Medičejske in Grolierjev naslednik v službi francoskega zakladničarja.

11.5.4 Nemčija

Žarišče humanizma v Nemčiji sta bila koncila v Konstanci (1414–1418) in v Baslu (1431–1445). Tu so se oblikovale nove izobraževalne ideje v krogih zbranih učenjakov. V začetku še osamljena, izstopata v tem pogledu kneza iz Heidelberga in Wittenberga. Širši krog udeležencev pa je imel v posesti privatno knjižnico, čeprav v večini primerov te niso preživele svojih ustanoviteljev. V času verskih razhajanj v reformaciji so jih zamenjale večje zbirke v mestih, na univerzah in v knežjih dvorcih. Te knjižnice so v povezavi s tiskano knjigo dale knjižničarstvu svojo značilno podobo in usmerile razvoj k moderni znanstveni knjižnici.

Brixenski škof in kasnejši kardinal **Nikolaj Kuzanski** (1401–1461) sicer še ni bil humanist, so ga pa humanistične ideje zelo zanimale, predvsem pa je bil velik prijatelj knjige. Njegova knjižnica se je v glavnem ohranila do danes. Po rodu je bil iz majhnega mesta Cues ob reki Mozeli v kantonu Bern. Udeležil se je koncila v Baslu in bil v prijateljskih stikih z mnogimi zanimivimi osebnostmi tedanjega časa. Poleg teoloških del sholastičnih avtorjev je zbiral v svoji knjižnici tudi dela antičnih klasikov in dela s področja prirodoznanstva. Po njegovi smrti je prišla njegova dediščina skupaj s knjižnico v posest bolnišnice, ki jo je ustanovil v Cuesu. Tam hranijo knjižnico vse do danes, čeprav so bila posamezna dela odtujena in so danes v drugih knjižnicah (London, Bruselj).

Prva središča humanističnega duhovnega življenja v Nemčiji so bila v Augsburgu, Nürnbergu in Heildelbergu. V teh krajih so se oblikovale skupine znanstveno in literarno zainteresiranih vodilnih učenjakov. V njihovih vrstah so nastale najpomembnejše privatne knjižnice tega časa. V Augsburgu omenjamo zdravnika **Hermanna Schedla** (1410–1485), ki se je pozneje preselil v Nürnberg, in njegovega bratranca **Hartmanna Schedla** (1440–1514) prav tako zdravnika v Nürnbergu. Slednji se je uveljavil tudi kot zgodovinar in med drugim napisal znamenito Svetovno kroniko. Hermann je svojo knjižnico zapustil bratrancu Hartmannu. Zanimiva pa je zato, ker je ohranjen katalog, ki ga je sam sestavil. Knjižnica je obsegala 632 del, uredil pa jih je po sistemu, ki ga je v

svoji Biblionomiji opisal Richard de Fournival. Poleg številnih rokopisov z vseh znanstvenih področjih so bila v knjižnici zastopana vsa pomembna dela sodobne literature v tisku. V oporoki je svojo knjižnico zapustil nasledniku. Zadnji iz družine Schedel, Melchior, je leta 1552 knjižnico prodal za 500 guldnov augsburškemu trgovcu Hansu Jakobu Fuggerju.

Pomembna predstavnika augsburškega in nürnberškega humanističnega kroga sta bila tudi mestni svetnik Willibald Pirckheimer v Nürnbergu in župan Konrad Peutinger v Augsburgu, zelo izobražena človeka in bibliofila. Njune knjižne zbirke sodijo k najpomembnejšim zbirkam tedanjega časa. **Willibald Pirckheimer** (1470–1530) je študiral v Padovi in Bologni. Po vrnitvi iz Italije si je prizadeval za razširitev šolstva. Posvečal se je zlasti geografiji in astronomiji. V začetku je bil naklonjen reformaciji, pozneje pa je do nje kritičen. Proučeval je antiko in njen odnos do človeka. Bil je prijatelj enega največjih nemških slikarjev Alberta Dürerja (1471–1528). Pirckheimerjevi humanistični pogledi so prišli jasno do izraza v njegovem ekslibrisu *sibi et amicis*. Njegova knjižnica je bila na stežaj odprta širokemu krogu njegovih prijateljev. Posebej se je zanimal za tiske grške literature, zanimala pa ga je tudi tako protestantska kot katoliška polemična literatura. Ostanki Pirckheimerjeve knjižnice so prišli v 17. stoletju v Anglijo. Tiskane knjige hrani danes Royal Society, rokopise pa British Museum v Londonu.

Tudi **Konrad Peutinger** (1465–1547) je študiral v Padovi, Bologni in Rimu, kjer se je seznanil z italijanskimi humanisti. Leta 1504 je postal svetovalec cesarja Maksimilijana I. Bil je kritičen do razmer v Cerkvi in še zlasti v Rimu, zato je v začetku podprl Luthrova reformna prizadevanja na državnem zboru v Augsburgu. Leta 1521 je skušal najti srednjo pot med katoličani in reformatorji. Po neuspehu se je umaknil iz javnega življenja. Z njegovim imenom je povezano odkritje kopije svetovne karte, ki je bila na podlagi določenih znamenj datirana v leto 340 po Kr. Po njem so jo imenovali Tabula Peutingeriana in je danes shranjena v dunajski nacionalni knjižnici. Peutinger je imel v svoji knjižnici 2100 zvezkov, ki so popisani v katalogu, ki ga je sam sestavil. Po izumrtju družine Peutinger je njegovo knjižnico podedoval jezuitski kolegij v Augsburgu. V času sekularizacije 1803 so knjižnico razdelili, del je danes hrani državna knjižnica v Münchnu, del pa Okrožna in mestna knjižnica v Augsburgu.

Za uveljavitev humanističnih idej v Heidelbergu je najbolj zaslužen wormski škof in kancler pfalškega volilnega kneza **Johann von Dalberg** (1455–1503). Bil je goreč zagovornik humanističnih idej, za katere je pridobil tudi volilnega kneza Filipa in jih kljub številnim težavam uveljavil tudi na univerzi. Na njegovo pobudo sta na augsburški univerzi poučevala **Rudolf Agricola** (1443–1485) in **Johann Reuchlin** (1455–1522). Oba sta bila, podobno kot Dalberg, znana bibliofila in lastnika velike knjižnice. Dalbergova knjižnica je po njegovi smrti postala last wormskih škofov, vendar so nanjo premalo skrbno

pazili in se nam je od nje do danes ohranilo le malo knjig. Prav tako se ni ohranila Agricolova knjižnica. Reuchlin je bil poleg Erazma Rotterdamskega najpomembnejši humanist severno od Alp, izjemen strokovnjak za hebrejski in grški jezik. Bil je nasprotnik protestantov in nauka svojega nečaka Melanchtona. Ko ga je inkvizicija obtožila krivoverstva, je po protestu mnogih evropskih svobodomislecev papež Leon X. obtožbo proti njemu umaknil. Kot odgovor na obtožbe je Reuchlin napisal znamenito satiro *Epistolae obscurorum virorum* (Pisma mračnjakov, 1515). Leta 1499 ga je Dalberg povabil v Heidelberg. Ko je leta 1522 umrl kot profesor grškega jezika na univerzi v Tübingenu, je svojo dragoceno knjižnico, v kateri so prednjačila hebrejska in grška dela zapustil dvorni cerkvi svojega rojstnega mesta v Pforzheimu. Od tam so jo najprej prenesli v knjižnico mejnega grofa v Baden–Durlach, nato pa v badensko deželno knjižnico v Karlsruhe. Krogu heidelberških humanistov je pripadal tudi **Jakob Wimpfeling** (1450–1528) iz Schlettstaadta. O njegovi knjižnici, žal, ne vemo veliko, o njegovem zanimanju za knjigo pa zgovorno priča njegov spis *De arte impressoria*.

Največjega med humanisti **Desiderija Erazma Rotterdamskega** (1466–1536) ne moremo označiti kot bibliofila. Zanj je bila knjiga le nujni delovni pripomoček in ko je opravila svoje poslanstvo, je bila zanj nezanimiva. Erazem si je izobrazbo pridobil v skupnosti bratov skupnega življenja v Deventerju na Nizozemskem. Leta 1492 je postal duhovnik in nato v letih 1495–1499 študiral teologijo v Parizu. Svoje znanje je izpopolnjeval še v Angliji in Italiji in se končno ustalil v Baslu. Kot vsestranski izobraženec in humanist je ves čas ohranil samostojnost in skeptično–kritično razmerje do posvetnih in cerkvenih ustanov. Prekinil je tradicijo sholastike in dogmatike in zagovarjal strpnost v duhu pravega krščanstva. Bil je avtor številnih zgodovinskih, filozofskih, filoloških in literarnokritičnih del, urednik in prevajalec. Mojstrsko je obvladal latinski jezik in izoblikoval duhovit satirični slog. Leta 1511 je izdal znamenito satiro Hvalnica norosti, leta 1516 pa kritično izdajo Nove zaveze, ki je Luthru služila kot osnova za njegov prevod Svetega pisma. Ker je bil veliko na poti, je imel pri sebi le tiste knjige, ki jih je nujno potreboval za svoje delo, vse drugo pa je kot nepotreben balast razdal. Šele v zadnjih letih življenja si je ustvaril knjižnico, ki pa jo je prodal za 400 zlatih guldnov svojemu prijatelju stolnemu proštu iz Gnesena, **Johannu Laskiju**. Izgovoril si je le pravico, da jo sme uporabljati do smrti. Ko je Laski prestopil v protestantizem in veliko potoval po severni Nemčiji, Angliji in Danski, je Erazmovo knjižnico razprodal. Danes je v različnih knjižnicah znanih le 15 knjig iz Erazmove knjižnice.

11.6 NASTANEK JAVNE KNJIŽNICE

Javne knjižnice, kot jih je poznalo rimsko cesarstvo, so v srednjem veku utonile v pozabo. Šele v 15. stol. se je začela zopet uveljavljati misel splošne dostopnosti knjižnih zakladov. Skupnost bratov skupnega življenja je pospeševala pisano besedo kot dejavnik duhovne vzgoje tudi za laike. V posameznih primerih so uredili cerkvene knjižnice za splošno uporabo. Mainški vikar **Johann von Kirchdorf** je leta 1399 ustanovil pri kapeli sv. Nikolaja v Alzeyu knjižnico, ki je štela 73 knjig. Župnik v ulmški stolnici **Heinrich Neithart** je v oporoki leta 1439 zapustil svojo knjižnico, imela je 300 zvezkov, za splošno uporabo. Podobne ustanove najdemo tudi v Braunschweigu, Danzingu in v drugih krajih.

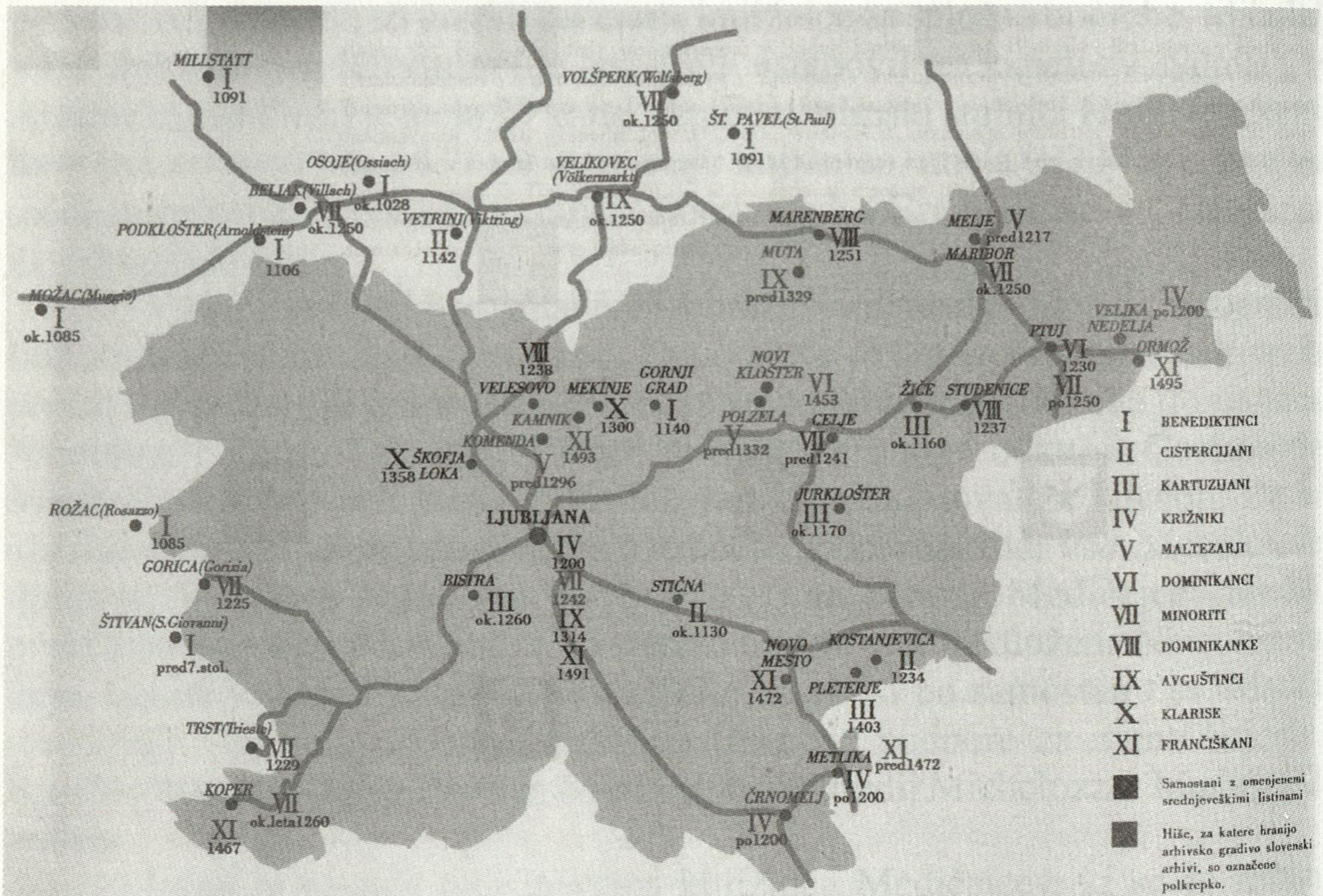
V **Italiji** je dobil humanistični izobraževalni ideal o splošni dostopnosti literarnih zakladov široko podporo. Ta podpora je omogočila nastanek prvih javnih knjižnic v času renesanse. Poročali smo o knjižnici velikega florentinca Niccoloja Niccoli. Po njegovi smrti je njegove knjige odkupil **Cosimo de Medici** za ustanovitev javne knjižnice, kot je to načrtoval že Niccoli. Da bi ohranil knjižnico nedotaknjeno, je Medičejec poravnal tudi vse Niccolojeve dolgove. V novem samostanu sv. Marka so na pobudo Medičejcev uredili prekrasno dvorano za knjižnico, v kateri so bila na pultih odložena Niccolòjeva dela. Cosimo Medici je tej javni knjižnici, ki so jo po samostanu sv. Marka imenovali Marciana, namenil zadostno finančno podporo za njeno širjenje. Knjižno dvorano, dolgo 45 m in široko 10 m, je uredil Michelozzo. Imela je 32 pultov.

Javna je postala tudi privatna knjižnica Medičejcev, ki so jo zaradi neposredne bližine cerkve sv. Lovrenca imenovali Laurenziana. Tudi ta knjižnica, ki je bila po svoji naravi sicer zasebna, je bila dostopna znanstvenikom, ki so se zbirali na dvoru Medičejcev za njihovo znanstveno delo. V naslednjih, za Medičejce nesrečnih letih, so njihovi nasprotniki zasegli obe knjižnici. **Giovanni Medici**, najmlajši sin Lovrenca Veličastnega, je kot papež Leon X. obe knjižnici odpeljal v Rim in ju namestil v svoji palači, danes Palazzo Madama. Njegov **nečak Giulio**, firenški nadškof in poznejši papež Klemen VII., je dosegel, da sta se obe knjižnici vrnili v Firence. Združeni knjižnici so leta 1571 namestili v stavbi, ki jo je zgradil Michelangelo in velja za najlepšo renesančno knjižnico. Dolga je 47,5 m, široka 11 m in ima 44 pultov.

Kardinal Basilios **Bessarion** je svojo bogato privatno knjižnico v oporoki zapustil Beneški republiki pod pogojem, da postane javna knjižnica. Bessarion je leta 1472 umrl, vendar v Benetkah še desetletja niso našli prostora, ki bi odgovarjal namenom javne knjižnice in omogočal njen uspešen razvoj. Marciana, kot so jo imenovali po zavetniku mesta sv. Marku, ni bila deležna posebne skrbi vladajočih krogov. Po začasni namestitvi v dožovi palači so jo

večkrat premeščali, nekaj časa pa je bila sploh zapakirana v zabojih. Benečani so bili sicer izjemni trgovci, niso pa kazali posebnega razumevanja za potrebe razvijajočega se knjižničarstva. Samo tako lahko razumemo odlok mestnih oblasti iz leta 1492, da je za izposojo iz knjižnice potrebno soglasje 3/4 vseh članov senata. Šele v letih 1536–1553 je Jacopo Sansovino zgradil za Marciano novo knjižnico, ki jo je Jakob Burckhardt označil za najlepšo posvetno stavbo v Italiji.

12.0 SAMOSTANI NA SLOVENSKEM V SREDNJEM VEKU

Literatura

Anton KOŠIR, Okvirni pregled zgodovine redovništva na Slovenskem, v: »Za bolje svjedočenje Evanđelja« (Zbornik radova Prvog redovničkog tjedna, Zagreb, 4–6. IX. 1973), Zagreb 1974, 101–130
Metod BENEDIK, Redovništvo v Cerkvi na Slovenskem, v: Tvoja in moja Cerkev, Ljubljana 1982, 38–47.

12.1 MENIŠKI REDOVI

Podobno kot drugod po Evropi so se tudi naši predniki srečali z latinsko kulturo prek samostanov. Izhodišči za misijonsko dejavnost med našimi predniki sta bili predvsem v benediktinskih samostanih v **Štivanu pri Devinu in v Salzburgu**. Štivan je nastal na vplivnem področju oglejskega patriarhata. Začetki

samostana segajo v 6. stol. in velja za najstarejšo benediktinsko ustanovo v širšem slovenskem prostoru. Samostan je bil večkrat požgan, vendar so ga vedno znova obnovili. Ker je bil ukinjen že v 13. stoletju, je v literaturi slabo obdelan. Dragoceno pričevanje njegovega vpliva v slovenskem prostoru pa nam daje znameniti Štivanski oziroma Čedadski evangeliar, v katerem so vpisana imena številnih slovenskih romarjev iz 9. in 10. stoletja. Samostan je ukinil papež Nikolaj IV. 4. julija 1289.

Drugo središče misijonske dejavnosti med Slovenci je bilo v benediktinskem samostanu sv. Petra v **Salzburgu**. Samostan je okrog leta 700 ustanovil irski menih sv. Rupert (+ 717), ki je nato postal tudi prvi salzburški škof. Menihi so na Koroško prišli na vabilo karantanskega kneza Boruta (+ 749). Njihov vodja sv. Modest (+ 763) je za izhodišče svojega misijona izbral Gospo Sveto na Gosposvetskem polju. Irska misijonska metoda je temeljila na metodi prilagajanja ljudstvu, ki mu oznanjajo evangelij. Zato so se morali misijonarji pred odhodom na novo misijonsko področje naučiti jezika ljudi, h katerim so odhajali. Za misijonarje, ki so odhajali med naše prednike na Koroško, je bila takšna šola na otoku Auua, danes Herreninsel na Chimskem jezeru. Na tem otoku sta se šolala tudi slovenska kneza Gorazd in Hotimir, ki sta bila neke vrste Borutova »veleposlanika« pri zavezniških Bavarcih, in ne talca, kot mnogokrat beremo v naši literaturi. Že v 8. stol. je na Koroškem nastal benediktinski samostan v **Molzbüchlu** pri Spittalu, vendar je v literaturi še premalo obdelan, da bi lahko povedali kaj več o njegovi vlogi v slovenskem prostoru. Dejstvo je, da so benediktinski menihi poleg svojega izrazito verskega poslanstva učili prebivalstvo v svoji okolici času primernega umnega gospodarstva, da so svojim podložnikom zagotavljali minimalno socialno in zdravstveno varstvo in da so vsaj tistim, ki so se odločali za redovno življenje, omogočili osnovno izobrazbo. Na kulturnem področju so benediktinski samostani opravljali dvojno poslanstvo, z bogoslužnim petjem so širili glasbeno kulturo, zahteva menihom po rednem branju pa je tudi v slovenskem prostoru vspodbudila nastajanje prvih knjižnic.

Prve trajne samostanske ustanove so nastale v **11. stoletju** ob robu slovenskega narodnostnega prostora: Osoje (1028), Rožac (1035), Možac (1115), Millstatt (1091), Št. Pavel (1091). Slednji je imel veliko posest na južnem Štajerskem. Pomembno kulturno poslanstvo sta opravljala ženska samostana sv. Jurija ob Jezeru (St. Georgen am Langsee, 1003) in Krka (1043), ustanova sv. Eme Krške. Samostani ženskih redov so v naši literaturi marsikdaj predstavljeni v izrazito negativni luči, češ da so bili le pribežališča za plemiška dekleta, ki se niso mogla poročiti. Vendar to ni res. Na Slovenskem preprosto nismo imeli toliko plemiških deklet, da bi lahko napolnila vse ženske samostane v našem prostoru. V samostane so vstopala tudi meščanska dekleta in dekleta premožnejših kmetov. Ženski samostani so bili prve izobraževalne ustanove za žensko mladino, in to ne samo za tiste, ki so se odločile za redovno življenje.

V njih so se šolale tudi tiste, ki so od samega začetka želele ostati v svetu. Učile so se gospodinjstva in ročnih spretnosti, brati in pisati, sposobnejše tudi latinskega jezika, ki je bil jezik izobražencev srednjega veka. Akademik Mlinarič je v svoji študiji o Marenberških dominikankah ugotovil, da si je prednica samostana s svojimi predstojniki dopisovala v odlični latinščini. Latinščino pa so redovnice potrebovale tudi za vsakdanjo molitev.

Na današnjem slovenskem ozemlju so trajne samostanske ustanove kasnile glede na zahodno Evropo. Nastajati so začele šele od **12. stoletja** dalje, vendar takrat presenetljivo številčne glede na tako majhen prostor, kot je slovenski. Benediktinci so se naselili v Podkloštru na Koroškem (Arnoldstein 1106) in v Gornjem Gradu (1140); cistercijani v Stični (1136), Vetrinju (1142) in Kostanjevici (1234); kartuzijani v Žičah (1164), Jurkloštru (1124), Bistri (1260) in v Pleterjah (1403); *kolegiatni kapitlji* so izpričani v Drobrli vasi (1149), pri Gospe Sveti (1116) in na Otoku na Vrbskem jezeru (1141); premonstratenci v Grebinju (1236); med viteškimi redovi je malteški viteški red deloval v Melju pri Mariboru (1217), v Komendi (1223) in Polzeli (1452); nemški viteški red pa v Veliki Nedelji (1217), Metliki (1216) in Ljubljani (1228).

Ti samostani so bili seveda najprej verska in cerkvena, vendar hkrati tudi najpomembnejša gospodarska, cerkvena in kulturna središča v slovenskem prostoru. Večinoma so bili ukinjeni v času cerkvenih reform Jožefa II. v letih 1784 do 1786. Ker pri ukinitvi pristojne oblasti niso dovolj poskrbele za ohranitev dragocene kulturne dediščine teh samostanov, so tej kulturni dediščini v slovenskem prostoru napravili nepopravljivo škodo.

Stična je imela že v 12. stoletju priznano teološko šolo in skriptorij, ki se je s svojimi rokopisi lahko kosal s slehernim skriptorijem v Evropi. V 17. stoletju si je za povečanje knjižnice zlasti opat Maksimilijan Mottoch. Ob ukinitvi samostana leta 1784 se je bogata stiška knjižnica ponašala z 2.663 rokopisi, ki so jih po ukinitvi, žal, raznesli. Ohranjene stiške rokopise je prof. dr. Nataša Golob leta 1994 predstavila v Narodni galeriji v Ljubljani (katalog). Med najlepšimi je nedvomno *De civitate Dei* sv. Avguština, ki ga danes hrani Avstrijska nacionalna knjižnica na Dunaju (kod. 650). Obsežni monografiji o Stični (1995) in Kostanjevici (1987) pa je napisal Jože Mlinarič.

To, kar je bila Stična za Dolenjsko, je bil **Vetrinj** za Koroško in del Gorenjske, kjer je imel veliko posesti (predvsem Preddvor z okolico), vodil pa je tudi hospica na Ljubelju in v Špitaliču. Za slovensko zgodovino je pomemben zlasti opat Janez, imenovan vetrinjski (1312–1345), ki je avtor knjige *Liber certarum historicarum* (Knjiga resničnih zgodb). Knjiga je eden pomembnejših virov za slovensko zgodovino 13. in 14. stoletja. V njej je opat Janez opisal tedanje verske, politične in kulturne razmere in način razmišljanja takratnih ljudi. Pomembno kulturno poslanstvo v slovenskem prostoru je Vetrinj opravljal tudi pozneje. V samostanu je npr. deloval opat p. Lenart Pachernecker, ki je

leta 1574 izdal katoliški katekizem v slovenskem jeziku (*Compendium catechismi catholici in slavonica linguia*).

Žiče. Pravzaprav še vedno ni nihče zadovoljivo pojasnil, zakaj so na tako majhnem prostoru, kot je današnja Slovenija, nastali kar štirje samostani najstrožjega reda katoliške Cerkve, to je kartuzijanov. Vse štiri kartuzije na Slovenskem je v svojih monografijah opisal Jože Mlinarič (Pleterje 1982, Žiče in Jurklošter 1991, Bistra 2001). Najstarejša kartuzija je nastala leta 1160 v Žičah. Bila je prva kartuzija na ozemlju Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti. Prvi menihi so prišli v Žiče iz velike kartuzije pri Grenoblu. Kartuzija je postala eden najpomebnejših samostanov v srednji Evropi in od 1391 do 1410 tudi sedež velikega priorja kartuzijanskega reda. Bila je znamenita po arhitekturi (gotska cerkev), po skriptoriju in po bogati knjižnici, ki jo opisuje tudi Paolo Santonino v svojem popotnem dnevniku 1485–1487. V kartuziji je delovala vrsta pomembnih srednjeveških duhovnih pisateljev: Štefan Makarone (*Libro della divina dottrina*, 1378), Konrad Heimberški (*Lectiones de Maria*, 14. stol.), Matija Maselhart (*Sermones de tempore et de sanctis*, 15. stol.), Filip Žički (*Vita Mariae metrica*, 1300). Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani hrani danes 44 dragocenih žičkih rokopisov.

Jurklošter. Kartuzija je bila ustanovljena le nekaj let za žičko (med 1164 in 1174). Živahna kulturna dejavnost v samostanu je izpričana zlasti za 14. stoletje. Tudi tu je delovala vrsta znamenitih pisateljev: Sifried (pesem o vojvodi Leopoldu VI. Babenberžanu, drugem ustanovitelju kartuzije. Rokopis hrani danes NUK), Odon iz Navare (Govori za vse nedelje in praznike v letu, 1401), Mihael iz Prage (Tožba odstavljenega pridigarja), Nikolaj Kempf (*Bibliotheca ascetica*, 1447).

Kartuzija **Bistra** je bila ustanovljena leta 1260 blizu Vrhnike. Iz knjižnice bistriške kartuzije hrani NUK danes 11 rokopisov in 58 inkunabul, najlepši rokopis je nedvomno Avguštinov *De civitate Dei* iz leta 1347, ki ga je ilustriral p. Nikolaj.

Zadnjo kartuzijo v slovenskem prostoru je leta 1407 ustanovil Herman Celjski v **Pleterjah**. V dobi protestantizma je doživela hudo notranjo krizo, zato so jo leta 1596 ukinili in celotno posest namenili ustanovitvi jezuitskega kolegija v Ljubljani. Pisno dediščino, arhiv in nekaj dragocenih pleterskih rokopisov hrani danes Arhiv Republike Slovenije.

V vseh samostanih **križnikov** (nemški viteški red) na slovenskem ozemlju imamo poleg bolnišnic (to je bila poleg obrambe meje njihova primarna dejavnost) izpričane šole. Križniki so pri nas imeli svoje samostane v Brežah na Koroškem (1203), v Veliki Nedelji (po 1200), v Črnomlju (1200), Metliki (1200) in od leta 1228 tudi v Ljubljani. Izrazito študijski red so bili **avguštinci**, ki so imeli svoje samostane v Velikovcu (Völkermarkt 1250), Ljubljani (pred 1314) in na Muti (pred 1329). Žal so ti samostani v naši literaturi še premalo

obdelani, zato nimamo dovolj podatkov o njihovi kulturni dejavnosti na področju knjige in knjižnice.

Od **ženskih redov** so na ozemlju današnje Republike Slovenije v srednjem veku nastali samostani klaris in dominikank. **Klarise** so imele svoje samostane v Kopru (1299), Mekinjah (1301) in Škofji Loki (1358), v širšem slovenskem prostoru tudi samostan v Šentvidu na Glini (1321). Leta 2000 je Damjan Hančič objavil pregledno študijo z naslovom Sedemsto let klaris na Slovenskem in leta 2001 Konstitucije klaris v Mekinjah in Škofji Loki.

Dominikanke so imele svoje samostane v Studenicah (1237), Velesovem (1239, o njih je na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani napisal diplomsko delo Jure Voljčak iz Arhiva Republike Slovenije v Ljubljani) in Radljah ob Dravi (1251, monografijo o njih je leta 1997 izdal Jože Mlinarič). Že dosedanje študije dokazujejo visoko izobrazbeno stopnjo redovnic v teh samostanih. Redovnice so opravljale pomembno socialno in kulturno poslanstvo in skrbele za bogato kulturno dediščino tudi na področju knjige in knjižnice.

12.2 UBOŠTVENI REDOVI

Težišče delovanja meniških redov v srednjem veku je bilo skladno s fevdno ureditvijo tedanje družbe na deželi. Z nastankom in razvojem mest pa se je središče gospodarskega in kulturnega življenja premaknilo s podeželja v nova trgovska in znanstvena središča (šole) v mestih. Do večjega razvoja mest je v našem prostoru prišlo v 13. stoletju. Ta razvoj je spremljala želja po pridobivanju bogastva z vsemi mogočimi sredstvi. V danih razmerah dotedanje oblike krščanskega oznanjevanja niso bile več učinkovite. Krščanska družba se je tudi na Slovenskem začela razkrajati spričo hitro rastočega denarnega gospodarstva v mestih. Odgovor na take razmere so bili redovi, ki jim je bil glavni namen življenje po apostolskem uboštvu in nenavezanost na gmotne dobrine. Vodilno vlogo na Slovenskem so za nekaj stoletij prevzeli manjši bratje sv. Frančiška Asiškega in dominikanci.

Manjši bratje so kot gibanje s svojim načinom življenja in s svojo besedo tudi v slovenskem prostoru zbudili velik odziv med prebivalstvom, kot redovna skupnost pa se zaradi različne razlage Frančiškove zahteve po popolnem uboštvu tudi pri nas niso mogli izogniti notranjim trenjem, ki so leta 1517 privedla tudi do uradne delitve reda na observante, za katere se je pri nas uveljavilo ime frančiškani, in konventualce, ki jim pravimo minoriti, ter leta 1525 še na kapucine.

Manjši bratje so imeli pri nas samostane v Gorici (1225), Trstu (1229), Ljubljani (1242), Portorožu (približno v istem času), na Ptuju (1239), v Celju (1241), Beljaku (1246), Mariboru (1250), Metliki (1469), Novem mestu (1470), Kamniku (1493) in Ormožu (1495). Od 16. stoletja dalje se je tudi pri nas do-

končno ustalila jasna razlika med frančiškani, minoriti in kapucini. Zlasti slednji so s svojimi samostani naravnost prepredli ozemlje današnje Republike Slovenije.

Dominikanci so imeli svoje samostane v Brežah (1227), na Ptuju (1230) v Kopru (1453) in v Novem Kloštru pri Polzeli (1453).

Pri uboštvenih redovih ni bilo več poudarka na skriptoriju, torej na prepisovanju starih rokopisov. Za središče svoje dejavnosti so ti redovi postavili pouk (verski in šolski) in pridigo. Obe dejavnosti predpostavljata knjižnico. Pri nas samostanske knjižnice še niso v celoti obdelane. Na to temo je bilo napisanih nekaj diplomskih nalog na Oddelku za bibliotekarstvo Filozofske fakultete v Ljubljani, deloma tudi na Oddelkih za zgodovino v Ljubljani in Mariboru, nimamo pa še celostne študije o njih, ki bi ovrednotila njihovo dejavnost na kulturnem področju. Med pomembnimi knjižnicami manjših bratov pri nas omenimo deloma obnovljene knjižnice frančiškanov v Ljubljani, Novem mestu in Kamniku, kapucinske v Škofji Loki, Vipavskem Križu in Krškem, minoritsko na Ptuju in v Piranu ter dominikansko na Ptuju.

NOVI VEK

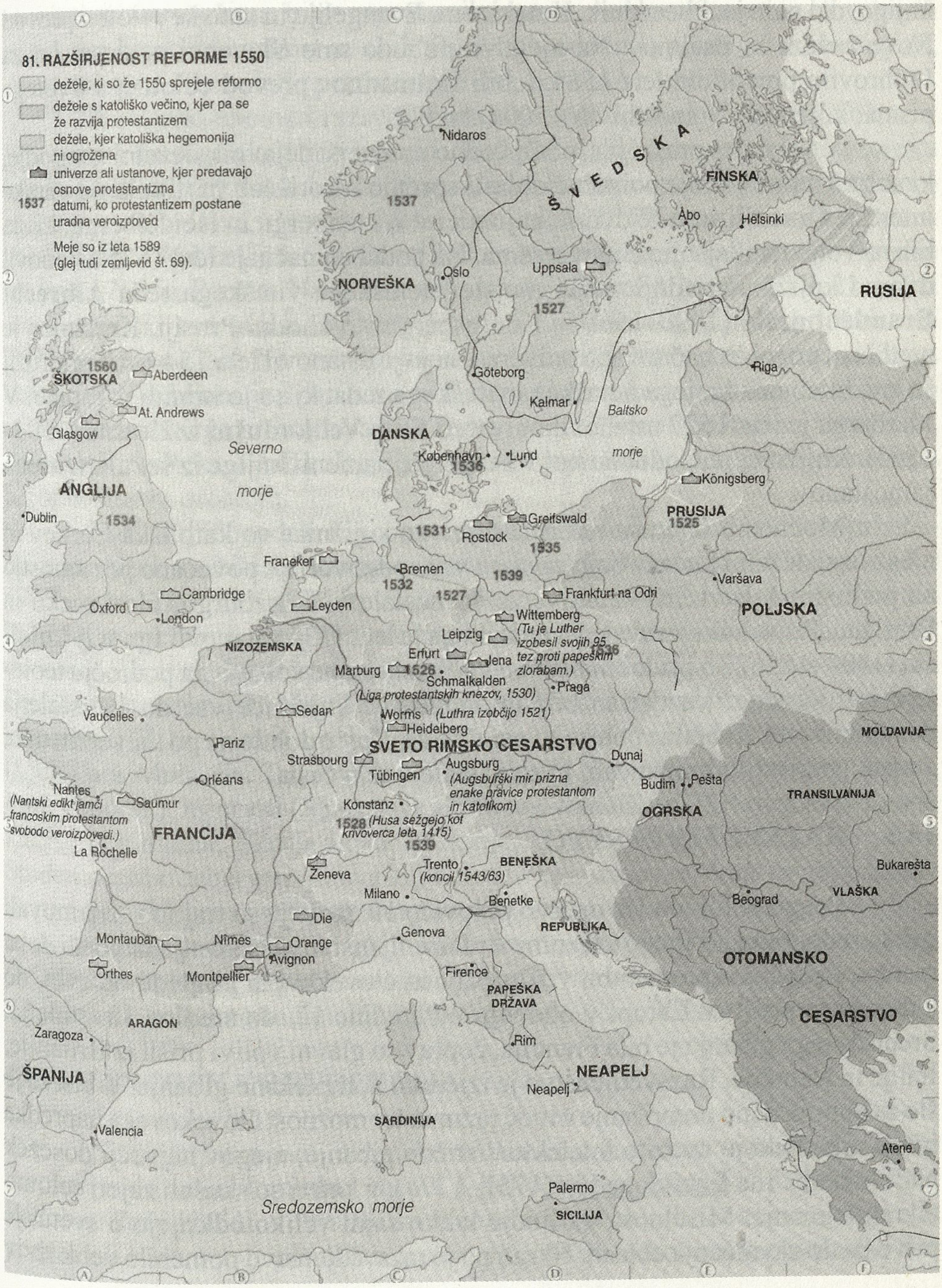
13.0 OPREDELITEV OBDOBJA

13.1 REFORMACIJA

Poleg iznajdbe tiska pomeni reformacija pomembno prelomnico v odnosu človeka do knjige in s tem pomembno prelomnico tudi na področju razvoja knjižnic. Prva reakcija verskih reformatorjev je bila izrazito negativna: mnogo samostanov je postalo žrtev verskega fanatizma. Skupaj z njimi so bile uničene tudi njihove dragocene knjižnice. V Nemčiji sta poleg sekularizacije na ozemljih, kjer so zavladali evangeličani, največjo škodo povzročila kmečka vojna (1524–1525) in gibanje prekrščevalcev v Vestfaliji (1534–35). V številnih samostanih, v katere so vdrli uporni kmetje, so poleg opreme razbili in požgali tudi knjižnice. Samo v Turingiji je bilo v nekaj več kot sedemdesetih samostanih uničenih na tisoče dragocenih rokopisov. V Münstru so fanatični privrženci »sionskega kralja« v enem dnevu zažgali vse knjige iz mestnih knjižnic, razen Svetega pisma. Tako so bile uničene tudi pomembne privatne knjižnice vodij humanizma v Nemčiji, z izjemo posameznih ostankov v javnih knjižnicah.

Martin Luther (1483–1546) se je dobro zavedal pomena knjige. Razvoj knjige in s tem povezan razvoj knjižnic je v deželah, v katere je segla reformacija, z Luthrovim imenom tesno povezan predvsem pod dvema vidikoma: Luther sam je bil izreden pisec. Naklade njegovih spisov so šle v desettisoče izvodov. Njegov Mali katekizem so v letih od 1529 do 1563 natisnili v več kot 100.000 izvodov, njegov prevod Svetega pisama pa v 120.000 izvodih. Pri tem je bila odločilna Luthrova zahteva, da se mora vsak človek osebno srečati z božjo besedo v Svetem pismu, brez posrednika. To je sprožilo drugo pomembno odločitev znotraj reformacijskega gibanja, namreč široko razvejeno mrežo šolstva, ki naj bi človeku približala umetnost branja. S šolami je povezana še ena daljnosežna Luthrova odločitev. V spisu Občinskim svetnikom vseh mest nemške dežele je leta 1524 predlagal ustanovitev mestnih knjižnic. V njem je med drugim zapisal, »naj oblastem ne bo žal truda in stroškov, da posebno v velikih mestih, ki to zmorejo, ustanovijo dobre knjižnice ... Namen take hiše ni samo, da v njej čitajo in študirajo, ampak, da se dobre knjige ohranijo in ne izgubijo z umetnostjo in jeziki vred, ki jih imamo po božji milosti«. To Luthrovo navodilo pomeni zametek javnih knjižnic v deželah, ki so prišle pod vpliv reformacije: leta 1528 sta nastali knjižnici v Magdeburgu in Hamburgu, leta 1531 v Strasbourgu, leta 1541 Königsbergu, 1563 v Celovcu, 1569 v Ljubljani,

1574 v Linzu itd. V današnji Nemčiji je vsaj 40 mestnih knjižnic, katerih začetki segajo v to obdobje.

Za ustanovitelja mestne knjižnice v Ljubljani štejemo **Primoža Trubarja** (1508–1586), ki je 19. marca 1569 pisal deželnim stanovom, da jim zapušča svoje knjige, ki »naj bodo in ostanejo last vse častite dežele in Cerkve na Kranjskem«. Podobno kot Luther Nemcem je dal Trubar nam Slovencem tiskano knjigo, dal nam je Abecednik, Katekizem, Evangelije in nato še celoten prevod Nove zaveze in psalmov. Na njegovo pobudo smo Slovenci petdeset let za Luthrovim prevodom leta 1584 dobili Dalmatinov prevod celotnega Svetega pisma, ki je izšlo v spoštljivih 1500 izvodih.

V verskih vprašanjih so bili vedno močnejši dejavnik deželni gospodje, ki so za krepitev svoje politične oblasti spretno izkoriščali partikularne verske interese. Omenili smo že dvorni knjižnici v Wittenbergu in Heidelbergu, ki sta bili na voljo tamkajšnjima univerzama. Na podoben način je leta 1525 ustanovil dvorno knjižnico zadnji veliki mojster nemškega viteškega reda **Albrecht Brandenburški** (1490–1568) v Königsbergu v Vzhodni Prusiji. Knjižnico je uredil kot pogoj za načrtovano univerzo, ki jo je ustanovil leta 1544 in ji pridružil še knjižnico nekdanjega nemškega viteškega reda, ki so jo hranili v Tapiau. V Marburgu je leta 1527 ustanovil univerzo **Filip Velikodušni** iz Hessna (1504–1567). Knjižnici je, podobno kot v Leipzigu, namenil knjige iz sekulariziranih samostanov.

Močnemu interesu reformatorjev za knjižnice so katoliška Cerkev in njej zvesti deželni knezi v boju za staro vero odgovorili s povečano pozornostjo na področju šolstva. Nove univerze so nastale v Würzburgu, Innsbrucku in Breslauu. Pripadniki jezuitskega reda, ki ga je leta 1534 ustanovil **Ignacij Lojolski** (1491–1556), so pridobili bistven vpliv na visoko šolstvo na področju teologije in filozofije. Vendar so bile univerzitetne knjižnice vse do 19. stoletja dokaj skromne. Značilne poteze so nemške knjižnice dobile ne po univerzitetnih, ampak po knežjih knjižnicah, ki so nastale v tem času.

13.2 RAZSVETLJENSTVO

Drugo polovico 18. in prvo polovico 19. stoletja so trajno zaznamovali nekateri dogodki, ki imajo korenine v razsvetljenstvu. Razsvetljenstvo ali doba razuma označuje spremembo v filozofiji in človekovem pogledu na svet, do katerega je prišlo v Evropi v obdobju od sredine 17. do sredine 18. stoletja. Središče tega gibanja je bila Francija, čeprav so glavni vplivi prišli iz Britanije, Italije in Nemčije. Razsvetljenstvo je izjemno kompleksno gibanje. V bistvu je šlo za optimistično prepričanje v moč razuma ter možnost človekovega napredka in razvoja. Bilo je izrazito intelektualistično gibanje, njegov največji dosežek pa je bila obširna Enciklopedija (1751–1777), v kateri so skušali zajeti celotno takratno znanje. Miselnost, da ljudje lahko sami veliko odkrijejo o svetu, je privedla do zavračanja oblasti. Hkrati pa je razsvetljenstvo pomenilo velik izziv

Cerkvi, ki se je počutila ogroženo. Čeprav so bili vodilni filozofi in znanstveniki goreči kristjani, se je proticerkvena miselnost v takratni družbi vedno bolj uveljavljala, ne nazadnje tudi zaradi ostre kritike francoskega pisatelja in filozofa **Voltaira** (François Marie Arouet, 1694–1778). Voltaire je bil velik kritik absolutističnega režima, bil je zagovornik razuma, verske strpnosti in človekovih pravic ter borec za enakost in svobodo. Med sodobniki je užival takšen ugled, da so nekateri 18. stoletje poimenovali kar Voltairovo obdobje.

Proticerkvene osti razsvetljenstva so bile dobrodošle svetni oblasti v Franciji, na Portugalskem in v Španiji. Slednjima je bila trn v peti zlasti jezuitska kritika razmer v kolonialnih deželah in odnosa Portugalcev in Špancev do domorodnega prebivalstva v Novem svetu. Zato so leta 1759 izgnali jezuite iz Portugalske, leta 1764 iz Francije, leta 1767 iz Neapeljskega kraljestva in Španije ter leta 1768 iz Parme. Na pritisk teh držav je papež Klemen XIV. 21. julija 1773 jezuitski red ukinil. Njihovo imetje so podržavili, njihove knjižnice so prešle v državno last. Na ozemlju današnje Slovenije sta bila ukinjena jezuitska kolegija v Ljubljani in Mariboru, v širšem slovenskem prostoru oziroma ob robu narodnostnega prostora pa še v Trstu, Gorici, Celovcu, Gradcu, Varaždinu, Zagrebu in na Reki. V teh kolegijih so namreč izpričani študentje iz slovenskega narodnostnega prostora.

Naslednji dogodek, ki je pomemben za razvoj knjižnic na ozemlju habsburških dežel, so bile **cerkvene reforme cesarja Jožefa II.** (1741, sovladar 1765, cesar 1780–1790). Od številnih reform je bila za nadaljnji razvoj državnih knjižnic pomembna predvsem ukinitev številnih samostanov v letih od 1782 do 1786. V avstrijskih dednih deželah je Jožef II. razpustil 738 samostanov, na Ogrskem pa trinajst. Na Slovenskem so med drugim prenehali delovati kartuzijani (Žiče, Bistra), cistercijani (Stična, Kostanjevica, Vetrinj), avguštinci (Ljubljana, Muta, Sv. Trojica), kapucini (Kranj, Novo mesto, Maribor, Ormož, Ptuj, Cmurek), minoriti (Slovenska Bistrica), frančiškani (Gorica, Sveta gora, klarise (Ljubljana, Škofja Loka, Mekinje, Gorica), dominikanke (Velesovo, Studenice, Marenberg). Njihove knjižnice so bile izropane, dragocenejše knjige so prevzele državne ustanove, drugo so razprodali ali uničili. Na tem področju se razsvetljenstvo ni izkazalo ravno kot kulturno gibanje. Knjige iz ljubljanskega jezuitskega kolegija so večinoma končale v novoustanovljeni licejski knjižnici v Ljubljani; podobno tudi nekateri rokopisi iz Stične, Kostanjevice in Bistre.

13.3 FRANCOSKA REVOLUCIJA

Na nadaljnji razvoj evropske družbe je pomembno vplivala francoska revolucija, ki se je formalno začela s pohodom na Bastiljo 14. julija 1789. Podobno kot Jožef II. v Avstriji so revolucionarji ukinili vrsto samostanov in podržavili cerkveno in plemiško posest, vključno z njihovimi knjižnicami. Ker

pa so zaplenjeno posest takoj razglasili za državno lastnino, knjižnično gradivo z nekaj izjemami, ni utrpelo večje škode. Koncentrirali so ga v centralna skladišča, iz katerih so črpale knjige že obstoječe državne knjižnice in nastajoče knjižnice po francoskih provincah.

13.4 SEKULARIZACIJA V NEMČIJI 1803

Podobno usodo kot v habsburških deželah v času jožefinskih reform in v Franciji v času francoske revolucije so cerkvene knjižnice v Nemčiji doživele s t.i. sekularizacijo. Z odločitvijo odbora nemških odposlancev (*Reichsdeputationshauptschluss*) so leta 1803 podržavili vse cerkvene ustanove in njihovo premoženje. Tako so na ozemlju današnje Nemčije prenehale obstajati vse cerkvene države. Sekularizacija je prizadela štiri nadškofije, 18 škofij, 80 neposredno državnih opatij in nad dvesto samostanov.

V 20. stoletju pa sta knjižnicam nepopravljivo škodo naredili obe svetovni vojni, na Balkanu pa tudi vojne, ki so izbruhnile po razpadu komunističnih režimov po letu 1990.

14.0 RAZVOJ KNJIŽNIC V NOVEM VEKU

14.1 ITALIJA

S knjižnicama Marciana v Benetkah in Laurenziana v Firencah je postala Italija rojstna dežela javnih knjižnic. Kljub temu je tudi v Italiji minilo stoletje in pol, preden se je uveljavila knjižnica, ki je bila urejena po uporabniku prijaznih znanstvenih načelih javne knjižnice.

Leta 1609 je milanski nadškof grof **Federico Borrome**o (1564–1631) odprl knjižnico in jo po svojem predniku sv. Ambrožu, zavetniku mesta, poimenoval Ambrosiana. Jedro knjižnice je sestavljalo 71 rokopisov iz severnoitalijanskega samostana Bobbio ter dragoceni rokopisi in knjige padovanske družine Pinelli, ki jih je Borromeo kupil za 60.000 lir. Nadškof je svoje obsežno premoženje namenil upravi in povečanju knjižnice. Skrb zanjo je zaupal kolegiju učenjakov. Člani kolegija so bili priznani strokovnjaki v nabavi knjig v modernem pomenu besede. Vsak je pokrival določeno področje in bil na voljo za svetovanje uporabnikom. Ch. G. Fischer poroča, da je dal nadškof Borromeo za knjižnico zgraditi namensko stavbo. V njeni prostorni čitalnici naj bi že ob odprtju sam postavil 55.000 knjižnih enot, vendar število knjig v poročilih ni popolnoma zanesljivo. Knjižnica je bila odprta vsakemu zainteresiranemu znanstveniku. Pozimi je bila čitalnica celo ogrevana, kar je bilo za tisti čas nekaj izjemnega.

Javno knjižnico z imenom Biblioteca Angelica je leta 1614 v samostanu sv. Avguština v Rimu ustanovil tudi učeni avguštinec in vodja vatikanske tiskarne ter nato naslovni škof **Angelo Rocca** (1545–1620). Bila je prva rimska javna knjižnica. Ko so jo leta 1873 podržavili, je imela nad 160.000 zvezkov in približno 3.000 rokopisov. Knjižničar vatikanske knjižnice kardinal **Girolamo Casanate** (1620–1700) je svojo knjižnico, ki je štela 25.000 zvezkov, zapustil dominikancem pod pogojem, da ustanove javno knjižnico pri S. Maria sopra Minerva. Dominikanci so knjižnico odprli leta 1701 in jo po kardinalu poimenovali Biblioteca Casanatense. Ustanovitelj ji je namenil bogata sredstva za nabavo knjig in za urejanje knjižnice, kar ji je omogočilo, da je bila nekaj časa najpomembnejša javna knjižnica v Rimu. Čitalnico zanjo je zgradil Carlo Fontana in velja še danes za eno najbolj značilnih baročnih čitalnic v Italiji. Tudi to knjižnico so leta 1873 podržavili.

V Firencah je javno knjižnico ustanovil knjižničar knjižnice toskanskih vojvod, **Antonio Magliabechi** (1633–1714). Zanjo je namenil svojo knjižnico, ki je štela 30.000 knjig, in ji zagotovil primerno rento za vzdrževanje in nakupe knjig. Ko so Firence leta 1865 postale glavno mesto združenega italijanskega kraljestva, je Magliabechiana postala jedro nove knjižnice z naslovom Biblio-

teca Nazionale Centrale. Vanjo so vključili številne privatne zbirke in knjižnico toskanskih vojvod. Nova osrednja nacionalna knjižnica v Firencah je štela okrog 280.000 tiskov in 14.000 rokopisov. Dobila je pravico do obveznega izvoda vseh italijanskih tiskov in nalogo, da v *Bolletino delle pubblicazioni italiane* obdeluje italijansko nacionalno bibliografijo. Danes ima knjižnica okrog 4,02 milijona tiskanih knjig in nad 23.000 rokopisov in je največja italijanska knjižnica. Ko je leta 1870 glavno mesto Italije postal Rim, je tu pet let pozneje (1875) nastala še druga nacionalna knjižnica. V Biblioteco Nazionale Vittorio Emanuele II. so uvrstili knjige številnih ukinjenih redovnih skupnosti. Od leta 1886 nosi tudi rimska knjižnica naslov Biblioteca Nazionale Centrale in si s firenško deli naloge državne knjižnice. Rimska zbira predvsem sodobno tujo literaturo ima pa tudi pravico do dela obveznih izvodov italijanskih tiskov. Danes šteje približno 2,2 milijona knjig in izdaja centralni popis vseh tujih tiskov, ki jih dobivajo italijanske državne knjižnice. Naslov Biblioteca Nazionale je dobilo v Italiji še pet knjižnic, in sicer v Torinu, Milanu, Benetkah, Neaplju in Palermu. Največja med njimi je Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele III. v Neaplju, ki šteje 1,51 milijona knjig.

Sistem *stacionarijev*, ki se je v preteklosti močno uveljavil na italijanskih univerzah, je zaviralno deloval na oblikovanje univerzitetnih knjižnic. Najstarejša italijanska univerza v Bologni je šele leta 1605 začela centralno zbirati znanstveno literaturo za potrebe univerzitetnega študija. Tu in v Padovi, kjer je bila univerzitetna knjižnica ustanovljena leta 1629, hranijo pomemben del rokopisov in starejših tiskov, medtem ko druge univerzitetne knjižnice nimajo omembe vrednega fonda starejše literature. Izjeme so univerzitetne knjižnice v Neaplju (623.000 zvezkov), Pavii (333.000) in Rimu (336.000), ki so presegle število tristo tisoč zvezkov. Poleg državnih deluje v Italiji še vrsta cerkvenih univerz (Rim, Milano). Njihove knjižnice sicer še ne dosegajo bogastva ostalih italijanskih univerzitetnih knjižnic, vendar so med seboj že povezane v on–line sistem in so tako na področju informatike prehitele državne.

Poleg omenjenih knjižnic imajo italijanska mesta večje število knjižnih zbirk, v katerih hranijo dragocene rokopise in starejše tiske, večinoma dolžnostne izvode s področja njihove province. Najstarejša med njimi je Malatestiana v Ceseni, zanimiva tudi zaradi tega, ker je ohranila pultno ureditev iz leta 1452. Rokopisi so namreč še vedno k pultu priklenjeni z verigami. Najpomembnejši provincialni knjižnici sta v Firencah (590.000 zvezkov) in v Bologni (450.000 zvezkov). Nadaljnjih petinštirideset italijanskih mest hrani knjižne zbirke z okrog 350.000 zvezki.

Italija ni doživela pretresov reformacije in sekularizacije, ki so zdesetkale knjižno bogastvo v deželah, kamor je segla reformacija. V italijanskih knjižničnih zbirkah se je ohranilo vse bogastvo rokopisov, inkunabul in starejših tiskov. Nekaj škode so knjižnice utrpele le med drugo svetovno vojno.

14.2 VATIKANSKA KNJIŽNICA

Ko se je leta 1587 Vaticana vselila v novo baročno dvorano, delo Domenica Fontane, je imela za sabo blesteč razvoj, ki sta ga zaznamovali predvsem imeni papežev Nikolaja V. in Siksta IV. Vendar si je vatikanska knjižnica tudi v 17. stol. pridobila izjemno knjižnično gradivo, leta 1623 heidelberško Palatino z okrog 3.000 rokopisi, leta 1657 zbirko Federiga da Montefeltro iz Urbina z 2.060 rokopisi, leta 1689 knjižnico hčerke švedskega kralja Gustava Adolfa, Kristine, ki se je spreobrnila v katoliško vero, z 2.291 rokopisi in leta 1748 bogato zbirko družine Ottoboni, ki je štela 3.867 rokopisov. Po pariškem miru leta 1815 je vatikanska knjižnica dobila nazaj vse rokopise, ki jih je Napoleon odpeljal v Pariz, z izjemo 847 nemških rokopisov iz palatinske knjižnice, ki so jih izročili Nemčiji.

Od sredine 18. do konca 19. stol. je knjižnica nekoliko stagnirala, kar se je odražalo v ozkosrčni politiki do uporabnikov in nepomembnem povečanju knjižničnega fonda. Nov zagon je dobila s papežem **Leonom XIII.** (1878–1903), ki je za prefekta knjižnice imenoval kardinala **Franca Ehrleja** (1845–1934)[8]. Ehrle je dal na novo opremiti skladišča za knjige in čitalnico po sodobnih načelih stroke, urediti prezenčno knjižnico, ki je štela 80.000 zvezkov, in na novo katalogizirati tiske po ameriškem vzoru. Vsa ta dela je finančno podprla ustanova Carnegie, imenovana po ameriškem industrialcu Andrewu Carnegieju (1835–1919), ki je namenil bogata volila za znanost, umetnost in dobrodelnost. Veliko pozornost je knjižnici namenil tudi papež **Pij XI.** (1922–1939). Preden je bil izvoljen za papeža, je bil Achille Ratti knjižničar v Ambrosiani v Milanu in nato od leta 1914 naslednik Franca Ehrleja kot prefekt vatikanske knjižnice. Leta 1902 je pridobila dragoceno knjižnico kardinala Francesca Barberinija, ki je bila ustanovljena leta 1638. Barberiana šteje 11.750 rokopisov in 40.000 tiskov. Danes hrani Vatikanska knjižnica 70.000 rokopisov in okrog dva milijona tiskov in je po številu rokopisov med najbogatejšimi na svetu.

14.3 FRANCIJA

Francija je začela že od zgodnje renesanse, podobno kot na drugih področjih kulturnega življenja, prevzemati vodilno vlogo tudi na področju knjižničarstva. V času, ko je knjižna kultura v Nemčiji nazadovala, je v Franciji doživela bibliofilija razvoj, s katerim se ne more primerjati nobena druga dežela. Ob koncu 18. stoletja je imela vodilno vlogo v svetu Kraljeva knjižnica (*Bibliothèque du Roi*), ki so jo ves čas podpirali francoski kralji. Številne privatne zbirke visokega nivoja pa kažejo na prevladujoč duhovni interes ter duhovni in literarni okus njihovih lastnikov.

---

[8] Ehrle je bil prefekt Vatikanske knjižnice 1895 – 1914, nato do leta 1929 profesor cerkvene zgodovine na univerzi Gregoriana v Rimu, leta 1929 pa je bil imenovan za kardinala bibliotekarja in arhivarja katoliške Cerkve.

Najobsežnejše in najbolje urejene privatne knjižnice se imajo za svoj nastanek zahvaliti potrebi, da bi tudi v Franciji uredili splošno dostopne knjižnice, kot sta bili v 17. stoletju milanska Ambrosiana v Italiji in oxfordska Bodleiana v Angliji. Javni knjižnici je namenil svojo bogato knjižnico veliki državnik kardinal **Armand Richelieu** (1585–1642, od 1624 vodilni minister kralja Ludvika XIII., vendar mu je smrt to namero preprečila. Njegove načrte je uresničil njegov naslednik **Jules Mazarin** (1602–1661). Mazarin je bil najprej v papeški službi, leta 1640 pa se je preselil v Francijo, postal tajnik in zaupnik kardinala Richelieuja, leta 1641 kardinal in po Richelieujevi smrti njegov naslednik. Mazarin je ureditev knjižnice zaupal takrat že priznanemu knjižničarju **Gabrielu Naudeju** (1600–1653). Ta se je na knjižničnem področju proslavil s spisom *Advis pour dresser une bibiothèque* (Kako urediti knjižnico). S tem delom je postavil teoretične temelje sodobnega knjižničarstva. Ureditev knjižnice si je zamislil po strokah štirih takratnih fakultet. Njegovo delo je bilo temeljni učbenik knjižničarjev vse do 19. stoletja (izdaje 1627, 1644, 1876). Po teh načelih je Naude v kratkem času uredil Mazarinovo knjižnico, ki je štela 45.000 zvezkov, zanjo je izdelal abecedni katalog po avtorjih in stvarni katalog. Mazarin je leta 1648 svojo knjižnico odprl javnosti. Toda že naslednje leto so nasprotniki dosegli njegovo politično odstavitev. Vse Mazarinovo premoženje je bilo zaplenjeno, knjižnica pa prodana na dražbi. Ko se je po kratkem času vrnil na položaj prvega ministra, je obnovil svoje načrte javne knjižnice in zopet povabil Naudeja, ki je med tem nastopil službo pri švedski kraljici Kristini. Žal je Naude na poti domov umrl. Njegovo knjižnico, ki je štela 8.000 zvezkov, je Mazarin prevzel v svojo in jo v oporoki zapustil College des Quatre Nations, ki ga je sam ustanovil. V oporoki je določil, da mora biti knjižnica dvakrat tedensko odprta javnosti. Danes je priključena Institutu de France in šteje približno 500.000 zvezkov in 4.800 rokopisov.

Tudi Mazarinov naslednik **Jean Baptiste Colbert** (1619–1683), od leta 1665 francoski finančni minister in začetnik francoskega merkantilizma, je bil velik prijatelj knjige in je ob smrti zapustil dragoceno zbirko 75.000 zvezkov, med njimi 15.000 rokopisov. Rokopisi so bili leta 1732 vključeni v kraljevo knjižnico.

V tem času je postala knjižnica za vsakega, ki je zavzemal določen družbeni položaj v Franciji, nekaj samoumevnega. Veliko odličnih in vplivnih osebnosti je postalo bibliofilov in še danes občudujemo z njihovimi grbi bogato okrašene knjige. Poleg francoskih kraljev so bili pomembni bibliofili tudi drugi člani rodbin Burboncev in Orleancev. Med njimi posebej izstopa **regent Filip** (1674–1723), ki se je proslavil tudi kot ilustrator knjig. Med ženami iz kraljeve hiše izstopata kot bibliofilki kraljica **Marija Leczynska**, žena Ludvika XV. (1715–74), ki je imela zbirko razkošno okrašenih knjig zabavne vsebine in molitvenikov, ter **Marija Antoinetta** (1755–1793) ki je imela knjižnico raznovrstne

vsebine. Veliki prijateljici knjige sta bili tudi ženi kraljev Ludvika XVIII. (1814–24) in Karla X. (1824–30), ki so ga leta 1830 strmoglavili in je leta 1836 umrl v Gorici (pokopan v Kostanjevici pri Gorici), ter hčerke Ludvika XV. Victoire, Adélaide in Sophie. Najpomembnejšo knjižnico pa je imela ljubica Ludvika XV. markiza **Antoinette de Pompadour** (1721–1764), ki dokazuje njen izjemen znanstveni interes in izbran okus; vse knjige v njej pa je dala označiti s svojim grbom (trije stolpi).

Številne francoske plemiške družine so imele v tem času dragocene knjižne zbirke. Omenimo le nekatere: **Marschall Soubise** (1715–1787), nasprotnik Friderika Velikega v bitki pri Roßbachu, je imel v svoji knjižnici 8.300 zvezkov. V njej so bile tudi knjige nekdanjega upravnika kraljeve knjižnice **Jacquesa Auguste de Thouja** (1553–1617). Najdragocenejša med privatnimi knjižnicami je bila tista, v kateri je vojvoda **La Valliere** (1708–1780) zbral 50.000 zvezkov samih dragocenosti. Te zbirke podobno kot mnoge druge niso preživele svojih ustanoviteljev. Leta 1783 je bila polovica knjig prodana na dražbi, ki je trajala kar 81 dni. Drugo polovico si je pridobil pomemben zbiralec Antoine–René de Voyer d`Argenson Marquis de Paulmy, ki je nato svojo knjižno zbirko za 412.000 livres prodal grofu **d`Artoisu**, poznejšemu kralju Karlu X. (kralj 1824–1830). Najbogatejšo knjižno zbirko je imel nadškof iz Reimsa **Charles Maurice Tellier**; štela je 50.000 zvezkov in je nato prešla v knjižnico samostana Sainte–Genevieve v Parizu. Podobno veliko, vendar pretežno znanstveno knjižnico je imel zdravnik **Camille Falconet** (1671–1671), starosta medicinske fakultete v Parizu.

Poleg francoskih zbiralcev moramo na tem mestu omeniti tudi nemškega grofa **Karla Heinricha Hoyma** (1694–1736), doma s Saškega, ki se je med bivanjem v Parizu navdušil nad francosko kulturo. To navdušenje razodeva tudi njegova knjižna zbirka, ki jo je v glavnem zbral v Franciji. Poleg knjig je Hoym zbiral umetnine vseh vrst. Strast do dragocenega porcelana ga je po vrnitvi na saški dvor privedla v spor s saškim volilnim knezom in od leta 1697 poljskim kraljem Avgustom Močnim (1670–1733). Hoymov konec pa je povzročilo, da si je nakopal še sovraštvo najmočnejšega moža na saškem dvoru, grofa Brühla, ki se je želel dokopati do njegove dragocene knjižnice. Ko so ga na podlagi neutemeljenih obtožb večkrat zaprli, si je osovraženi Hoym iz obupa sam vzel življenje. Svojo knjižnico je prej prodal na dražbi v Parizu.

Francoska revolucija (1789–1795) je na področju knjižničarstva v Franciji povzročila preobrat izjemnih razsežnosti. Z razlastitvijo duhovnega premoženja so prešle v javno last tudi cerkvene in samostanske knjižnice. Neokrnjena je ostala le knjižnica samostana Sainte–Genevieve, ki se je preimenovala v Bibliothèque du Panthéon. Sledila je razlastitev premoženja plemičev, ki so zapustili domovino. Njihove dragocene knjižnice so večinoma prešle v državno last, nekatere pa so bile tudi uničene. Zaplenjene knjige so združevali

v *Dépôts littéraires*. Iz teh skladišč so nato dopolnjevali že obstoječe knjižnice, po provincah pa so ustanovili vrsto mestnih knjižnic. Leta 1735 so *Bibliothèque du Roi* odprli javnosti. Ob izbruhu revolucije je knjižnica štela več kot 300.000 zvezkov in je bila v svetovnem vrhu znanstvenih knjižnic. Največjo obogatitev so ji prinesle med revolucijo zaplenjene knjige. Pri ovrednotenju teh knjig si je največje zasluge pridobil vodja oddelka tiskov **Joseph Basile Bernard van Praet** (1754–1837). Posebej dragoceni pridobitvi sta bili knjižnici Sorbone in samostana St.–Germain–des–Paris. Veliko dragocenega gradiva je knjižnica, ki se je v revoluciji preimenovala v *Bibliothèque Nationale*, pridobila tudi pod Napoleonom (takrat preimenovana v *Bibliothèque Imperiale*). Ta je dal kot vojni plen prepeljati v Pariz številne knjižnice, mnoge so po njegovem padcu vrnili prejšnjim lastnikom. Leta 1805 so knjižnici namenili 130.000 frankov, da bi izpopolnili vrzeli na področju francoske literature, ki so nastale v zadnjih dvajsetih letih. Od izbruha revolucije do leta 1830 se je fond knjižnice povečal za 80 %. Tega leta je knjižnica štela 540.000 zvezkov, od tega 80.000 rokopisov. Pred začetkom druge svetovne vojne je bila knjižnica razdeljena na štiri oddelke. Imela 6 milijonov tiskanih knjig, 125.00 rokopisov, nad 200.000 geografskikh kart, 3,5 milijona bakrorezov in 205.000 kovancev in medalj. Pariška nacionalna knjižnica je podobno kot druge francoske knjižnice priročna knjižnica.

Iz knjižnice grofa d`Artoisa, v katero je bila vključena tudi knjižnica Marquisa de Paulmyja, je v času revolucije nastala *Bibliothèque de l`Arsenal*. Svoje ime je dobila po stavbi orožarne, v kateri so jo namestili kot javno knjižnico. Ko je grof d`Artois postal francoski kralj Karel X. (1824–1830), so mu jo začasno vrnili. Danes knjižnica šteje okrog 1,7 milijona zvezkov, predvsem starejših francoskih tiskov in rokopisov. V nasprotju z drugimi pariškimi knjižnicami ni na voljo univerzitetnemu študiju in splošnemu raziskovalnemu delu.

Vlogo univerzitetne knjižnice je prevzela *Bibliothèque Sainte–Geneviève*, ki šteje danes 1,5 milijona knjig. Pomembne knjižnice ima še pet pariških fakultet. Največja med njimi je knjižnica Filozofske fakultete, ki si je privzela ime svoje velike predhodnice Sorbone in ima 1,5 milijona knjig. Večji pariški knjižnici imata tudi *Ecole normale supérieure* (600.000 knjig) in *Institut de France* (1,5 milijona knjig).

Težišče francoskega knjižničarstva je v Parizu. Po provincah imajo sicer številne znanstvene knjižnice, med njimi tudi univerzitetne, vendar so pretežno lokalnega pomena. Edina izjema je univerzitetna knjižnica v Strasbourgu, ki se je med francosko revolucijo znatno obogatila s knjigami ukinjenih samostanov. Od leta 1871 do 1918 jo je obilno podpirala Nemčija. *Bibliothèque Nationale et Universitaire* v Strasbourgu se je razvila v prvovrstno znanstveno knjižnico in ima danes približno 3 milijone knjig. Iz Dèpôts litteraires je nastalo okrog tristo mestnih knjižnic. Približno desetina jih ima fond nad 100.000 knjig, mnoge pa hranijo tudi velike dragocenosti. Država si je pridržala pravico last-

ništva nad vsemi knjigami, ki so bile zaplenjene med revolucijo, pravico do nadzora in deloma tudi do personalne politike v knjižnicah, ki te knjige hranijo.

14.4 ANGLIJA

Reformacija je v Angliji povzročila hude duhovne in socialne pretrese. Z razglasitvijo Henrika VIII. (1509–1547) leta 1534 za vrhovnega poglavarja angleške Cerkve je bila povezana razlastitev duhovnega premoženja. Mnoge dragocene knjižnice so razprodali ali uničili. Da bi si pridobil naklonjenost cerkvenih dostojanstvenikov v Cambridgeu, Oxfordu in drugih škofovskih mestih, je Henrik VIII. ukazal, da se njihovih knjižnic ne smejo dotakniti. Toda v naslednjih letih so zaradi fanatične nestrpnosti protestantskih reformacijskih komisarjev tudi te knjižnice utrpele nepopravljive izgube predvsem dragocenega starega fonda. Tako so ostali ohranjeni v *Duke Humphrey`s Library* oxforske univerze od šestotih samo trije rokopisi in v Cambridgu od tristotridesetih le devetnajst rokopisov. V času verskega preobrata je bilo v Angliji ukinjenih okrog 800 samostanov. Njihove knjižnice so bile večinoma uničene.

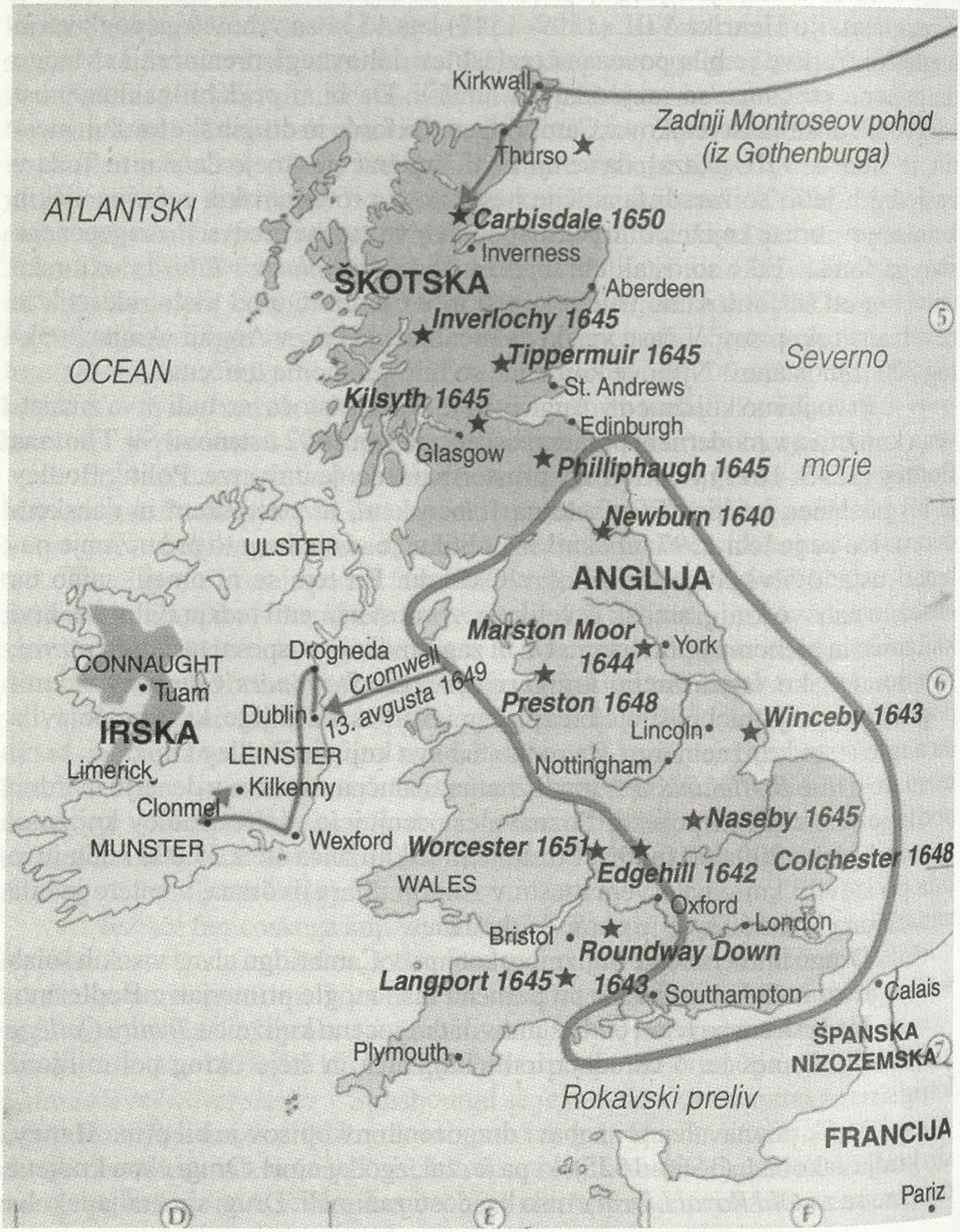
Prvo javno knjižnico v Angliji, ki je postala istočasno tudi prva znanstvena knjižnica v modernem pomenu besede, je leta 1602 ustanovil Sir **Thomas Bodley** (1545–1612) v Oxfordu v prostorih nekdanje univerze. Politik Bodley je bil poslanec kraljice Elizabete na francoskem, nizozemskem in danskem dvoru. Ko se je leta 1597 umaknil iz politike, je svoje bogato premoženje namenil ustanovitvi javne knjižnice v Oxfordu. Pri tem se ni omejil samo na obsežno nabavo knjig, ampak je veliko pozornost namenil tudi pravilni ureditvi knjižnice in njenemu upravljanju. Da bi zagotovil njen uspešni nadaljnji razvoj, je z londonsko organizacijo knjigarnarjev, t.i. *Stationers`Company* sklenil dogovor, da knjižnici pošljejo brezplačen izvod vsake knjige, ki se bo pojavila na angleškem knjižnem trgu. Za redno nabavo knjig je Bodley knjižnici, ki po njem nosi ime *Bodleiana*, zagotovil znatna finančna sredstva v denarju in trdno podlago v zemljiški posesti. Poznavalci ocenjujejo, da je Bodley knjižnici namenil preko 200.000 funtov. Po sto letih je knjižnica štela 25.000 knjig in je bila po številu knjig na prvem mestu v Angliji. Stara dvorana, v katero je bila nameščena leta 1602, se je ohranila do danes.

Druge univerzitetne knjižnice, kot npr. v Cambridgu ali na visokih šolah v Glasgowu in Edinburghu, se po pomenu niso mogle primerjati z Bodleiano.

Na **Irskem** so leta 1604 ustanovili dragoceno knjižnico *Trinity College* v Dublinu. Danes je to osrednja irska knjižnica in šteje okrog pol milijona knjig.

Velik poznavalec pri nabavi dragocenih rokopisov je bil princ **Henry**, sin kralja Jakoba I. (1566–1625), ki pa je, žal, zgodaj umrl. Drugi člani kraljeve družine se za *Old Royal Library* niso kaj dosti zanimali. Drugi sin kralja Jakoba

in njegov naslednik **Karl I.** (1600, kralj 1625–1649) je knjižnici sicer določil pravico do obveznega izvoda, kljub temu pa je ostala privatna knjižnica kraljevega dvora. Še proti koncu 17. stoletja je veljalo, da je kraljeva knjižnica zanemarjena in nima primernih prostorov. Leta 1757 jo je kralj **Jurij II.** (1727–1760) izročil novoustanovljenemu Britanskemu muzeju.

Ko so se po pretresih reformacije notranje angleške razmere začele umirjati, se je tudi med zasebniki vzbudilo zanimanje za knjigo. Sprva je šlo samo za zbiranje bibliofilskih dragocenosti, na prelomu 17. stoletja pa je tudi v zasebnih rokah nastajalo okrog sto nam znanih pomembnih znanstvenih knjižnic. Jurist in član parlamenta **John Selden** (1584–1661) je svojo obsežno knjižnico zapustil Bodleiani. Rektor westminstrske šole in avtor številnih zgodovinskih publikacij **William Camden** (155l–1623) je svoje knjižno bogastvo zapustil prijatelju **Robertu Cottonu** (1570–1631). Cottonova knjižnica je bila ena najbogatejših privatnih knjižnic tega časa in jo je velikodušno dal na uporabo svojim prijateljem. Zaradi političnih spletk, je bila zaplenjena. Družini so jo vrnili šele po lastnikovi smrti. Cottonov vnuk jo je leta 1700 daroval kralju, ki jo je dal postaviti v Westminstrsko opatijo. Leta 1731 jo je zelo poškodoval požar, leta 1757 pa so jo izročili Britanskemu muzeju.

Zdravnik in prirodoslovec Sir **John Sloane** (1660–1752) je v londonskem predmestju ustanovil in vodil muzej umetnin in prirodoznanskih posebnosti, njegova knjižnica pa je obsegala 40.000 tiskov in 3.500 rokopisov. Ko je svoje bogastvo ponudil državi, se je pokazala priložnost, da bi ustanovili že dolgo načrtovano angleško nacionalno knjižnico. Hkrati sta za knjižnico ponudila svojo znamentio zbirko rokopisov tudi grofa **Robert** in **Edward Oxford**. Po sklepu parlamenta so odkupili Sloanovo knjižnico in jo skupaj z Cottonovo pridružili Britanskemu muzeju, ki so ga 15. januarja 1759 odprli v obnovljeni Montagu House. S sistematičnim razvojem knjižnice Britanskega muzeja je neločljivo povezano ime **Antonia Panizzija** (1797–1879). Panizzi je bil italijanski patriot, ki se je po nemirih v Italiji leta 1821 umaknil v Lugano in nato v London. Tu je leta 1837 postal vodja oddelka tiskanih knjig v knjižnici Britanskega muzeja in leta 1856 njen direktor (*Principal Librarian*). Posrečilo se mu je premagati velika nasprotovanja in doseči, da je vodstvo knjižnici namenilo potrebna sredstva za razvoj. Realiziral je teoretična navodila svojega rojaka Leopolda Della Santa za bibliotečne stavbe. Dobil je tudi posebno dovoljenje, da je dopolnjeval velike luknje v zbirkah, ki so nastale z darovi in naključnimi nakupi. Za katalogizacijo nabavljenih knjig je napisal posebna pravila, ki so prva te vrste. Nastavil je dva kataloga, abecednega in stvarnega, ki sta do leta 1880, ko so jih začeli tiskati, narasla na 3000 zvezkov. Prva izdaja katalogov je izšla v letih 1881 do 1905, ki naj bi jo leta 1931 nadomestila druga izdaja. V začetku druge svetovne vojne je knjižnica Britanskega muzeja obsegala približno 7,1 milijona tiskanih knjig in 55.000 rokopisov, poleg številnih drugih zbirk, kot sta npr. zbirki papirusov in glinenih tablic. Prirodoslovne knjige so od leta 1880 shranjene posebej v South Kensington. Gre za priročno knjižnico, kar pomeni, da si knjig ni mogoče sposojati na dom. V letih 1828 do 1855 so na mestu stare Montagu House postopoma zgradili današnje poslopje.

Sredi 19. stoletja je v Angliji nastala *Public Library*, za anglosaške

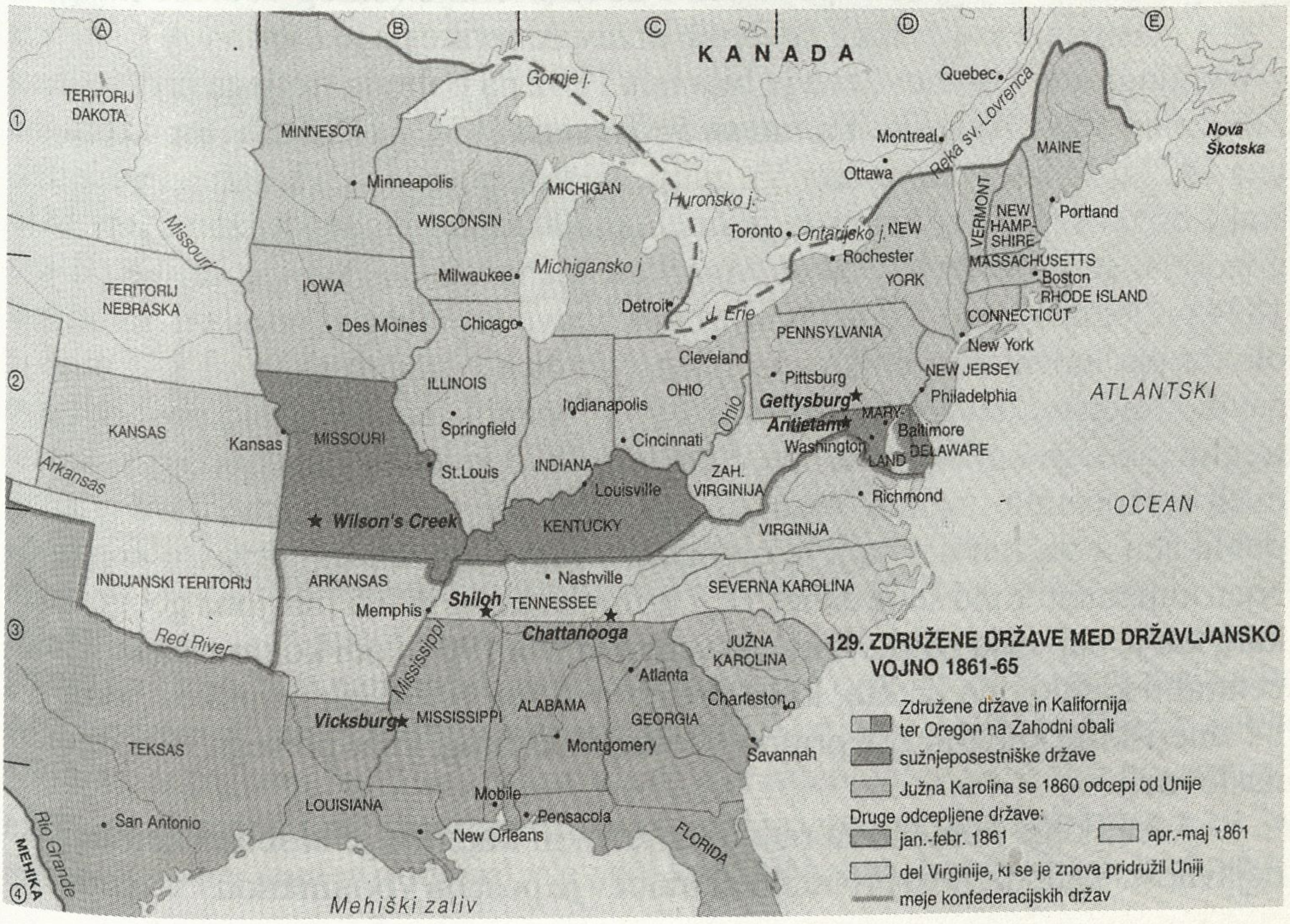
dežele značilna oblika knjižnih zbirk. Leta 1850 je bil izglasovan zakon, ki je dal mestom nad 10.000 prebivalcev (pozneje so to omejitev črtali) pravico pobirati davek za ustanovitev in vzdrževanje knjižnice. Njihov namen je bil zbirati ljudsko in splošnoizobraževalno literaturo za široke sloje prebivalstva. Delovanje teh »Javnih knjižnic« se je razširilo tudi zunaj mestnega področja in privedlo do ustanavljanja podružnic na deželi. Posebni oddelki so namenjeni posameznim znanstvenim področjem ter mladinski in otroški literaturi. Svetovalna služba in sodelovanje s šolami in organizacijami za izobraževanje odraslih zagotavljajo uresničevanje zadanih si ciljev vzgoje. Naslednja značilnost *Public Library* je bilo, da je poleg ljudske izposoje priročna knjižnica svojo znanstveno usmerjenost dopolnjevala z izbranimi priročniki in leksikoni. Na ta način so se počasi izoblikovale v resne znanstvene knjižnice. Znamenita specilana knjižnica je npr. v Birminghanu s slavno Shakespearejevo zbirko, ki šteje 20.000 zvezkov.

14.5 ZDRUŽENE DRŽAVE AMERIKE

Zgodovina knjižnic v Združenih državah Amerike se začenja leta 1638, ko je pridigar **John Harvard** ustanovil univerzo v Cambridgeu v zvezni državi Massachusetts, ki po njem tudi nosi svoje ime. Skladno z značajem visoke šole, ki je služila izobrazbi duhovnih poklicev, je knjižnica zbirala pretežno filozofsko in teološko literaturo. Ko jo je leta 1764 uničil požar, je imela okrog 5.000 zvezkov. Približno v istem času je v krogu izobraženih in premožnih rodbin, ki so vzdrževale stike s kulturnim življenjem Evrope, nastala vrsta uglednih privatnih knjižnic. Najpomembnejša med njimi je bila knjižnica pridigarske družine **Mather** v Cambridgeu, ki je imela 4.000 zvezkov. Pretresi, ki sta jih povzročili vojna za neodvisnost (1773–1783) in državljanska vojna (secesijska vojna, 1861–1865) so povzročili veliko škodo tudi na področju knjižnic. Čeprav so prenekateri lastniki teh, deloma dragocenih privatnih knjižnih zbirk, le te v oporoki zapustili javni rabi, so jih dejansko lahko uporabljali le privilegirani sloji. Če odmislimo majhne knjižnice cerkvenih skupnosti, je bil pojem javne, vsem dostopne knjižnice v 18. stoletju še neznan. Leta 1731 je ameriški politik, filozof, fizik in pisatelj **Benjamin Franklin** (1706–1790) v Filadelfiji ustanovil prvo javno knjižnico v Združenih državah Amerike, leta 1749 pa še akademijo kot zametek univerze. Knjižno zbirko je zbrala družba članov in je zbudila velik odziv pri širokih množicah, ki so bile željne branja in izobrazbe. Ta knjižnica velja za mater vseh severnoameriških izposojevalnih knjižnic in prvi korak k demokratizaciji izobrazbe in knjižnic. Vspodbudila je ustanovitev številnih podobnih družb, ki so se posvečale vzdrževanju knjižnic in splošnemu izobraževanju. Te so občasno gojile specialna znanstvena prirodoslovna ali filozofska področja in v ta namen oblikovale tudi

posebne znanstvene knjižne zbirke. Zapuščine knjig in ustanove glavnic premožnejših članov ter povezave z evropskimi združenji so omogočale sprotno rast knjižnic in jih uvrščale na podobno raven najboljšim evropskih knjižnicam te vrste.

Pri omenjenih knjižnih zbirkah široke množice niso bile udeležene. Njihovim bralnim potrebam so zadostile podobne javne knjižnice, kot so jih poznali iz Anglije. Leta 1854 je bila v Bostonu ustanovljena *Free Public Library* – splošno dostopna javna knjižnica, ki je bila ustanovljena po vzoru londonskih prezenčnih knjižnic. Knjižnica, za katero so deloma odstopili svoje knjige meščani sami, je dala značilno podobo sodobnemu ameriškemu knjižničarstvu. Njena ureditev načeloma odgovarja angleški ureditvi, razvija pa se glede na splošna merila dežele mnogo bolj velikopotezno. Tudi Bostonska knjižnica je izposojevalna knjižnica, ima organizirane podružnice po vsem mestu; je referenčna knjižnica in prezenčna knjižnica znanstvene usmeritve. Opremljena je z informativno službo, s prostori za otroke in slepe, z razstavnimi prostori za knjige po različnih temah, s predavalnicami in kinodvorano. Najpomembnejše med severno– ameriškimi *Free Public Libraries* so v New Yorku (5,8 miljonov zvezkov), Chicagu (3,9 milijonov), Clevelandu (3 milijone) in Bostonu (2,5 milijonov). Prištevamo jih k največjim knjižnim zbirkam na svetu.

V Združenih državah Amerike deluje kakih štirideset **univerz**, ki skladno z bogastvom dežele razpolagajo s velikimi knjižnimi fondi. Najstarejša in najpomembnejša med njimi je že omenjena Harvadrska univerza v Cambrigeu, ki v vseh spezializiranih zbirkah združuje 3 milijone knjig. Pomembnejše knjižne zbirke imajo še Yale University v New Havnu (5,5 milijona), Columbia University v New Yorku (3,1 milijona) in Chicaška univerza (3 milijone). Vendar te impozantne številke v mnogih primerih ne odgovarjajo njihovemu znanstvenemu pomenu. To je razložljivo že iz načina njihovega nastanka. Evropske znanstvene knjižnice so nastajale v daljšem časovnem razponu in po načrtih, ki so bili narejeni na podlagi izobraževalnih ciljev določene univerze. Ameriške centralne univerzitetne knjižnice pa imajo vse do najnovejšega časa le podrejeno vlogo v odnosu do knjižnih zbirk inštitutov in kolidžev. Danes pa gre razvoj v povezavi z gradnjo modernih prostorov knjižnic v smer združevanja posameznih knjižnic pod skupno centralno upravo.

Poleg navedenih je potrebno omeniti še State Libraries – knjižnice posameznih zveznih držav. Najstarejša je bila ustanovljena v New Jerseyu leta 1811. Te knjižnice zbirajo knjige s področja državne uprave, prava in lokalne zgodovine. Ker so bile na voljo tudi zunanjim uporabnikom, so prerasle v javne knjižnice, vendar po obsegu knjižničnega fonda ne dosegajo *Public Libraries* in univerzitetnih knjižnic. Med pomembnejšimi državnimi knjižnicami so v Albany za državo New York (okrog 620.000 knjig), v Bostonu za državo Massachusetts (okrog 900.000 knjig) in v Sakramento za Kalifornijo (okrog 750.000 knjig).

Osrednja knjižnica Združenih držav Amerike pa je *Library of Congress* v Washingtonu. Ustanovljena je bila leta 1802 na pobudo tretjega predsednika Združenih držav Amerike **Thomasa Jeffersona** (1743–1826), ki je med drugim leta 1819 ustanovil univerzo v Virginiji. Za Washingtonsko knjižnico je Jefferson daroval svojo knjižnico, ki je imela 6.400 knjig. Ko je knjižnica leta 1815 pogorela, se je Jefferson takoj zavzel za njeno obnovitev. Čeprav je od leta 1824 prejemala letno 5.000 dolarjev za nabavo knjig, se ni mogla dvigniti nad okvire parlamentarne knjižnice. Njen razvoj k osrednji državni knjižnici je zaviralo nerazumevanje kongresnikov. V požaru leta 1851 sta pogoreli dve tretjini njenega knjižnega fonda. Šele leta 1870 je knjižnica dobila pravico do dveh dolžnostnih izvodov vseh knjig, ki so izšle v državi. Izmenjava uradnih publikacij z večino držav, ji je omogočila razvoj k osrednji državni knjižnici. Njen knjižnični fond šteje danes 17,7 milijona knjig in 2,5 milijona geografskih kart, kar je največja zbirka kart na svetu. Od leta 1901 vodi kongresna knjižnica centralni katalog na listkih, ki ga prejema okrog 6.000 prejemnikov. Skupaj s 84 ameriškimi knjižnicami pripravlja skupni katalog, ki že presega 10 milijonov naslovov.

Velikega pomena za razvoj ameriških knjižnic je zasebna zbirateljska dejavnost. Radodarnost privatnih zbiralcev je postala vodilni motiv v zgodovini

ameriškega knjižničarstva. Nekatere dragocene privatne zbirke so postale sestavni del obstoječih javnih knjižnic, kot so npr. Astor, Tilden in Lennox v newyorški *Public Library* ali H.E. Wildner v harvardski *University Library*, druge dragocene samostojne zbirke pa so na voljo javnosti, kot npr. dragocena zbirka inkunabul Henryja E. Huntingtona v San Marinu, zbirka rokopisov in inkunabul v *Morgan Library* Johna Pierponta v New Yorku in *Shakespeare Library*, ki jo je v Washingtonu ustanovil Henry Clay Folger. V tej zvezi moramo posebej omeniti lastnika velikih jeklarskih koncernov **Andrewa Carnegieja** (1835–1919), ki je, prepričan o prvovrstnem pomenu knjižnic v zgodovini človeške kulture, namenil svoje ogromno bogastvo ustanovitvi in vzdrževanju

javnih knjižnic. V ta namen je ustanovil *Carnegie Corporation*, ki je razpolagala z 65 milijoni dolarjev. Iz tega denarja je bilo v letih od 1896 do 1923 v 1408 krajih ustanovljeno 1677 knjižnic. Carnegie je ustanovitev knjižnice povezoval s tem, da je morala mestna uprava sodelovati pri ustanovitvi knjižnice z 10 % stroškov. Poleg tega je podpiral vse veje knjižničarstva, kot poklicno izobraže-

vanje, izdajo knjižničarske znanstvene literature ter delo osrednje ameriške knjižničarske organizacije *Library Association*.

14.6 ŠPANIJA

V Španiji je knjižna kultura dosegla vrhunec v času kralja **Filipa II.** (1556–1597). Filip II. je dal sredi samotne pokrajine 48 km severno od Madrida v letih 1563–1584 po načrtih arhitektov Juana de Toledo in Juana de Herrera zgraditi mogočen stavbni kompleks, ki je bil hkrati kraljeva reprezentančna rezidenca, samostan in kulturno središče. Srce tega veličastnega stavbnega kompleksa, imenovanega **Escorial**, je postala mogočna baročna dvorana knjižnice. Dolga je 65 m, široka 11 m in visoka 12 m in leži nad glavnim vhodom v Escorial. Obokani strop je bogato okrašen z alegoričnimi figurami svobodnih umetnosti. Knjige so shranjevali v odprtih omarah ob stenah. Knjižnica Escoriala je postala zgled in vzorec mnogim baročnim knjižnicam po Evropi. Filip II. je v tej knjižnici načrtno zbiral dela vseh strok od najstarejših časov do svoje dobe. Zelo bogata je bila zbirka orientalskih, zlasti perzijskih in arabskih rokopisov. Posebno strast pa je Filip čutil do grških rokopisov, katalog jih navaja več kot 500. V Filipovem času je knjižnica štela okrog 18.000 knjig. Vendar je bil Filip zelo nezaupljiv in ni dovolil javne uporabe knjig. Neki škof mu je zato v pismu očital, da knjižnica, ki ni nikomur dostopna, bolj škodi kot koristi. Po Filipovi smrti so se razmere izboljšale. Leta 1671 je v knjižnico udarila strela in uničila približno 4.000 rokopisov. Veliko škode so ji prizadele tudi Napoleonove vojne in notranji nemiri ter vojne v 19. in 20. stoletju. Danes je v Escorialu knjižnica odprtega tipa, ki ima kakih 50.000 knjig in 4.600 rokopisov, med njimi besedilo sv. Avguština iz 5. stoletja, »Cantigas des Santa Maria« (Marijina pesem), pesnitev kralja Alfonza X. (1221, kralj 1252–1284) v bogato okrašenem rokopisu, spise Terezije Avilske in rokopis, imenovan »Batus«, iz 11. stoletja.

Španske knjižnice so se pomembno obogatile ob razpustitvi jezuitskega reda v 18. stoletju in sekularizaciji drugih redovnih skupnosti v letih 1835–1837. Najpomembnejša knjižnica v Španiji je danes nacionalna knjižnica v Madridu, ki jo je leta 1712 ustanovil kralj **Filip V.** in ima 1,5 milijona knjig in 30.100 rokopisov, ter pravico do obveznega izvoda vseh španskih tiskov. V deželi je še 10 univerz, vendar njihove knjižnice nimajo pomembnejših knjižnih fondov.

14.7 AVSTRIJA

Med habsburškimi vladarji smo kot velikega bibliofila že omenili cesarja Maksimilijana I. Vendar najdragocenejših knjižnih zakladov niso hranili v dunajski dvorni knjižnici, ampak v dvorcu Ambras v Innsbrucku. Večjo pozornost dunajski dvorni knjižnici je namenil šele **Rudolf II.** (1576–1612). V času

njegovega vladanja je v knjižnici deloval nizozemski knjižničar Hugo Blotius, ki je znatno povečal knjižni fond knjižnice in izpeljal pomembne organizacijske ukrepe. Dvorna knjižnica se je obogatila z dragocenimi pridobitvami iz starih avstrijskih samostanov, iz privatnih knjižnic in z obveznim izvodom vseh novih tiskov. Znanstveno delo v knjižnici je omogočila nova katalogizacija knjižnega fonda in nov uporabniški red. Ker pa so Habsburžani na knjižnico še vedno gledali kot na svojo privatno posest, je bilo za izposojo potrebno cesarjevo pisno dovoljenje. Leta 1656 je knjižnica za 15.000 goldinarjev kupila znamenito knjižno zbirko augsburškega trgovca Philipa Eduarda Fuggerja, ki je štela 13.000 zvezkov, leta 1720 številne manjše knjižne zbirke, med njimi zapuščino cesarja Leopolda (+1705) ter leta 1737 razkošno privatno knjižnico princa Eugena, ki je štela 15.000 zvezkov in 7.000 zvezkov njegovega pribočnika barona Hohendorfa.

V času cesarja **Karla VI.** (1711–1740) sta Johann Bernhard Fischer in njegov sin Joseph Emanuel iz Erlaha v letih 1722 do 1726 za knjižnico zgradila razkošno baročno dvorano, ki je bila po ocenah sodobnikov edinstvena na svetu. Potrebo po takšni reprezantanci sta poudarila tudi cesarica Marija Terezija (1740–1780), ki je leta 1765 namenila knjižnici 4.700 goldinarjev, in Jožef II. (1780–1790), ki je to vsoto leta 1785 povečal na 17.400 goldinarjev. Ta sredstva so knjižnici omogočila tudi dragocenejše nakupe, ki smo jih že omenili. Dragoceni rokopisi in inkunabule, ki jih je iz Dvorne knjižnice na Dunaju odpeljal Napoleon, so po drugem pariškem miru z redkimi izjemami vrnili na staro mesto.

Ob koncu 17. stoletja je v knjižnici deloval Peter Lambeck. Preuredil je inventar knjižnice, ki je takrat obsegala okrog 80.000 zvezkov, in začel tiskati knjižnične kataloge. Načrtoval je 25 katalogov, vendar jih je mogel izdati samo 8. V njih je opisal zgodovino knjižnice in obdelal grške rokopise. Njegovo delo je nadaljeval Johann Benedikt Centilotti, ki je v nadaljnjih sedmih katalogih obdelal latinske rokopise. Njegovi katalogi so ostali v rokopisu.

Leta 1919 je dunajska Dvorna knjižnica dobila status nacionalne knjižnice. Po statističnih podatkih, ki jih je objavil Jahrbuch der Deutschen Bibliotheken leta 1943 (Leipzig), je imela dunajska Dvorna in nacionalna knjižnica leta 1942 1.460.000 zvezkov tiskanih knjig, 34.000 rokopisov, 53.865 tiskanih muzikalij, 117.000 geografskih kart, 108.000 papirusov in pergamentov, 320.000 portretov, veliko število ekslibrisov, letakov, avtogramov, fotogramov in 122.913 zvezkov gledaliških del. Danes ima dunajska Dvorna in nacionalna knjižnica nekaj nad 2,6 milijona tiskanih knjig ter poleg navedenih zbirk še 3,4 milijona periodike, 18.000 tekoče periodike in 7.939 inkunabul.

Z dunajsko Dvorno in nacionalno knjižnico smo na poseben način povezani tudi Slovenci, saj hrani edini znani originalni izvod Trubarjevega katekizma iz leta 1550. V njej pa so delovali tudi pomembni slovenski knjižni-

čarji: Jožef Šober (1807–1809), Jernej Kopitar (1810–1844), Franc Miklošič (1844–1862), Josip Mantuani (1893–1910), Ivan Prijatelj (1905–1919) in Franc Kidrič (1907–1920).

Pomembnejše univerzitetne knjižnice so na Dunaju (1,5 milijona), v Innsbrucku (760.000) in Gradcu (560.000 knjig).

14.8 NEMČIJA

Intenziven razvoj knjižnic na ozemlju današnje Nemčije se je začel v času reformacije, ko je nastala vrsta univerzitetnih in mestnih knjižnic. Ta razvoj je v veliki meri zavrla tridesetletna vojna (1618–1648), ki je zelo prizadela knjižnice na celotnem ozemlju Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti. V tem času je npr. palatinska knjižnica pfalškega volilnega kneza iz Heidelberga prišla v Vatikan, znameniti *codex argenteus* – Wulfilova biblija pa iz Prage v univerzitetno knjižnico v Uppsalo na Švedskem.

Bavarska državna knjižnica v Münchnu

Začetki današnje državne knjižnice v Münchnu so povezani z bavarskim vojvodo **Albrechtom V.** (1528–1579), ki se je povezal z augsburškim trgovcem in enim največjih bibliofilov 16. stoletja Hansom Jakobom Fuggerjem. Na njegovo pobudo je začel kupovati knjige in leta 1558 ustanovil knežjo knjižnico v Münchnu. Med drugim je zanjo odkupil tudi knjižnico avstrijskega kanclerja Johanna Albrechta Widmannstetterja, ki je štela 10.000 zvezkov.

To, kar je bila heidelberška knjižnica za protestante, je bila münchenska za nemške katoličane. Posebno skrb ji je namenil Albrechtov naslednik, vojvoda **Maksimilijana I.** (1573–1651), ki je celo sam napisal navodila, kako naj knjižničar ureja in vodi knjižnico. Volilni knez **Ferdinand Maria** (1636–1679) je knjižnici dodelil pravico do obveznega izvoda, hkrati pa je otežil in nekaj časa celo prepovedal uporabo knjižnice. Knjižnica se je zelo obogatila leta 1803, ko je bilo s sekularizacijo ukinjenih več samostanov na Bavarskem. Od leta 1811 je bila podrejena kraljevi Akademiji znanosti, v letih 1832 do 1844 pa so zanjo sezidali sedanjo mogočno stavbo. Leta 1919 je dobila status Bavarske državne knjižnice. Takrat je imela 2.173.000 knjig. Med drugo svetovno vojno je izgubila približno 30 % svojega knjižničnega fonda. Danes ima nekaj nad 3 milijona knjig.

Državna knjižnica v Berlinu

Se je razvila iz privatne knjižnice volilnega kneza **Friedricha Wilhelma** (1620–1688), ki je leta 1659 skrb za knežjo knjižnico zaupal gimnazijskemu

profesorju Johannu Raueju. Dve leti pozneje je knez kot knjižničarja nastavil še Johanna Vortiusa in Christiana Heimbacha ter za nakup knjig določil letno dotacijo v višini 320 talerjev. Čitalnica knjižnice je bila odprta za javnosti in pozimi ogrevana. Katalogizacijo knjižnice je izvedel frankfurtski pravnik Christoph Hendereich, knez pa je dal zanjo zgraditi novo stavbo poleg svojega dvorca ob reki Spree. Njegov sin **Friedrich I.** (1657, 1688 volilni knez, 1701–1713 kralj) je leta 1699 knjižnici določil pravico do obveznega izvoda vseh novih tiskov in nabavil Köpenickerjevo dvorno knjižnico ter knjižnico ministra Ezechiela von Spanheima, ki je štela 9.000 zvezkov. Vojaški kralj **Friedrich Wilhelm I.** (1688, kralj 1713–1740) je letno dotacijo knjižnice, ki je znašala že 1000 talerjev, zvišal na 1100 talerjev. Ko pa je ugotovil, da knjižničarji niso porabili vsega denarja za nakup knjig in povrh še nepravilnosti pri katalogizaciji, jim je preprosto ukinil plačo. Ob kraljevi smrti leta 1749 je knjižnica štela 72.000 zvezkov. Pruski kralj **Friderik II. Veliki** (1712, kralj 1740–1786) je v času svojega vladanja za knjižnico porabil 80.000 talerjev in dal zanjo sezidati novo poslopje. Na pobudo ministra za kulturo Wilhelma Humbolta (1767–1835) so za knjižnico izdelali nove abecedne in stvarne kataloge. V 19. stoletju se je obogatila z dragocenimi privatnimi zbirkami: Hartwiga iz Meusebacha (36.000 knjig), svétnika Dietza (17.000), grofa Méjana (14.000 knjig). Leta 1942 je knjižnica imela 3.030.000 knjig, 34.000 rokopisov, 6.415 inkunabul, 402.000 muzikalij, 298.000 geografskih kart,126.000 portretov in vrsto drugih muzikalij. Večina teh dragocenosti je postala žrtev bombardiranja ob koncu druge svetovne vojne. Po drugi svetovni vojni sta v Berlinu nastali dve državni knjižnici, v zahodnem Berlinu je leta 1984 štela 2,5 milijona in v vzhodnem Berlinu 2,9 milijona zvezkov. Podobno usodo kot berlinska so med drugo svetovno vojno doživele knjižnice v Dresdenu, Stuttgartu in Darmstadtu.

Med knežjimi knjižnicami je svojevrsten razvoj doživela knjižnica vojvod iz Braunschweiga v **Wolfenbüttelu**. Ustanovil jo je zelo izobraženi bibliofil vojvoda Avgust mlajši (1579–1666), ki je na svojem dvoru zbral pomembno knjižno zbirko, jo sam uredil in sestavil stvarni katalog. Kot knjižničar je v Wolfenbüttelu v letih 1779 do 1781 deloval nemški pisatelj in kritik Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781). Ko so vojvode prenesli svoj sedež v Braunschweig, je knjižnica ostala v nepomebnem podeželskem mestecu. Zaradi izredno nizkega proračuna (200 talerjev letno) in pomanjkljivega zanimanja zanjo je počasi stagnirala.

Drugo pomembno knjižnico je ustanovil vojvoda Johann Friedrich von Calenberg–Grubenhagen (1625–1679) v **Hannovru**. V njej je kot knjižničar deloval historiograf vojvodske družine, nemški filozof **Gottfried Wilhelm Leibnitz** (1646–1716). Pod njegovim vodstvom se je knjižnica razvila v pomembno kulturno in znanstveno ustanovo v Nemčiji. Leibnitz je kot knjižničar obiskal med drugim Bibliothèque du Roi v Parizu in s tamkajšnjimi knjižničarji

navezal osebne stike. Hkrati pa je Leibnitz prevzel nadzor tudi nad knjižnico v Wollfenbüttelu in oba vojvoda opozoril, naj skrbita za rast knjižnice. V Wolfenbüttelu ni bilo razumevanja, v Hannovru pa so na njegovo pobudo izdelali abecedni in stvarni katalog, napisal pa je tudi priročnik, kako urediti knjižnico z naslovom *Consilium de ordinanda bibliotheca* (Nasveti, kako urediti knjižnico). V njem je knjige razdelil na deset skupin, in sicer: teologija, pravo, medicina, filozofija, matematika, fizika, filologija, zgodovina, slovstvena zgodovina in knjižničarstvo ter razno. S tem je postal na neki način predhodnik decimalne klasifikacije. Pri tem je izrecno poudaril, da vrednost kake knjižnice ni v številu, temveč v kakovosti njenih knjig. Njegov naslednik Lorenz Hertel je nadaljeval katalogizacijo knjig v Hannovru in pri tem zapisal, da je vseeno, kje kaka knjiga stoji. Glavno je, da jo je mogoče hitro in zanesljivo najti. Na nadaljnji razvoj knjižnice v Hannovru sta pomembno vplivala vojvodinja Sophia, žena Ernesta Avgusta in njegov naslednik Johann Friedrich. Knjižnica danes šteje okrog 250.000 knjig in 4.200 rokopisov.

Med univerzitetnimi knjižnicami v Nemčiji zavzema prvo mesto knjižnica v **Göttingenu**. Ustanovili so jo skupaj z univerzo leta 1737. Pokrovitelj univerze **Joachim Henrick von Büllow** je knjižnici daroval 12.000 zvezkov svoje knjižnice, 3.000 zvezkov pa so ji namenili iz göttingenske gimnazije. Leta 1763 je postal knjižničar **Christian Gottlob Heyne** (1729–1812), ki je knjižnico uredil po sodobnih knjižničarskih načelih. S tem je göttingenska univerzitetna knjižnica postala ena izmed vodilnih znanstvenih knjižnic v Evropi. Pridobil je tudi dragocene zbirke raznih darovalcev. Sicer pa je knjižnica nabavljala knjige iz vpisnine uporabnikov. Povezava z angleškim dvorom je omogočila dotok dragocenih knjig tudi iz tujine. Heyne je izjemno skrbno dopolnjeval manjkajoče izvode iz zapuščin učenjakov in privatnih oseb tedanjega časa. Do konca 18. stoletja je tako knjižnica narasla že na 150.000 izvodov, ki so bili skrbno in pregledno katalogizirani.

Velika Heynejeva zasluga je, da je premostil pomanjkljivosti dotedanjih katalogov, ki niso vodili povezave med vpisom knjige v katalog in njenim mestom v skladišču. Tako je bila najdba knjige, ki jo je naročil uporabnik, odvisna od knjižničarjevega spomina. Pri rastočem številu knjig je knjižnica tako počasi postajala neuporabna. V Göttingenu pa so izdelali sistematičen katalog z navedbo mesta knjige v skladišču. Tako je po stvarnem katalogu vsaka knjiga dobila svoje točno določeno mesto v skladišču, kamor so jo po uporabi vrnili. Tako so zelo olajšali iskanje knjig in njihovo vračanje na njeno mesto v skladišču. V Göttingenu so najlepše potrdili misel pruskega ministra za kulturo Wilhelma von Humbolta, da je knjižnica najpomembnejša univerzitetna ustanova, ki se ji ima univerza zahvaliti za vse in kateri moramo med vsemi znanstvenimi ustanovami nameniti največ pozornosti. Danes ima Državna in univerzitetna knjižnica v Göttingenu 1,5 milijona knjig.

Nemška državna knjižnica v Leipzigu

Združitev Nemčije leta 1871 je omogočila uresničitev ideje, da bi na enem kraju zbirali vse nemško slovstvo. Ustanovitvi nemške državne knjižnice, ki bi simbolizirala duhovno enotnost nove države, je nasprotoval Bismark. Reprezentančna Kraljeva in pozneje Pruska državna knjižnica (Preußische Staatsbibliothek) v Berlinu te naloge ni mogla izpolniti, ker od založnikov zunaj pruske države niso mogli zahtevati, da bi knjižnici poslali brezplačen izvod vseh nemških tiskov.

Leta 1909 je založnik Erich Ehlermann iz Dresdena objavil spomenico z naslovom *Eine Reichsbibliothek in Leipzig* (Državna knjižnica v Leipzigu), ki so ji pod vodstvom berlinskega založnika Karla Siegismunda pritrdili vsi nemški knjigotržci. Leta 1912 je borzno združenje nemških knjigotržcev s sodelovanjem saške države in mesta Leipziga ustanovilo Nemško državno knjižnico z nalogo, da od 1. januarja 1913 zbira celotno v nemščini pisano slovstvo. Do druge svetovne vojne je knjižnica zbrala približno 2,8 milijona knjig in

okrog 85.200 časopisov in revij, izdajala pa je tudi nemško nacionalno bibliografijo. Kljub izgubam med drugo svetovno vojno in dejstvu, da je po vojni vlogo nemške nacionalne knjižnice v Zvezni republiki Nemčiji prevzela Nemška knjižnica (Deutsche Bibliothek) v Frankfurtu na Maini, ima danes knjižnica v Leipzigu 3,5 milijona knjig, medtem ko jih je v Frankfurtu zbrala 1,2 milijona.

14.9 NIZOZEMSKA

Mesto centralne knjižnice je pripadlo kraljevi knjižnici v Den Haagu. Ustanovljena je bila leta 1798 iz privatne zbirke državnega namestnika Viljema V. Batavusa. Pred drugo svetovno vojno je imela nekaj nad milijon knjig. Od leta 1922 vodi Nizozemski centralni katalog, v katerem objavljajo nove pridobitve kakih 40 nizozemskih knjižnic. Med univerzitetnimi knjižnicami jih velja omeniti v mestih Leiden (blizu 2 milijona), Amsterdam (nad 2 milijona), Utrecht (blizu milijon), Nimwegen (pol milijona) in Groningen (600.000).

14.10 BELGIJA

Leta 1837 so v Bruslju ustanovili Kraljevo knjižnico kot osrednjo knjižnico Belgije; danes ima nekaj nad 2.5 milijona knjig. Zanimivo je, da so leta 1886 preklicali obvezo dolžnostnega izvoda. Poleg knjižnice v Bruslju je nastala tudi knjižnica Bibliografskega inštituta. Srednjevelike knjižnice imajo še univerze v Gentu, Liegeu in Leuvnu. Vse knjižnice so zelo trpele v času druge svetovne vojne.

14.11 ŠVICA

V Švici je bibliotekarska služba močno decentralizirana. Leta 1900 je bila ustanovljena Deželna knjižnica v Bernu. Podobno kot v Belgiji tudi tu ne poznajo dolžnostnega izvoda. Danes ima knjižnica več kot milijon knjig in 1.100 rokopisov. Od leta 1928 izdajajo centralni katalog švicarskih knjižnic. Leta 1933 so izdali seznam švicarskih literarnih priročnikov. Iz tega seznama zvemo, da je bilo v Švici 636 knjižnic, od tega 15 kantonskih, ki so skupaj hranile 11,1 milijona knjig, 13.500 inkunabul in 60.000 rokopisov. Največja knjižnica je v Državna in univerzitetna knjižnica v Baslu (1,9 milijona), ki je bila ustanovljena leta 1460, večje knjižnice pa so še Landesbibliothek v Bernu (1,2 milijona), univerzitetni knjižnici v Ženevi (1,1 milijona) in Zürichu (1,5 milijona) ter Knjižnica tehnične visoke šole v Zürichu (1,5).

14.12 DANSKA

Kraljevo knjižnico v Köbenhavnu je leta 1665 ustanovil kralj Friderik III., ki je bil velik bibliofil. Danes je najpomembnejša knjižnica na Danskem in ima 1,3 milijona knjig. Pravico do dolžnostnega izvoda ima od leta 1697. Prirodoznanstveno in medicinsko literaturo zbirajo predvsem univerzitetne knjižnice. Najpomembnejša je v mestu Aarhus. Ustanovljena je bila leta 1897 in ima 85.000 knjig. Naloge knjižnice je opredelil univerzitetni knjižničar Th. Bartholin v delu *De libris legendis* (1676).

14.13 ISLANDIJA

Deželna knjižnica v Reykjaviku prejema šest dolžnostnih izvodov, od katerih enega pošilja Kraljevi knjižnici v Köbenhavn. Danes ima približno 215.000 knjig.

14.14 NORVEŠKA

Tesna povezanost Norveške z Dansko je slabo vplivala na razvoj knjižničarstva na Norveškem. Znanstveno literaturo je zbirala Norveška znanstvena družba v Trondheimu. Leta 1811 je bila ustanovljena univerzitetna knjižnica v Oslu, ki je prejemala dvojnike iz kraljeve knjižnice v Köbemhavnu. Knjižnica ima danes blizu 1,8 milijona knjig. V 20.stoletju je nastala velika medicinska knjižnica v mestu Bergen (420.000 knjig).

14.15 ŠVEDSKA

Omenili smo že, da so v 17. stoletju Švedi kot vojni plen prepeljali domov vrsto nemških knjižnic. Velikega dela tega knjižnega bogastva sta bili deležni Kraljeva knjižnica v Stockholmu (ustanovljena v 16. stoletju) in univerzitetna knjižnica v Uppsali (ustanovljena 1477). Knjižnico v Uppsali je bogato obdaril zlasti kralj Gustav Adolf in ji leta 1621 namenil knjige ukinjenih samostanov. V tem času je univerzitetna knjižnica v Uppsali pridobila dragoceno Wulfilovo Biblio iz Prage. Kraljeva knjižnica v Stockholmu ima danes 900.000 knjig in 12.000 rokopisov, Univerzitetni knjižnici v Uppsali pa 1,2 milijona in v Lundu 900.000 knjig. Bogate so tudi mestne knjižnice v Stockholmu, Götteborgu in Malmöju.

14.16 FINSKA

Leta 1640 je bila ustanovljena univerzitetna knjižnica v Helsinkih, ki ima danes 1,2 milijona knjig, v mestu Albo pa sta kar dve univerzitetni knjižnici, finska (650.000) in švedska.

14.17 PORTUGALSKA

Portugalska je na bibliotekarskem področju slabo razvita. Največji knjižnici sta Nacionalna knjižnica v Lisboni (1,1 milijona) in univerzitetna knjižnica v Portu (1,2 milijona), vendar zlasti slednja hrani le novejšo literaturo.

14.18 LITVA

Zgodovina Litve je od zgodnjega novega veka tesno povezana z zgodovino Poljske, zato niti ni čudno, da je v Vilni nastala pomembna poljska

knjižnica. Državna knjižnica ima danes 4 milijone knjig. Leta 1570 so ustanovili gimnazijsko knjižnico, ki je prerasla v univerzitetno (2,5 milijona). V Kaunasu pa so nastale Državna knjižnica, Univerzitetna knjižnica, knjižnica Akademije znanosti in knjižnica Visoke tehnične šole (993.000 knjig).

14.19 LATVIJA

Latvija je svojo politično neodvisnost dosegla šele leta 1918 oziroma 1921, ko je bila tudi mednarodnopravno priznana kot samostojna država. V glavnem mestu Rigi delujejo tri knjižnice: državna (3,4 milijone), knjižnica akademije znanosti (2 milijona) in Tehnične visoke šole (763.000).

14.20 ESTONIJA

Tudi Estonija je samostojnost dosegla šele leta 1918. Državna knjižnica v Talinu ima 2,4 milijona in knjižnica Estonske akademije znanosti milijon knjig. Pomembno znanstveno in kulturno središče je v mestu Tartu, kjer je bila univerza ustanovljena leta 1632. Univerzitetna knjižnica (2,8 milijona) velja za eno najpomembnejših knjižnic v državah ob Baltiškem morju. Pomembno knjižnico ima tudi nacionalni muzej v Tartuju.

14.21 MADŽARSKA

Madžarska nima osrednje nacionalne knjižnice. Njeno vlogo si delita Knjižnica nacionalnega muzeja, ki jo je leta 1802 v Budimpešti ustanovil grof Franz Szecheny (1,2 milijona) in Univerzitetna knjižnica prav tako v Budimpešti (1,2 milijona).

14.22 ROMUNIJA

Največja romunska knjižnica je Knjižnica romunske akademije znanosti v Bukarešti (3 milijona). Eden velikih kulturnih problemov Romunije je bila nasilna romunizacija države v 20. stoletju in s tem zanikanje slovanske dediščine.

14.23 GRČIJA

Najpomembnejša grška knjižnica je Nacionalna knjižnica v Atenah (650.000).

14.24 TURČIJA

Se je začela modernizirati po prvi svetovni vojni. V tem času sta nastali dve visokošolski knjižnici, urejeni po sodobnih knjižničarskih načelih, in sicer knjižnica novoustanovljene univerze v Carigradu (Istanbul) ter Kmetijske šole v Ankari. Turška nacionalna knjižnica v Ankari ima 581.000 knjig.

14.25 KANADA

Knjižnice v Kanadi so tesno povezane s knjižnicami v Združenih državah Amerike pri njihovih bibliografskih projektih, npr. izdelavi celotnega seznama revij. Vlogo nacionalne knjižnice ima *Library of Parliament v Ottawi* (520.000 knjig), v Torontu pa je pomembna *Public Library* (590.000 knjig).

15.0 SLOVANSKE KNJIŽNICE

Razvoj knjižne kulture je bil tudi pri slovanskih narodih podoben tistemu pri drugih evropskih narodih. Prve pomembnejše zbirke knjig so se oblikovale v samostanih in pri škofijskih središčih, v manjši meri tudi na knežjih dvorih. Pojav javne knjižnice pa med slovanskimi narodi nekoliko zamuja za prakso na zahodu.

15.1 RUSIJA

Z oziroma na rusko zgodovino, razlikujemo tudi na področju razvoja knjižnic v Rusiji tri značilna obdobja: obdobje carske Rusije (1462–1917), obdobje Sovjetske zveze (1917–1990) in obdobje po razpadu Sovjetske zveze leta 1990.

Če odmislimo številne samostane in njihove knjižnice, ki so v dobi carske Rusije dobesedno prepredli deželo, sta v razvoju ruskih knjižnic pomembno vlogo odigrali predvsem dve kulturni središči, Moskva in Sankt Peterburg.

Moskva: Prva pomembnejša knjižnica v Moskvi je nastala pri zakonodajnem organu ruske pravoslavne Cerkve, sedežu sv. sinoda. Njen veliki dobrotnik car Aleksej I. (1626–1676) iz dinastije Romanov je knjižnici daroval 500 rokopisov in ga zato imenujejo kar ustanovitelja knjižnice. Še bolj je bil

knjižnici sv. sinoda naklonjen njegov sin Peter Veliki (1672–1725), ki je celo odstavil ruskega patriarha in ga nadomestil s sv. sinodom ter si na ta način zagotovil večji nadzor nad rusko pravoslavno Cerkvijo. Leta 1828 je bila v muzeju Rumjancova ustanovljena knjižnica, ki je zbirala ruske in staroslovanske prvotiske in inkunabule. Po zmagi revolucije so knjižnico preimenovali v Knjižnico Vladimirja Iliča Lenina Zveze sovjetskih socialističnih republik. Tudi ta knjižnica se je znatno obogatila z zaplenjenimi knjižnicami in je imela leta 1933 nekaj nad 4,8 milijona knjig in 41.000 rokopisov. Leninovi knjižnici so kot samostojno vojaško sekcijo priključili knjižnico nekdanjega generalštaba, ki je štela 344.000 zvezkov. Knjižnica je v času Sovjetske zveze prejemala 45 obveznih izvodov vseh knjig, ki so izhajale v Sovjetski zvezi, in to kar v 180 jezikih. Knjižnica je vodila centralno bibliografijo vseh tiskov, priključeni pa so ji bibliotekarska šola, bibliotekarski znanstveni inštitut in bibliotekarski muzej. Po drugi svetovni vojni so zanjo zgradili največjo namensko stavbo na svetu s kapaciteto devet milijonov knjig. Danes ocenjujejo, da ima knjižnica 25 milijonov knjig, vendar to ni po zahodnoevropskih knjižničarskih merilih.

Sankt Peterburg: Zgodovina ruskega knjižničarstva se začne leta 1714, ko je z vojnim plenom iz »Kurlandije« Peter Veliki uredil svojo carsko knjižnico v Sankt Peterburgu. Resnično pomembna je knjižnica postala, ko si je leta 1794 pridobila knjižnico poljskih grofov Zaluskih, eno najpomembnejših knjižnih zbirk tedanjega časa. Knjižnico, ki je štela okrog 300.000 zvezkov, je kot vojni plen v Sankt Peterburg prepeljal general Suvorov, ko je leta 1794 zavzel Varšavo. Pri tem prevozu je bilo uničenih kakih 40.000 zvezkov. Leta 1810 je cesarska knjižnica dobila pravico do dolžnostnega izvoda in bila leta 1814 odprta javnosti. Za razvoj knjižnice je posebej zaslužen baron Korff, ki je v času svojega delovanja v knjižnici (1849–1861) izvedel v njej temeljito reorganizacijo. Pred začetkom prve svetovne vojne je knjižnica imela okrog 2,8 milijona knjig in 45.300 rokopisov. V času ruske revolucije se je zelo obogatila s knjigami zaplenjenih cerkvenih in privatnih knjižnic, po neugodnem razpletu vojne s Poljsko pa je morala Rusija leta 1921 Poljski vrniti rokopise iz knjižnice grofov Zaluskih. Leta 1930 so jo poimenovali po ruskem satiriku Mihailu Saltikôvu Ščedrínu (1826–1889) v Državno knjižnico Saltikôva Ščedrína, ki je imela 15 milijonov knjig in 331.000 rokopisov. Poleg te obstaja danes v Sankt Peterburgu še 20 knjižnic, ki imajo nad 100.000 zvezkov, med njimi knjižnica Tehnološkega inštituta (440.000 zvezkov), knjižnic leta 1819 ustanovljene univerze (1,1 milijon) in knjižnica Akademije znanosti, ki jo je leta 1725 ustanovil Peter Veliki (nad 4 milijone zvezkov).

Po razpadu Sovjetske zveze čuti tudi bibliotekarska stroka hude posledice gospodarske krize v državi.

15.2 POLJSKA

Sosedstvo s srednjeevropskim prostorom je Poljski omogočilo zgodnejši razvoj knjižničarstva kot v Rusiji. V 14. stoletju je poleg številnih še starejših srednjeveških samostanskih knjižnic nastala znamenita Jagelonska knjižnica krakovske univerze, ki hrani najpomembnejšo poljsko zbirko in šteje danes 1,2 milijona zvezkov.V knjižnici knezov Czartoryskih, ki je bila ustanovljena v 18. stoletju, so načrtno zbirali predvsem stare poljske tiske. Pomemben predstavnik rodbine je bil knez Adam Jerzy (1770–1861), politik in književnik, ki se boril proti delitvi Poljske in nato v Parizu deloval za njeno obnovitev. Stara ustanova je tudi knjižnica gimanzije, ki se je leta 1570 preoblikovala v univerzo v Vilni. Knjižnica grofov Zaluskih v Varšavi je bila leta 1747 odprta javnosti. Leta 1761 so jo prevzeli jezuiti, po ukinitvi reda leta 1773 pa je postala last poljske države. Ko jo je leta 1794 ruski general Suvorov odpeljal v Sankt Peterburg, je štela 300.000 knjig. Pomembni knjižnici sta bili tudi knjižnica Jana Zamoyskega (1542–1605), velikega kanclerja kralja Sigismunda III., ustanovljena leta 1570. V njej hranijo znameniti kodeks iz 11. stoletja.

V času ruske okupacije je prišlo do popolnega kulturnega zatiranja Poljakov. Poljsko literaturo so zavestno zanemarjali in je niso uvrščali npr. v varšavsko univerzitetno knjižnico. Leta 1857 so ukinili dolžnost obveznega izvoda. Poljsko nacionalno literaturo so zbirali predvsem privatniki, ki so oblikovali pomembne privatne knjižnice. Leta 1829 je svojo knjižnico ustanovil grof Edvard Raczynski v Poznanju (134.00 zvezkov) in grof Vincenc Krasinski v Varšavi (300.000 zvezkov), ki sta pozneje postali javni. Nov razcvet so poljske knjižnice doživele šele po vnovični pridobitvi neodvisnosti leta 1918. Najprej so se okrepile univerzitetne knjižnice v Vilni (Litva), Varšavi, Poznanju in Lvovu (danes Ukrajina). Leta 1928 je bila v Varšavi ustanovljena nacionalna knjižnica. Nemci so med drugo svetovno vojno združili nacionalno in univerzitetno knjižnico, ki sta skupaj šteli 2,1 milijona zvezkov in 53.100 rokopisov. Po vojni so ju zopet razdelili, nacionalna šteje 1,5 milijona in univerzitetna 1,6 milijona zvezkov. Jagelonska knjižnicą ima 1,4 milijona, univerzitetna knjižnica v Krakovu 1,8 milijona, v Poznanu 1,1 milijona in v Vroclavu 1 milijon zvezkov.

15.3 UKRAJINA

Ukrajinci so v 9. stoletju ustanovili močno slovansko državo ob Črnem morju s središčem v Kijevu. V 13. stoletju so jih zasedli Mongoli, v 14. stoletju so prišli pod oblast Litve, leta 1569 pod Poljsko in leta 1795 pod Rusijo. Vendar so ves čas ohranjali svojo nacionalno zavest. Leta 1918 je Ukrajina razglasila neodvisnost, vendar so jo že leta 1922 zopet zasedli Rusi in jo priključili Sovjetski zvezi. Neodvisnost je razglasila leta 1991. Na področju knjižničarstva

sta se razvili dve pomembni središči, Kijev z bogato nacionalno knjižnico (ustanovljena 1918), ki šteje 2,6 milijona knjig in 118.000 rokopisov, Knjižnica Akademije znanosti ima 2 milijona knjig in Univerzitetna knjižnica 1,5 milijona. Lvov pa se je v času, ko je bila Ukrajina priključena Poljski, razvil v poljsko kulturno središče s knjižnicama Osolinski zavod in Univerzitetna knjižnica. Pomembni univerzitetni knjižnici pa sta tudi v Harakovu in Odesi ob Črnem morju.

15.4 BELORUSIJA

Celinska država v vzhodni Evropi. Od 9. do 12. stoletja je bila del Kijevske Rusije, 1386–1793 pod Litvo in Poljsko. Ob delitvah Poljske je do 1795 postopoma pripadla Rusiji. Leta 1919 so razglasili Belorusko SSR, ki se je 1922 vključila v Sovjetsko zvezo. Neodvisnost je razglasila 25. marca 1991 in 9. decembra istega leta skupaj z Rusijo in Ukrajino ustanovila Skupnost neodvisnih držav.

Prvi pisni spomeniki so iz 13. stoletja. Poljaki so leta 1697 prepovedali izdajanje knjig v beloruščini, negativen odnos do beloruskega jezika pa se je nadaljeval tudi pod rusko okupacijo. Najpomembnejše knjižnice so nastale v glavnem mestu Minsk, in sicer Državna knjižnica (2 milijona knjiga), Knjižnica akademije znanosti (milijon), Univerzitetna knjižnica in Knjižnica Tehnične visoke šole.

15.5 ČEŠKA

Čehi so v 9. stoletju ustanovili svojo državo pod dinastijo Přemislidov. Leta 1310 so jih nasledili Luksemburžani, ki so Češko dvignili gospodarsko in kulturno na prvo mesto med deželami cesarstva. Leta 1348 je Karel IV. (1346–1437) ustanovil univerzo v Pragi, ki je bila prva univerza vzhodno od Rena. Leta 1526 so prišli Čehi pod Habsburžane. Po prvi svetovni vojni je nastala Češko–slovaška republika, po drugi svetovni vojni pa so oblast na Češkem prevzeli komunisti. Prvega januarja 1993 sta se Češka in Slovaška sporazumno razšli in ustanovili dve neodvisni republiki.

Staročeško slovstvo se začenja v 11. stoletju, v 14. stoletju pa je Jan Hus utemeljil nacionalno reformatorsko slovstvo, ki ga je nadaljevalo gibanje čeških bratov na čelu z reformatorjem, filozofom, pedagogom in književnikom Janom Amosom Komenskym (1592–1670)

Najpomembnejša češka knjižnica je Narodna in univerzitetna knjižnica v **Pragi**. Je sicer naslednica srednjeveškega Karolinškega zavoda, vendar je status univerzitetne knjižnice dobila šele leta 1773. Nastanjena je v baročni stavbi nekdanjega jezuitskega kolegija, od katerega je tudi podedovala njihovo

bogato knjižnico. Leta 1935 se je preimenovala v Narodno in univerzitetno knjižnico. Danes ima skoraj 4 milijone knjig. Večje knjižnice v Pragi so še Knjižnica narodnega muzeja (1,7 milijona), Knjižnica poljedeljske šole (700.000), Knjižnica akademije znanosti (635.000) in ena najlepših baročnih knjižnic na svetu v samostanu Strahov (samostan je bil ustanovljen v 12. stoletju, danes nekaj nad 100.000 knjig in rokopisov). Pomembnejše državne knjižnice so še v Olomucu (840.000) in Plznu ((635.000).

15.6 SLOVAŠKA

V prvi polovici 9. stoletja je velikomoravski knez Mojmir premagal slovaškega kneza Pribino in jo priključil velikomoravski državi. V letih od 955 do 1300 je bila v okviru poljske države, nato pa so si jo podvrgli Madžari, ki so Slovake nasilno pomadžarili. To je v začetku 19. stoletja vzbudilo slovaško nacionalno zavest. »Neodvisna« država je postala marca 1939 v okviru Hitlerjevih političnih in vojaških načrtov. Po drugi svetovni vojni je bila vključena v Češkoslovaško republiko, po sporazumni ločitvi s Češko pa je od 1. januarja 1993 samostojna država. Razvoj slovaškega jezika je zavirala predvsem madžarska nadvlada.

Začetki slovaške književnosti segajo v dobo sv. bratov Cirila in Metoda v 9. stoletju. Najpomembnejši univerzitetni knjižnici sta v Brnu (1,6 milijona knjig) in Bratislavi (1,2 milijona). Slovaška nacionalna knjižnica (1,9 milijona) je v mestu Valtin ob Vahu, ki je bil v 19. stoletju središče slovaškega kulturnega in političnega življenja. Tu so med drugim tudi 30. oktobra 1918 razglasili vključitev Slovaške v Češkoslovaško.

15.7 HRVAŠKA

Pod kulturnim vidikom delimo Hrvaško na Dalmacijo (vpliv Montecassina), Istro (bizantinski in beneški vpliv) in kontinentalno Hrvaško (madžarski vpliv). Istra in kontinentalni del Hrvaške sta prevzeli rimsko obliko krščanstva v 9. stoletju, Dalmacija že nekoliko prej. Leta 928 je kralj Tomislav osnoval lastno državo (kraljestvo), ki je prišla 1089 pod Madžare, leta 1699 v okviru ogrskega kraljestva pod Habsburžane in leta 1918 v Kraljevino Jugoslavijo. Leta 1991 je razglasila neodvisnost. Kakor drugod po Evropi so tudi na širšem območju današnje Hrvaške nastale prve knjižnice pri samostanih in škofijskih cerkvah. Od 10 stol. dalje so samostani različnih redov naravnost prepredli Hrvaško. Najpomembnejše redovne skupnosti na Hrvaške so bile: benediktinci, ki so imeli kar 15 samostanov (Zadar, Split, Bar in zlasti na otokih), premonstratenci (Čazma, Ivanić), cistericijani (Osijek, Topusko, Zagreb, Petrovaradin), templarji (Senj, Modruš), ivanovci (Korenica), avguštinci (Ilok, Borovo), pav-

linci (Dubica, Lepoglav), dominikanci (Dubrovnik, Zadar, Knin, Bihać, Zagreb, Trogir, Kotor), od 14. stoletja dalje frančiškani in od 17. stoletja tudi jezuiti (Zagreb, Reka, Varaždin). O knjižnicah v teh samostanih imamo več pričevanj, eno prvih, da je leta 1043 ban Stjepan daroval samostanu sv. Krizogona v Zadru med drugim tudi 17 knjig. Posamezni redovi so se tudi poklicno ukvarjali s šolstvom in tako omogočili nastanek šolskih knjižnic. Iz inventarja knjižnice pri zagrebški stolnici, nastal je okrog leta 1370, zvemo, da je knjižnica hranila 168 rokopisov liturgične, teološke, pravne in medicinske vsebine.

Iznajdba tiska je tudi na Hrvaškem pospešila razvoj knjižnic. Poročila iz 16. stoletja govore o številnih zasebnih knjižnicah uglednih pisateljev in cerkvenih dostojanstvenikov v Dalmaciji. Iz oporoke splitskega pesnika Marka Marulića (1450–1524), avtorja znamenitega latinskega epa Judita, je razvidno, da je imel 148 različnih del. Dubrovniški dominikanec in nato stonsko-korčulanski škof Ivan Krusić (1300–1303) naj bi imel nad 2000 zvezkov. Krusić je te knjige zapustil dvema samostanoma pod pogojem, da postanejo dostopne javnosti. Vse do 18. stoletja so bile lepo urejene predvsem samostanske knjižnice. Med knežjimi knjižnicami je najpomembnejša knjižnica grofov Zrinskih v Čakovcu, ki je imela nad 500 del in 26 rokopisov. V tem času se je iz zapuščin zagrebških škofov zelo obogatila metropolitanska knjižnica pri zagrebški stolnici. Leta 1690 je škof Aleksander Mikulić (1688–1694) za metropolitansko knjižnico za 3000 forinov odkupil knjižno zbirko Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693), ki je štela okrog 10.000 zvezkov in 10.500 grafik.

18. stoletje je bilo usodno za nekatere samostanske knjižnice. Leta 1773 je papež ukinil jezuitski red, leta 1786 pa so bili razpuščeni pavlinci. Najlepša knjižnica pavlinskega reda je bila v Lepoglavi z razkošno knjižno dvorano iz leta 1711. Knjige so razgrabili. V Varaždinu hranijo le nekaj ostankov. Podobno je izginila pavlinska knjižnica v Crikvenici in v Remetah pri Zagrebu. Od slednje se je ohranil katalog, po katerem je imela 2.500 zvezkov, med njimi skoraj vso kajkavsko literaturo iz 17. in 18. stoletja. Podobno so propadle jezuitske knjižnice v Zagrebu, Varaždinu in Požegi. Le iz knjižnice zagrebškega jezuitskega kolegija se je rešilo 3.000 zvezkov, ki so postali začetni fond zagrebške univerzitetne knjižnice. Današnje samostanske knjižnice na Hrvaškem večinoma niso velike. Največja med njimi je knjižnica Male braće v Dubrovniku z več kot 40.000 zvezki in 1300 rokopisi. So pa ohranile malodane vso domačo tiskano literarno produkcijo in mnogo rokopisnih del.

Največja današnja hrvaška knjižnica je Univerzitetna knjižnica v Zagrebu (Sveučilišna biblioteka). Svoje začetke ima v knjižnici jezuitskega kolegija, ki je bil ustanovljen leta 1606. Po ukinitvi reda leta 1773 je knjižnica leta 1776 prešla v last tedanje zagrebške Akademije znanosti. Leto dni pozneje je zagrebški kanonik Krčelić daroval Akademiji svojo zasebno knjižnico pod pogojem, da postane javna. Njegovo voljo so uresničili šele leta 1819 in knjiž-

nico iz Bibliotheca Academica preimovali v Publico–Nationalis Bibliotheca (Javna narodna knjižnica). Od leta 1816 je knjižnica prejemala obvezni izvod iz univerzitetne tiskarne v Budimpešti, od leta 1837 pa tudi iz tiskarn v Hrvatski in Slavoniji.

Leta 1850 so Akademijo znanosti ukinili in jo nadomestili s Pravoslavno akademijo ter ustrezno preimenovali tudi knjižnico v Knjižnico pravoslavne akademije. Ko je bila leta 1874 ustanovljena zagrebška univerza, je knjižnica postala Univerzitetna knjižnica (Sveučilišna biblioteka). Profesor Matija Smodek, ki je knjižnico vodil v letih 1841–1875, jo je strokovno uredil in izdelal zanjo abecedni listkovni ter vezani strokovni in inventarni katalog. Njegov naslednik Ivan Kostrenčić (1875–1910) je za knjižnico nabavil okrog 85.000 zvezkov. Leta 1910 je imela knjižnica okrog 125.000 zvezkov. Kostreničić si je zelo prizadeval za gradnjo novega poslopja. Njegovo željo je uresničil njegov naslednik Velimir Deželić. Knjižnica se je preselila v nove prostore leta 1913. Ob tej priložnosti so ves knjižni fond presignirali na *numerus currens* in zanjo izdelali nove kartotečne kataloge. Leta 1916 je sprejela v varstvo Metropolitansko knjižnico skupaj z Valvasorjevo zbirko. Valvasorjeve grafike so omogočile ustanovitev novega grafičnega kabineta. Leta 1995 so zgradili ambiciozno zastavljeno novo stavbo zagrebške Univerzitetne knjižnice, vendar se knjižničarji v njej ne počutijo najbolje. Po podatkih na internetu ima knjižnica danes nekaj nad 1,8 milijona zvezkov, 27.000 revij in 603.032 drugih tiskov, ki podrobneje niso opredeljeni.

Med zagrebškimi knjižnicami je pomembna tudi Knjižnica Jugoslovanske akademije, ki jo je leta 1868 ustanovil djakovski škof Josip Juraj Strossmayer (1848–1905) in zanjo kupil knjižnico pisatelja, zgodovinarja in politika Ivana Kukuljevića – Sakcinskega (1816–1889). Knjižnica je rasla z nakupi, darovi in predvsem z zamenjavo publikacij Akademije z akademijami iz inozemstva. Danes ima okrog 120.000 zvezkov. Leta 1907 je bila ustanovljena še zagrebška mestna knjižnica (Gradska biblioteka), ki ima nad 90.000 zvezkov.

Med knjižnicami v ostali Hrvaški je najpomembnejša znanstvena knjižnica (Naučna biblioteka) v Zadru, ki je nastala sredi 19. stoletja in ima okrog 141.000 zvezkov. Hrani dragoceno gradivo za zgodovino Dalmacije. Na Reki so leta 1949 nekdanjo Mestno knjižnico preuredili v Naučno bilbioteko. Danes hrani nekaj nad 120.000 zvezkov v italijanskem, nemškem, madžarskem in hrvaškem jeziku. V Pulju so leta 1030 združili nekdanjo Istrsko deželno knjižnico, mestno knjižnico in knjižnico Arheološkega društva. Danes ima nekaj nad 55.000 zvezkov.

15.8 SRBIJA

Srbija se je leta 1180 osamosvojila izpod bizantinskeg cesarstva in ustanovila neodvisno državo. Štefanu Prvovenčanemu je kraljevsko krono poslal rimski papež Aleksander III. (1159–1181), Štefanov brat Sava pa je organiziral srbsko pravoslavno Cerkev. Leta 1344 se je kralj Dušan razglasil za carja. V bitki na Kosovu so Turki leta 1389 premagali Srbe in državo vključili v osmansko državo. Na berlinskem kongresu leta 1878 so zopet priznali neodvisnost Srbije, ki je leta 1882 postala kraljevina, 1918 Kraljevina SHS, 1928 Jugoslavija. Jugoslavija je razpadla leta 1991. Po obdobju negotovosti in razhajanj sta Srbija in Črna Gora leta 2003 ustanovili skupno državo z imenom Srbija in Črna Gora. Preko bizantinskih misijonarjev se je Srbija vključila v bizantinski kulturni krog, ki ga odločilno zaznamuje pravoslavje.

Srbski samostani so nadaljevali tradicijo vzhodnega meništva. Prve knjižnice so nastale v številnih samostanih. Najpomembnejši so Žiće (1219), Gradac (1276), Lipovac (1399) in v 15. stoletju Kalenić, Manasija, Mileševa, Ravanica, Rujan in Gračanica. Posebnost teh samostanov je, da so po iznajdbi tiska tudi prve tiskarne nastale prav v samostanih. Prvi srbski tiskar je bil menih Makarij, ki je v letih od 1493 do 1495 tiskal na Cetinju štiri cerkvene knjige. V času turške okupacije je tiskarsko delo v Srbiji zastalo in so ga prenesli v Benetke. Do novega razcveta knjižne kulture je prišlo šele z osvobotitvijo Srbije v 19. stoletju. Ideja po ustanovitvi Narodne knjižnice (Narodna biblioteka) je zaživela leta 1832. Knjižnica je bila nameščena kar v stanovanju knjigarnarja Gligora Vozarovića in je štela okrog 800 zvezkov. Z darovi, nakupi nekaterih zasebnih knjižnic (Lukijan Mušicki, Josip Šlezinger) in prevzemom knjig posameznih ministrstev, se je knjižnica hitro večala. Prvi katalog po jezikih avtorjev je v letih 1844–1845 sestavil Milovan Spasić. Leta 1853 je bil za knjižničarja imenovan Filip Nikolić, ki je sestavil prve kataloge doslej neurejenih knjižnih zbirk in napisal prva pravila knjižnice. Njegov naslednik Djuro Daničić (1856–1859) je predlagal, da naj knjižnica zbere vse srbske tiske in vse tiste tuje tiske, ki se nanašajo na srbski narod. Njegov predlog je postal vodilni program beograjske Narodne biblioteke. Janko Šafarik (1861–1869) je omogočil knjižnici boljše prostore, organiziral načrtno zbiranje starih srbskih rokopisov in tiskanih knjig. Uvedel je sodobno skladiščenje knjig po formatu in tekoči številki. Stojan Novaković (1869–1874) je dosegel, da je knjižnica prejemala po tri obvezne izvode vsakega dela, ki je izšlo v Srbiji. Leta 1871 se je knjižnica izločila iz prosvetnega ministrstva in postala samostojna ustanova znotraj Narodnega muzeja. Istega leta je Novaković izdal prvi zvezek tiskanega kataloga knjižnice in sestavil Srbsko bibliografijo. Knjižnica je bila dolgo del Narodnega muzeja in nato Srbske akademije znanosti. Leta 1901 je postala samostojna. Leta 1919 je postala centrala državna knjižnica in dobila pravico do obveznega

izvoda iz vse Jugoslavije. Leta 1922 se je vselila v lastne, čeprav neprimerne prostore in leta 1928 začela voditi tekočo bibliografijo Jugoslavije. 6. aprila 1941 jo je med bombardiranjem Beograda zadela nemška zažigalna bomba in je pogorela do tal. Poleg celotnega knjižnega fonda (okrog 300.000 zvezkov) je zgorelo še okrog 1.422 rokopisov iz 12. do 15. stoletja in okrog 1.800 srbskih tiskov od 15. do 18. stoletja. Knjižnico so začeli obnavljati takoj po drugi svetovni vojni, leta 1977 pa so zanjo zgradili tudi novo stavbo. Po podatkih na internetu naj bi Narodna knjižnica v Beogradu imela 4,5 milijona knjig, vendar gre očitno za ruski način navajanja del. Strokovna literatura navaja, da ima Narodna biblioteka v Beogradu danes nekaj nad pol milijona knjig.

Druga velika beograjska knjižnica je Univerzitetna knjižnica »Svetozar Marković«, ki je bila ustanovljena leta 1921 in ima okrog 600.000 zvezkov. Mestna knjižnica (Gradska bilbioteka) je bila ustanovljena leta 1931 in ima okrog 60.000 zvezkov. Zbira predvsem slovstvo, dokumente in slike za zgodovino Beograda. Centralna biblioteka Srbske akademije znanosti je bila ustanovljena leta 1951 in ima okrog 300.000 zvezkov.

Zunaj Beograda so pomembnejše knjižnice še Biblioteka Matice srbske v Novem Sadu (300.000 zvezkov), Knjižnica srbskega patriarhata v Sremskih Karlovcih (60.000 zvezkov) ter Narodni biblioteki v Kragujevu in Nišu.

15.9 BOLGARIJA

Bolgarija se je v 9. stoletju cerkveno in kulturno vključila v bizantinski kulturni krog. Leta 925 se je kralj Simeon razglasil za carja, vendar je že leta 1019 prišla pod bizantinske cesarje in leta 1398 pod Turke. Samostojen principat pod protektoratom Turčije je postala leta 1878, leta 1908 pa je razglasila neodvisnost. Leta 1946 so oblast v državi prevzeli komunisti, 13. oktobra 1991 pa je na volitvah zmagala Zveza demokratskih sil.

Bolgarija si je zelo prizadevala dvigniti svoje knjižničarstvo. V zadnjih desetletjih pod turško oblastjo so po vsej deželi nastale čitalnice. Po priznanju avtonomije leta 1787 so ustanovili Osrednjo bolgarsko znanstveno knjižnico v Sofiji, ki šteje danes nad 1,2 milijona zvezkov in okog 1100 starih bolgarskih rokopisov. Začetke svoje književnosti povezujejo z delovanjem svetih bratov Cirila in Metoda, ki naj bi bila po njihovem prepričanju celo Bolgara. Knjižnica že od leta 1897 izdaja bolgarsko bibliografijo. Že naslednje leto je nastala tudi Univerzitetna knjižnica v Sofiji, ki ima okrog 770.000 knjig. Istega leta je nastala Narodna knjižnica v Plovdivu, po prvi svetovni vojni pa še v Trnjavni (Trnovo) in Šumenu.

15. 10 MAKEDONIJA

Bizantinskemu kulturnemu in pravoslavnemu cerkvenemu krogu pripada tudi Makedonija, ki so jo v 6. stoletju poselili Slovani. V 9. stoletju so si jo podredili Bolgari, leta 1018 bizantinski cesarji, leta 1230 zopet Bolgari in leta 1371 Turki. Po balkanskih vojnah so si Makedonijo razdelile Srbija (Vardarska), Grčija (Epirska) in Bolgarija (Pirinska Makedonija), leta 1918 je postala del Kraljevine SHS oziroma Jugoslavije, 19. septembra 1991 pa je razglasila neodvisnost.

Makedonci začetke svoje pismenosti in kulture povezujejo z delovanjem učenca svetih bratov sv. Klemena Ohridskega. Knjižno kulturo so gojili predvsem po samostanih, ki so bili glavna žarišča nacionalne zavesti. Danes je najpomembnejša Narodna in univezitetna knjižnica sv. Klemena Ohridskega v Skopju. Ustanovljena je bila leta 1922 kot knjižnica Filozofske fakultete, leta 1944 je postala nacionalna in leta 1945 Narodna in univerzitetna knjižnica. Ima okrog 720.000 knjig, 1,3 milijona zvezkov periodike, 11.382 orientalnih in 260 staroslovanskih rokopisov.

15.11 BOSNA

Bosna je prvič omenjena v 10 stol. kot del srbske države Raška, 1167 so jo zasedli Bizantinci, pod banom Kulinom (1180–1204) pa je doživela gospodarski napredek in ozemeljsko razširitev. V tem času so se v Bosni zelo razširili bogomili. Največji vzpon je doživela pod banom Tvrdkom I., ki je 1365 postal ban in leta 1377 kralj. Leta 1463 so prišli pod Turke, ki so močno islamizirali prebivalstvo. Leta 1878 je Bosno okupirala Avstroogrska, po prvi svetovni vojni pa je postala del Kraljevine SHS in leta 1945 ena od republik SFRJ. 1. marca 1992 je razglasila neodvisnost. Vojna, ki je tej razglasitvi sledila, je povzročila hude človeške izgube in nepopravljivo škodo na kulturnem bogastvu.

Najstarejša knjižnica v Bosni je Gazi Husrevbegova knjižnica v Sarajevu iz leta 1537. Hrani okrog 15.000 zvezkov, 4.000 rokopisov in 3.000 dokumentov. Najpomembnejša knjižnica v Bosni je bila dolgo Knjižnica zemaljskog muzeja v Sarajevu, ki so jo ustanovili leta 1888. Hrani okrog 50.000 zvezkov predvsem zgodovinskih in prirodoslovnih strok. Dragoceni so zlasti odlomki hebrejskega Svetega pisma iz 14. stoletja in turška pisma. Leta 1945 so ustanovili Narodno knjižnico Bosne in Hercegovine, ki je imela značaj osrednje knjižnice. Nameščena je bila v mestni hiši v Sarajevu, po kateri je dobila ime Viječnica. Pred osamosvojitvijo Bosne in Hercegovine je imela 225.000 zvezkov. Leta 1996 so jo Srbi zadeli z zažigalnimi bombami in je pogorela.

16.0 SLOVENSKE KNJIŽNICE

Slovencem v preteklosti vse do najnovejšega časa (1991) ni uspelo ustanoviti lastne države. Vso svojo zgodovino do najnovejšega časa smo bili vključeni v različne politične in kulturne skupnosti, žal nikoli kot celoten narod, kar se še danes pozna v našem narodnem značaju. Na področju kulture knjige razlikujemo več značilnih obdobij.

16.1 SAMOSTANSKE KNJIŽNICE

Samostani so bili prvi dokumentirani prinašalci srednjeveške kulture na ozemlje, ki so ga v 7. stoletju poselili naši predniki. O tem smo podrobneje govorili pri srednjeveških knjižnicah. Pregleden članek o razširjenosti samostanov v slovenskem prostoru je objavljen v petem zvezku Enciklopedije Slovenije (1991, 153–158).

16.2 KNJIŽNICA LJUBLJANSKIH ŠKOFOV

Z ukinitvijo benediktinske opatije v Gornjem Gradu bi morali ljubljanski škofje prevzeti v svojo last celotno posest samostana skupaj z njihovo knjižnico. Žal so se menihi temu upirali in prav knjižnico v veliki meri razgrabili. Mnogi ljubljanski škofje so bili veliki ljubitelji knjige. Škof Krištof Ravbar (1488–1536) je velik del svojega življenja preživel na Dunaju, kjer je imel tesne stike s tamkajšnjim humanističnim krogom. Škof Franc Kacijanar (1536–543) je svoje knjige zapustil svojemu spovedniku Primožu Trubarju. Veliki ljubitelji knjige so bili tudi Peter Seebach (1558–1568), Baltazar Radlič (1579), Janez Tavčar (1580–1597), Tomaž Hren (1597–1630), Sigmund Krištof Herberstein (1683–1701), Janez Karel Herberstein (1772–1787), Mihael Brigido (1788–1806), in Janez Zlatoust Pogačar (1875–1884); knjižnica Jerneja Vidmarja (1860–1875), ki se je ohranila do danes, je celo razglašena za kulturni spomenik. Sicer pa lahko knjižnici ljubljanskih škofov vse od škofa Tomaža Hrena dalje kontinuirano sledimo na podlagi »zapuščinskega« inventarja po umrlem ali prestavljenem škofu. Škof Hren je bil celo naročen na katalog frankfurtskega »knjižnega sejma« in si v njem označil knjige, ki jih je naročil za svojo knjižnico.

16.3 REFORMACIJA

Na Trubarjevo pobudo je bila leta 1569 ustanovljena Knjižnica kranjskih deželnih stanov. Kot začetni fond je zanjo daroval Trubar svoje knjige. Knjižnica

je bila namenjena učiteljem protestantske stanovske šole in pridigarjem, ter tako postala prva javna knjižnica na Slovenskem. Njen fond so dopolnili predvsem darovi protestantskih pridigarjev, šolnikov, plemičev in meščanov (Jurij Dalmatin –128 del, Jernej Simplicij, Felicijan Trubar–274 del, Jurij Klement, Adam Bohorič–500 del, Lenart Budina, Sebastijan Krelj, Matija Vlačič). Štela je več kot 1.500 zvezkov in je bila najbogatejša knjižnica sočasne verske in humanistične posvetne literature v latinskem, nemškem, italijanskem, francoskem in slovenskem jeziku. Leta 1604 so jo izročili ljubljanskim jezuitom in nato leta 1617 ljubljanskim škofom, leta 1784 jo je škof Sigmund Krištof Herberstein izročil licejski knjižnici, leta 1793 pa je postala temelni fond javne študijske knjižnice v Ljubljani.

16.4 PROTIREFORMACIJA IN KATOLIŠKA PRENOVA

Jeseni leta 1598 je nadvojvoda Ferdinand v skladu z določili augsburškega verskega miru iz leta 1555 prepovedal protestantsko bogoslužje v vseh deželnoknežjih mestih in trgih, predikanti pa so morali oditi. Naslednje leto je nadvojvoda ukazal tudi plemstvu in meščanom, da se morajo vrniti v katoliško vero ali zapustiti ozemlje. Do leta 1629 so se tudi s slovenskega ozemlja izselile številne plemiške rodbine. V procesu katoliške prenove so nastala nova kulturna in izobraževalna središča, pri katerih imamo izpričane knjižnice.

16.4.1 Knjižnice jezuitskih kolegijev

Prvi jezuitski kolegij v slovenskem prostoru je bil ustanovljen v Ljubljani leta 1597. Sledili so kolegiji v Celovcu (1605), v Gorici (1615), Trstu (1619), na Reki (1627) in v Mariboru (1751). S temi kolegiji so povezani začetki višjega šolstva na Slovenskem, sprva na ravni gimnazije, nato pa tudi študij filozofije, teologije, v Ljubljani v 18. stoletju tudi matematike in mehanike. Veliki dobrotniki jezuitske knjižnice v Ljubljani so bili zlasti Janez Schönleben, Marija Regina Pelzhofer in Anton Erberg. Bogat knjižni fond ljubljanskega kolegija je bil precej uničen v požaru leta 1774. Po sedanjih podatkih se je ohranilo le 637 knjig, ki so jih namenili kot začetni fond novoustanovljene licejske knjižnice v Ljubljani.

16.4.2 Kapucinske knjižnice

Pomembno vlogo v procesu katoliške prenove so poleg jezuitov odigrali kapucini, ki so bili v 18. stoletju celo najmočnejša redovna skupnost na Slovenskem. Posvečali so se predvsem pridigarski dejavnosti in ljudskim misijonom in na ta način dopolnjevali delo jezuitov. Od njihovih številnih knjižnic so posebej omembe vredne v Ljubljani, Škofji Loki, Krškem in Vipavskem Križu.

16.4.3 Frančiškanske knjižnice

Čeprav slovensko zgodovinopisje frančiškanom v času katoliške prenove ne namenja toliko pozornosti kot jezuitom in kapucinom, so v tem času nastale nekatere pomembne frančiškanske knjižnice, ki pričajo o visoki kulturni

ravni članov tega reda. Tudi frančiškani so namreč precejšnjo pozornost namenjali izobraževalni dejavnosti. Pomembnejše knjižnice, ki so se ohranile do danes, so nastale v Ljubljani (1612) – večje nakupe za knjižnico je opravil p. Žiga Škerpin (1688–1755), Kamniku (1627), Novem mestu, tu so frančiškani vodili gimnazijo in teološko šolo, na Kostanjevici pri Gorici, v Kopru in v Brežicah.

16.4.4 Druge redovne knjižnice

Nekoliko manj smo poučeni o delovanju minoritov in dominikancev. Prvi so imeli pomembni knjižnici na Ptuju in v Piranu, dominikanci pa na Ptuju.

16.5 PLEMIŠKE KNJIŽNICE

Odnos do knjige so posredno pokazale že tiste plemiške rodbine, ki so v našem prostoru že v srednjem veku ustanavljale samostane meniških redov: Spanheimi, Višnjegorski, Ptujski, Celjski. Pomembno vlogo pri širjenju knjige pa so plemiške rodbine odigrale tudi v času reformacije.

16.5.1 Knjižnica grofov in nato knezov Auerspergov

Auerspergi (Turjaški) so bili plemiška rodbina, ki se je v 13. stoletju (prvič so omenjeni leta 1220) s Švabskega naselila na Kranjskem. Leta 1550 so postali baroni, 1630 grofi in 1655 knezi. Odlikovali so se zlasti v boju proti Turkom. Imeli so bogato knjižnico (okrog 7.000 knjig in 50 inkunabul). Sredi 17. stoletja so jo s Turjaka prenesli v nov knežji dvorec v Ljubljani, po potresu leta 1895 pa na grad Losensteinleithen v Gornji Avstriji. Bila je verjetno med največjimi knežjimi knjižnicami na Slovenskem. Prvi znani katalog te knjižnice je izdelal Ludvik Schönleben. Knjige je razdelil v skupine: teologija, pravo, politika, etika, zgodovina, filozofija, medicina, mehanika, humaniora, filologija. Žal so jo pozneje razprodali.

16.5.2 Knjižnica Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1695)

barona, polihistorja in avtorja znamenite Slave vojvodine kranjske. Njegova knjižnica je štela okrog 10.000 zvezkov znanstvenih del in okrog 10.000 grafičnih listov. Ko je zaradi svojih predimenzioniranih tiskarskih projektov obubožal, so jo prodali na dražbi. Kupil jo je zagrebški škof Aleksander Mikulić in je danes del Metropolitanske knjižnice v Univerzitetni knjižnici v Zagrebu.

16.5.3 Knjižnica baronov Erbergov

Erbergi so bili plemiška družina, ki se je v 14. stoletju naselila na Kočevsko. Leta 1688 so od Raigersfeldov kupili graščino Dol pri Ljubljani in Ostri vrh. Iz njihove rodbine je izšla vrsta pravnikov, deželnih uradnikov, duhovnikov in kulturnih delavcev. V Dolu so imeli bogat arhiv, ki je danes v Arhivu Republike Slovenije in knjižnico, ki je sredi 19. stoletja štela okrog 7.000 zvezkov. Jožef Kalasanc Erberg (1771–1843) je zbiral zlasti literarne in umetnostne spomenike Kranjske. Knjižnico danes hrani Narodni muzej v Ljubljani.

16.5.4 Knjižnica baronov Raigersfeld

Poplemenitena rodbina, imenovana tudi Rakovec, izvira iz Rakovice pri Kranju. Opravljali so pomembne državne, deželne in cerkvene naloge. Pomembno knjižnico je imel zlasti Sebastijan Raigersfeld (+ 1732).

16.5.5 Knjižnica grofov Barbo–Waxenstein

Plemiška rodbina, ki se je v 15. stoletju iz Beneške republike naselila v Istri in v 16. stoletju na Kranjskem (Rakovnik pri Šentrupertu). Opravljali so pomembne upravne službe na Kranjskem.

16.5.6 Knjižnica Žige Zoisa (1747–1819)

Slovenski podjetnik, fužinar, mentor in mecen slovenskim literatom in znanstvenikom (Linhart, Vodnik, Kumerdej). Njegova knjižnica je bila bogata predvsem z naravoslovno (mineraloška in botanična dela) in humanistično (pretežno slavistično) literaturo. Štela je nad 4.000 zvezkov in je bila na voljo širšemu krogu slovenskih prosvetljenih pisateljev (Jurij Japelj, Valentin Vodnik, Jakob Zupan, Matija Čop, Anton Smole, Etbin Henrik Costa, Ludvik Gutmannsthal, Ivan Vrhovnik, Tomo Zupan). Pozneje je bila uvrščena v javno študijsko knjižnico.

Večje knjižnice so imeli tudi ljubljanski stolni kanonik Janez Jakob Schilling (1664–1754), 518 del; ljubljanski generalni vikar Karel pl. Peer (1693–1776) 1022 del v 2019 zvezkih in komendski župnik Peter Pavel Glavar (1721–1784) 1500 del.

16.6 JAVNE KNJIŽNICE

16.6.1 Knjižnica *Academiae operosorum*

Prva uradno javna znanstvena knjižnica na Slovenskem je postala knjižnica *Academiae operosorum* v Ljubljani. Akademija je bila ustanovljena leta 1693 v Ljubljani, leta 1701 pa so javnosti odprli tudi svojo knjižnico. Ustanovni fond so zbrali z darovi društvenih članov. V celoti so knjižnici darovali svoje knjige ljubljanski škof Sigmund Herberstein, prošt Janez K. Prešeren (predsednik *Academiae operosorum*) in stolni dekan Janez A. Dolničar. Za knjižnico so po načrtih arhitekta K. Martinuzzija v novem semenišču zgradili namensko baročno dvorano. Leta 1721 je Giuglio Quaglio naslikal iluzionistično stropno fresko (alegorija teologije), leta 1725 pa je mizar in rezbar Josip Wer naredil knjižne omare. Sredi 18. stoletja je knjižničar Franc Jožef Thallmainer sestavil prvi katalog zbranih knjig. Dve tretjini knjig sta bili teološke, druge pa pravne, medicinske, zgodovinske, zemljepisne in jezikoslovne vsebine. Med njimi izstopajo t.i. »turjaška biblija« s konca 13. stoletja, dva srednjeveška medicinska kodeksa, okrog 25 inkunabul, študijski rokopisi operosov, bogata zbirka baročnih opernih libretov, različni ekslibrisi in druge redkosti. Ko je delovanje akademije zamrlo, je knjižnica kot del škofijske knjižnice javno delovala do leta 1794, od tedaj pa je bila interna strokovna knjižnica ljubljanskega bogoslovja. Knjižnični fondi danes obsegajo nad 58.000 enot. V to številko so seveda vštete tudi knjige novejše semeniške knjižnice, ki jih hranijo v ločenih prostorih. Od 1951 je knjižnica zaščitena kot kulturni spomenik.

16.6.2 Knjižnica Društva za poljedelstvo in koristne umetnosti

Podobno javno knjižnico je načrtovalo Društvo za poljedeljstvo in koristne umetnosti za Kranjsko, ustanovljeno leta 1767. Zbirali so strokovno literaturo s svojega področja. Načrtovali so pridobitev turjaške in jezuitske knjižnice ter gradnjo ustreznega poslopja za knjižnico. Žal je bilo društvo že leta 1787 razpuščeno. Knjižni fond (2.086 zvezkov) pa je prešel v javno študijsko knjižnico.

16.6.3 Licejska knjižnica

V zadnjih desetletjih 18. stoletja je tudi uradna oblast t.i. prosvetljenega absolutizma namenila veliko pozornost humanistični izobrazbi in s tem neposredno ustanavljanju javnih knjižnic. Po odloku Marije Terezije je vsaka avstrijska deželna upravna enota dobila v svojem glavnem mestu višje oziroma visoko izobraževalne ustanove in svojo deželno študijsko knjižnico. V Ljubljani je bila leta 1774 knjižnica ustanovljena pri ljubljanskem liceju, zato se je je prijelo

ime Licejska knjižnica. Vanjo so uvrstili 926 del v 1377 zvezkih iz jezuitske knjižnice, 2.750 zvezkov iz darov posameznikov ter knjige iz ukinjenih samostanov na Kranjskem v času jožefinskih cerkvenih reform (1782–1790). Med samostanskimi knjižnicami so bile najpomembnejše stiška (2523 zvezkov), bistriška (1153 zvezkov), kostanjeviška (2486 zvezkov), knjižnici avguštincev (3.190 zvezkov) in diskalceatov (3.265 zvezkov) iz Ljubljane ter servitov iz Devina (1.102 zvezka), skupno 13.719 zvezkov. Leta 1787 so ji priključili knjižnico ukinjenega Društva za poljedeljstvo in druge koristne umetnosti za Kranjsko (2.086 zvezkov), leta 1798 knjižnico protestantskih deželnih stanov in še nekatere zasebne knjižne zbirke. Knjige za licejsko knjižnico so zbirali v zgradbi mestne redute (utrjena trdnjava), zanjo pa je skrbel baron Inocenc Tauferer. Prvi kustos knjižnice je postal licejski profesor Franc Wilde, ki je v prvem popisu zbranega gradiva navedel 13.333 del v 19.415 zvezkih in 5.050 dublet. Knjižnica je za potrebe liceja začela delovati leta 1791 v prostorih liceja na današnjem Vodnikovem trgu. Za javnost so jo odprli leta 1794. Leta 1807 je dobila pravico do obveznega izvoda vseh knjig, ki so izšle na Kranjskem, v času Ilirskih provinc (1809–1813) pa s celotnega ozemlja provinc. Leta 1850 se je Licejska knjižnica preimenovala v Študijsko knjižnico za Kranjsko, leta 1919 je postala Državna študijska knjižnica, ki je po ustanovitvi ljubljanske univerze prevzela vlogo univerzitetne knjižnice. Pomembnejši knjižničarji so bili Franc Wilde, ki je knjižnico vodil do leta 1809; Matija Čop (1787–1835), slovenski jezikoslovec in dober poznavalec evropske literature, duhovni vodja Kranjske čbelice in Prešernov prijatelj; Josip Likovec, ki je končal sistematično ureditev knjižnice in skupaj s svojim skriptorjem in nato naslednikom Mihom Kastelicem izdelal prve kataloge licejske knjižnice.

16.6.4 Študijska knjižnica

Leta 1850 so ukinili licej in njegovo knjižnico preimenovali v študijsko. Kasteličev naslednik Gottfried Muys je za knjižnico nabavil veliko del nemških in angleških pisateljev. Pod Muysom je od leta 1872 do 1887 deloval kot skriptor v knjižnici tudi slovenski pisatelj Fran Levstik. Po potresu so stavbo liceja podrli, knjižnico pa namestili deloma v muzeju in deloma v zasebni hiši na Beethovnovi ulici. Leta 1907 se je preselila v novo zgradbo II. državne gimnazije na Poljanah. V tem času so knjižnico vodili Konrad Stefan (1897–1909) Luka Pintar (1909–1915, Avgust Žigon (1915–1925) in Janko Šlebinger (1925–1946).

16.6.5 Univerzitetna knjižnica

Leta 1919 se je Slovencem končno posrečilo ustanoviti lastno univerzo v Ljubljani in Študijska knjižnica je avtomatično prevzela vlogo univerzitetne

knjižnice z naslovom Državna študijska knjižnica oziroma od leta 1921 Državna biblioteka. Njen fond je takrat znašal 110.000 zvezkov. Hkrati je knjižnica dobila pravico do obveznega izvoda iz vse Jugoslavije. Zaradi takšnega dotoka knjig so prostori knjižnice na Poljanski gimnaziji kmalu postali pretesni. V tem času je knjižnica pridobila tudi nekaj dragocenih zapuščin, med drugim »Prešerniano«, ki jo je zbral slovenski literarni zgodovinar in prvi urednik Ljubljanskega zvona Fran Levec (1846–1916); knjižnico trnovskega župnika in zgodovinarja Ivana Vrhovnika (1854–1935), njegove zapuščine je bilo kar za dva tovornjaka; in knjižnico znanega bibliofila, prešernoslovca in ravnatelja Alojzijevišča v Ljubljani Toma Zupana (1839–1937). Leta 1926 je mesto univerzitetni knjižnici kupilo knjižnico mecena in člana Kranjske kmetijske družbe Ludvika viteza Gutmannsthala (1810–1890). Leta 1938 je Državna študijska knjižnica tudi uradno postala Univerzitetna knjižnica. V letih 1936–1941 so po načrtih arhitekta Jožeta Plečnika zanjo zgradili monumentalno stavbo, v kateri je še danes. Devetindvajsetega januarja 1941 se je na osrednjo čitalnico zrušilo nemško poštno letalo in uničilo nad 60.000 knjig knjižnice in okrog 15.000 knjig univerzitetnih seminarjev ter več katalogov. Uničeno čitalnico so obnovili in na novo odprli leta 1947.

16.6.6 Narodna in univerzitetna knjižnica

Z uredbo Narodne vlade Slovenije je bila knjižnica leta 1945 preimenovana v Narodno in univerzitetno knjižnico. Odslej opravlja naloge slovenske nacionalne knjižnice in osrednje univerzitene knjižnice Univerze v Ljubljani. Prvi slovenski zakon o knjižničarstvu leta 1961 ji je določil vlogo republiške matične knjižnice, zakon iz leta 1982 pa vlogo nacionalne knjižnice z nalogo hraniti knjižno gradivo, ki dokumentira slovensko duhovno ustvarjalnost, pospeševanje knjižnične dejavnosti in povezovanje knjižničnega informacijskega sistema Republike Slovenije.

Narodna in univerzitetna knjižnica danes opravlja naslednje naloge: zbira vso sloveniko, zbira tujo temeljno znanstveno in informacijsko literaturo za potrebe univerzitetnega in raziskovalnega dela, zbira rokopisno, kartografsko, grafično in avdiovizualno gradivo kulturno zgodovinskega pomena, vodi temeljne in več specialnih katalogov o knjižničnem gradivu, od leta 1968 opravlja centralno katalogizacijo slovenskih tiskov, od leta 1986 opremlja slovensko založniško produkcijo z mednarodnim kataložnim zapisom publikacij (CIP), od leta 1992 kot slovenski nacionalni center vključuje slovensko knjižno produkcijo v mednarodni sistem podatkov o monografskih (ISBN) in serijskih (ISSN) publikacijah, sestavlja in objavlja tekočo slovensko nacionalno bibliografijo, od leta 1992 vodi sistem vzajemne katalogizacije (COBISS), ki je dopolnil klasični centralni katalog knjig v knjižnicah po Sloveniji; je republiški

referalni center za uporabnike in izdaja informativne in strokovne publikacije. Nacionalne fonde dopolnjuje s prejemanjem obveznih izvodov tiskov Sloveniji (do leta 1991 iz vse Jugoslavije), fonde tuje literature pa z nakupi in z mednarodnimi izmenjavami s 189 knjižnicami in znanstvenimi ustanovami v 34 državah sveta. Poleg osrednjega knjižničnega fonda združuje še naslednje oddelke: rokopisni, grafični, kartografski, glasbeni, časopisni, bibliografski oddelek, oddelek partizanskega tiska, oddelek t.i. prepovedane literature po letu 1945 in avdiovizulano gradivo. Ob koncu leta 1991 je imela nekaj nad 1,3 milijona enot knjižničnega gradiva, 508 inkunabul, 3.297 rokopisov, od teh 85 srednjeveških latinskih kodeksov, 205.094 kartografskega in slikovnega gradiva, 80.606 enot glasbenega gradiva in 500.941 enot posebnih tiskov. Uporabnikom omogoča medknjižnično izposojo z domačimi in 115 tujimi knjižnicami.

16.6.7 Muzejska knjižnica v Ljubljani

Muzejska knjižnica je pomembna javna znanstvena knjižnica. Sestavni del Narodnega muzeja v Ljubljani je postala že ob njegovi ustanovitvi leta 1821. Pobudo za ustanovitev muzeja in s tem tudi pobudo za ustanovitev knjižnice je dal leta 1821 ljubljanski škof Avguštin Gruber. Uradno je knjižnica zaživela leta 1823, ko je predsednik kranjskih deželnih stanov baron Jožef Kamilo Schmidburg v tiskanem razglasu razložil javnosti muzejski program. Po tem programu naj bi med drugim zbirali tudi vsa tiskana in rokopisna dela s področja nacionalne kulture, domačega zgodovinopisja, prirodoslovja in arhivalije. Od leta 1827 je bil duša vsega gibanja za muzej takratni predsednik Kranjske kmetijske družbe grof Franc Jožef Hohenwart. Muzej je bil v pritličju liceja na današnjem Vodnikovem trgu. Za javnost so ga odprli 4. oktobra 1831. Po njegovih navedbah je knjižnica leta 1836 imela 1.292 knjižnih del in 356 zvezkov časopisov razpuščenega Kazinskega društva. Hohenwart sam je daroval knjižnici večje število redkih knjig. Sprva je knjižni fond muzeja rastel izključno z darovi. Med pomembnejšimi darovi je bila knjižnica profesorja stare zaveze v ljubljanskem bogoslovju dr. Jakoba Zupana, barona Jožefa Kalasanca Erbega iz Dola in Antona Auersperga, znanega pod psevdonimom Anastasius Grün. Za razvoj knjižnice je bilo od leta 1839 dalje pomembno delovanje Društva kranjskega deželnega muzeja in od leta 1846 tudi Historičnega društva za Kranjsko. Leta 1883 se je muzej preselil v novo palačo na današnji Prešernovi cesti. Leta 1914 je Muzejsko društvo zamenjevalo svoj časopis za 97 znanstvenih publikacij iz 24 krajev nekdanje Avstroogrske in za 77 publikacij iz 34 evropskih in ameriških mest. Ob začetku druge svetovne vojne je bila knjižnica Narodnega muzeja druga največja znanstvena knjižnica v Sloveniji. Knjižnica je še danes z več kot 100.000 zvezki knjižničnega fonda ena najpomembnejših in največjih zgodovinskih knjižnic pri nas. Poleg NUKa ima drugo največjo

zbirko slovenike do leta 1918. Mnoga redka knjižnična dela in periodične publikacije hrani pri nas edino ta knjižnica. Značilnosti knjižnega fonda so poleg del iz 17. in 18. stoletja dolge serije domačih in tujih strokovnih revij in časopisov. Od rokopisov hrani več pomembnih prešernian, del Vodnikove in Zoisove zapuščine, veliko zbirko starih zemljevidov, društvenih spisov, gledaliških letakov, pastirskih pisem škofov, starih disertacij in priložnostnih tiskov.

16.6.8 Knjižnica Slovenske akademije znanosti in umetnosti

Knjižnica SAZU je največja specialna knjižnica v Sloveniji. Ustanovljena je bila leta 1938 kot del znanstvene pisarne SAZU v Ljubljani, od leta 1952 pa je samostojna organizacijska enota. Začetni fond je bila knjižnica Adolfa Robide s številnimi slovenskimi tiski od 16. do 20. stoletja. Leta 1948 je prevzela knjižnico znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani. Zbira, obdeluje in hrani pretežno znanstveno gradivo. Poglavitna značilnost njene nabavne politike je njeno mednarodno zamenjevanje publikacij. Sodeluje s 1.500 znanstvenimi in kulturnimi ustanovami (knjižnice, akademije, univerze, muzeji) v skoraj sto državah po vsem svetu, v zameno pa prejema številne znanstvene publikacije teh ustanov. S knjižnim fondom, ki danes obsega skoraj pol milijona enot, se knjižnica SAZU uvršča na tretje mesto med knjižnicami v Sloveniji. Deluje kot osrednja akademijska knjižnica z mrežo specialnih knjižnic ustreznih inštitutov, ki delujejo v sestavu ZRC SAZU. Hrani dragocene zapuščine (Valter Bohinc, Jovan Hadži, Franc Stele, Ivan Tavčar, Ivan Vurnik), rokopise (Luis Adamič, Anton Aškerc, Marjan Borštnik, Fran Ramovš, Franc Stele, Ivan Tavčar) ter vrsto inkunabul, geografskih kart, fotografij, gramofonskih plošč in mikrofilmov.

16.6.9 Centralna tehnična knjižnica

CTK je osredna knjižnica in specializirani center tehničnih in prirodoslovnih strok. Ustanovljena je bila leta 1949 pri Tehnični šoli v Ljubljani kot javna ustanova za tehnične stroke. Od leta 1961 je samostojen zavod Univerze v Ljubljani. Leta 1963 je postala matična knjižnica za tehnične in specialne knjižnice v Sloveniji. Zbira knjižnično gradivo s področja tehnike in naravoslovnih ved, vodi koordinacijo nabave in centralni katalog tuje tehnične literature, razvija informacijsko–dokumentacijsko službo. Od leta 1967 se vključuje v mednarodne povezave pri bazi podatkov. Leta 1987 je začela uvajati poslovno informacijski sistem. Tega leta so njeni fondi šteli 162.511 knjig, 1.505.288 dokumentacijskih kartic, 892 mikrofilmov in 300 kolutov magnetnih kartic.

16.6.10 Slovanska knjižnica

Slovanska knjižnica je nastala iz Ljubljanske mestne knjižnice. Delovati je začela 1901 v okviru ljubljanskega mestnega arhiva kot strokovna knjižnica mestne uprave. Sprva je zbirala pravno in upravno literaturo ter literaturo o Ljubljani, od 1904 vse slovenske časnike in od 1906 vse izdaje slovenskih založb. Od 1939 je začela dobivati obilne darove zlasti češke, slovaške, lužiško-srbske, poljske in bolgarske literature. Zato se je leta 1946 kot specializirana študijska knjižnica preimenovala v Slovansko knjižnico. Do leta 2000 je gostovala v prostorih ljubljanskega Mestnega muzeja v Auerspergovi palači, nato pa se je skupaj s Splošno izobraževalno knjižnico Bežigrad preselila v nove prostore v Einspielerjevo ulico za Bežigradom.

16.6.11 Knjižnice posameznih fakultet

Posamezne fakultete zbirajo v svojih knjižnicah predvsem ožjo strokovno literaturo za svoje področje, na pr. Humanistična knjižnica Filozofske fakultete poleg osrednjega fonda vodi centralni katalog oddelčnih knjižnic; Medicinska knjižnica na Medicinski fakulteti v Ljubljani, svoje knjižnice imajo tudi posamezne klinike; Pravna fakulteta; Fakulteta za družbene vede; Ekonomska fakulteta; Teološka fakulteta v Ljubljani in Mariboru itd.

16.6.12 Knjižnice inštitutov

Gre za specializirane knjižnice posameznih raziskovalnih področij. S področja humanistike in družboslovja so pomembne knjižnice Inštituta za novejšo zgodovino, Inštituta za narodnostna vprašanja, Glasbeno etnografskega inštituta. Med večje inštitute v Sloveniji z ustreznimi knjižnicami pa sodijo Inštitut Jožefa Štefana, Kemijski inštitut, Kmetijski inštitut itd.

16.6.13 Muzejske knjižnice

Poleg Narodnega muzeja imajo pomembnejše knjižnice Etnografski muzej, Slovenski šolski muzej, Prirodoslovni muzej itd.

16.6.14 Knjižnice javnih zavodov

Zavod za spomeniško varstvo, Restavratorski center Slovenije, Arhiv Republike Slovenije, Pokrajinski arhivi itd.

16.6.15 Študijske knjižnice

Pomembnejše so v Celju, Novem mestu, na Ptuju, v Postojni, na Ravnah na Koroškem, v Novi Gorici, Kopru in Piranu.

16.7. KNJIŽNICE V MARIBORU

16.7.1 Knjižnica zgodovinskega društva

V avstro–ogrski monarhiji so bila politična in kulturna središča v deželnih glavnih mestih, za Štajersko torej v nemškem Gradcu. Ker so bili štajerski Slovenci z ozirom na Nemce na Štajerskem v manjšini, na deželni ravni niso uživali podpore za svoje narodnostne potrebe. Na pobudo mariborskega stolnega kanonika in zgodovinarja Frana Kovačiča so leta 1903 v Mariboru ustanovili Zgodovinsko društvo za Štajersko, ki je takoj začelo zbirati zgodovinsko literaturo o štajerskih Slovencih in njihovi dejavnosti. Tako je nastala Knjižnica zgodovinskega društva v Mariboru, ki si je do leta 1918 pretežno z darovi in zapuščinami pridobila okrog 3.700 zvezkov. Leta 1922 se je združila z muzejsko knjižnico.

16.7.2 Študijska knjižnica

Leta 1918 so mariborski izobraženci pričakovali, da bo nova država v Mariboru ustanovila Splošno znanstveno knjižnico, vendar se to ni zgodilo. Po prizadevanjih zgodovinarja Frana Kovačiča sta se leta 1922 združili knjižnici Zgodovinskega in Muzejskega društva in se preimenovali v Študijsko knjižnico. Nova knjižnica je dobila prostore v nekdanji nemški kazini. Leta 1925 so jo razglasili za mestno ustanovo. Do leta 1941 so knjižnični fondi obsegali 43.000 zvezkov, ki so jih ob okupaciji Maribora Nemci deloma uničili in deloma odpeljali v Gradec. Po drugi svetovni vojni so Nemci vrnili 27.000 knjig, ki so postale začetni fond nove Študijske knjižnice. Leta 1959 je knjižnica začela delovati v novih prostorih v središču mesta. V tem obdobju je knjižnica po zakonu prejemala obvezne izvode publikacij, natisnjenih v Sloveniji. Leta 1971 je bila določena za drugo slovensko arhivsko knjižnico vseh nosilcev informacij na območju Republike Slovenije.

16.7.3 Visokošolska in študijska knjižnica

Ko se je v Mariboru leta 1959 začelo organizirati visoko šolstvo, je Študijska knjižnica prevzela vlogo osrednje visokošolske knjižnice in se leta 1970

tudi uradno preimenovala v Visokošolsko in študijsko knjižnico. Ob tem so nastajale knjižnice tudi na posmeznih višjih in visokih šolah ter fakultetah, in sicer na tehnični, ekonomsko–komercialni, pravni, agronomski, pedagoški in na visoki šoli za organizacijske vede s sedežem v Kranju.

16.7.4 Univerzitetna knjižnica Maribor

Ko je bila leta 1975 ustanovljena Univerza v Mariboru, se je Visokošolska in študijska knjižnica preoblikovala v Univerzitetno knjižnico Maribor. Organizacijsko se je preuredila in oblikovala oddelke s posebnimi nalogami. Zlasti se je razvil domoznanski oddelek. Univerzitetna knjižnica je knjižnice vseh oddelkov povezala v knjižnični informacijski sistem. Uvedla je izobraževanje uporabnikov, prost dostop do gradiva in nove tehnološke postopke v knjižničnem poslovanju. Povezala se je z mnogimi tujimi knjižnicami in informacijskimi središči. Leta 1982 se je povezala z Računalniškim centrom Univerze v Mariboru, poznejšim Inštitutom informacijskih znanosti, ter z njim zasnovala in postopoma izpopolnjevala računalniško podporo bibliotekarskih opravil. Tako se je izoblikoval javni računalniški katalog (OPAC) in nato še računalniško povezan kooperativni bibliografski sistem in servisi (COBISS). Proti koncu 80–ih let so se začele sistemu prilagajati in se povezovati v enoten sistem še druge slovenske knjižnice. Mariborska univerzitetna knjižnica je leta 1988 dobila novo moderno stavbo za knjižnico, delo arhitekta B. Kocmuta. Konec leta 1999 je UKM imela 793.462 enot knjižničnega gradiva z letnim prilivom 24.199 enot in 3.063 letnikov tekoče periodike.

16.7.4 Mariborska knjižnica

Leta 1949 je bila v okviru kulturno umetniškega društva Jože Hermanko ustanovljena Mariborska splošnoizobraževalna knjižnica, ki se je nato preimenovala v Mestno knjižnico Maribor. Vzporedno z njo je nastala Sindikalna knjižnica, ki se je pozneje preimenovala v Delavsko knjižnico. Leta 1970 sta se združili v Mariborsko knjižnico, ki so ji priključili leta 1958 ustanovljeno Pionirsko knjjižnico in mnoge društvene knjižnice. Enotna knjižnična organizacija se je kadrovsko in strokovno okrepila in širila mrežo svojih enot. Danes ima knjižnica 13 stalnih mestnih oziroma krajevnih podružnic in je matična knjižnica za občine Maribor, Ruše in Pesnico. Po podatkih iz leta 1992 je imela 310.000 enot knjižničnega gradiva, 211 naslovov revij ter 4.583 enot neknjižničnega gradiva (CD, kasete, diafilmi, igrače).

16.8 NARODNA IN ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA V TRSTU

je bila ustanovljena leta 1947. Zbira strokovno in znanstveno literaturo za svoje člane, vendar je od leta 1951 odprta za javnost. Od leta 1973 prejema obvezne izvode vseh tiskov iz Slovenije. Po podatkih iz leta 1993 je imela okrog 91.000 enot različnega knjižničnega gradiva, med drugim zelo popolno zbirko slovenskega zamejskega in povojnega emigrantskega tiska. Od leta 1945 sestavlja in objavlja bibliografije slovenskega tiska v Italiji, pripravlja pa tudi tematske knjižne in muzejske razstave. Z njo sta povezani Slovenska ljudska knjižnica Damirja Ferluge v Gorici in Knjižnica Ivana Trinka v Čedadu.

16.9 DRUGE KNJIŽNICE

16.9.1 Splošno izobraževalne knjižnice

Po letu 1971 so se ljudske in študijske knjižnice začele združevati v splošno izobraževalne knjižnice, ki so bile kot sodobna oblika splošnega javnega knjižničarstva organizirane v vseh občinah. V večjih krajih (sedežih občin) je nastala Osrednja knjižnica z mrežo podružničnih krajevnih in vzajemnih knjižnic ter izposojevališči potujoče knjižnice. Namenjene so bile splošnemu izobraževanju in zadovoljevanju splošnih kulturnih potreb. Organizirane so po teritorialnem načelu v 828 enotah, in sicer v 60 občinskih, 210 podružnic knjižnic in 343 bibliobusnih izposojevalnic. Na voljo imajo 4.823.363 enot knjižničnega gradiva z letnim dotokom 243.041 enot. Od tega je 55 % leposlovne in 45 % strokovne literature.

16.9.2 Specialne knjižnice

So organizirane v okrog 230 strokovnih in raziskovalnih delovnih okoljih in imajo okrog 2.5 milijona enot knjižničnega gradiva, vendar je knjižničarsko in dokumentacijsko informacijsko delovanje razvito samo v okrog sto specializiranih knjižnic. Med pomembnejšimi je Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega, ki so jo uredili leta 1958. Izdaja knjižno zbirko z istim naslovom, posvečeno gledališki tematiki.

Med specializirane knjižnice uvrščamo tudi širši javnosti manj znano Knjižnico slepih in slabovidnih Slovenije v Ljubljani, ki opravlja izjemno človekoljubno poslanstvo. Knjižno gradivo hrani v dveh oblikah, na papirju v t.i. Brailovi pisavi in v tonskem zapisu. Žal njen status še ni urejen. Težave imajo s t.i. »avtorskimi« (bolje rečeno založniškimi) pravicami. Vsako knjigo smejo namreč na ta dva nosilca prenesti v največ treh izvodih. Ker so edina tako

specializirana knjižnica v Sloveniji, je čakalna doba na knjigo med slepimi in slabovidnimi zelo dolga. Danes je seveda vedno večje povpraševanje po »zvočni knjigi", posluha za potrebe slepih in slabovidnih pa med odgovornimi, žal, ni dovolj. Tako se slepi in slabovidni tudi na pravnem področju počutijo kot drugorazredni državljani Slovenije.

16.9.3 Knjižnica »Studia Slovenica« v Ljubljani

Gre za izjemno knjižnično gradivo, ki ga je vsa povojna leta zbiral dr. Janez Arnež. Knjižnica, ki se je leta 2002 vselila v nove prostore v Škofovih zavodih v Ljubljani, še ni v celoti knjižnično obdelana. Po ocenah poznavalcev ima okrog 43.000 enot knjižničnega gradiva, okrog 700 naslovov periodičnih publikacij in 300 enot neknjižničnega gradiva. Dragoceni so predvsem unikati povojnega zamejskega tiska, kar jo s področja »slovenike« uvršča med najdragocenejše knjižnice v Sloveniji. Njen obsežni arhivski oddelek je zaradi njegove vrednosti Ministrstvo za kulturo razglasilo za kulturni spomenik. Knjižnica hrani tudi bogato likovno zbirko. Leta 2002 so pristojni organi, odgovorni za knjižničarstvo v Republiki Sloveniji, knjižnici Studia Slovenica tudi uradno priznali status specialne knjižnice. Kot polnopravna članica sistema COBISS bo knjižnica Studia Slovenica lahko nadaljevala z obdelavo knjižničnega gradiva po sodobnih bibliotekarskih standardih. Tako bo zadostila načelom razvijajoče se bibliotekarske stroke, hkrati pa bo kot aktivna udeleženka v vzajemni kataloški bazi postala bolj razvidna in dostopna javnosti.

16.9.4 Šolske knjižnice

V razvejanem osnovno in srednješolskem sistemu Republike Slovenije imajo posebno mesto šolske knjižnice. Enotnega pregleda čez njih še vedno nimamo, se pa med seboj zelo razlikujejo po starosti, kvaliteti in obsegu. Prostorske razmere in nabava knjižničnega gradiva so v veliki meri odvisne od (ne)razumevanja ravnatelja. Na ravni srednješolskih knjižnic izstopa knjižnica dr. Antona Breznika v škofijski gimnaziji v Ljubljani. Gimnazija je bila ustanovljena v letih od 1905 (prvi razred gimnazije) do 1913 (osmi razred gimnazije) kot prva popolna slovenska gimnazija. Njena knjižnica je pred nemško zasedbo gimnazijske stavbe leta 1941 štela 11.400 del v 30.478 zvezkih. Po drugi svetovni vojni je prostore zasedla jugoslovanska vojska. Gimnazijo in knjižnico so obnovili leta 1994. Namenili so ji zelo lepe prostore. Danes šteje nekaj nad 28.000 enot.

KAZALO

UVOD		5
ANTIKA		**10**
1.0	EGIPT	10
1.1	Zgodovina	11
1.2	Kulturni pregled	13
1.3	Egiptovske knjižnice	14
2.0	MEZOPOTAMIJA	17
2.1	Zgodovina	17
2.1.1	Sumerci	18
2.1.2	Babilonci	19
2.2	Knjižnice	21
3.0	HETITI	25
3.1	Zgodovina	25
3.2	Kultura in religija	26
3.3	Knjižnice	27
4.0	IZRAEL	29
4.1	Zgodovina	29
4.2	Verstvo in kultura	32
4.3	Knjižnice	32
5.0	FENIČANI	35
5.1	Zgodovina	35
5.2	Verstvo	36
5.3	Književnost in umetnost	36
6.0	GRKI	38
6.1	Zgodovina	38
6.1.1	Čas pred Aleksandrom Velikim	39
6.1.2	Obdobje po Aleksandru Velikem	40
6.2	Verstvo in kultura	41
6.3	Knjižnice	43
7.0	HELENISTI	46
7.1	Aleksandrija	46
7.2	Pergamon	49
7.3	Druge knjižnice	50

8.0 RIMLJANI 51
8.1 Zgodovina 51
8.2 Verstvo in kultura 55
8.3 Knjižnice 56
8.3.1 Zasebne knjižnice 56
8.3.2 Javne knjižnice 59
8.3.3 Krščanske knjižnice 62

SREDNJI VEK **68**
Opredelitev obdobja 68
Glavne značilnosti srednjega veka 69

9.0 ZGODNJI SREDNJI VEK **71**

9.1 ITALIJA IN ZAČETKI SAMOSTANSKIH KNJIŽNIC 72
9.2 ŠPANIJA 76
9.3 INSULARNA KNJIŽNA KULTURA 80
9.4 ANGLOSAŠKI MISIJONARJI 85
9.5 KNJIŽNICE NA BIZANTINSKEM VZHODU 87

10.0 VISOKI SREDNJI VEK **96**

10.1 Politične razmere 97
10.2 Knjižnice 97
10.3 Kriza samostanskih knjižnic v 11. stoletju 103

11.0 POZNI SREDNJI VEK **105**

11.1 Politične in družbene razmere 105
11.2 Uboštveni redovi 106
11.3 Univerze 109
11.4 Knežje knjižnice 112
11.5 Zasebne knjižnice 124
11.6 Nastanek javne knjižnice 132

12.0 SAMOSTANI NA SLOVENSKEM V SREDNJEM VEKU 134
12.1 Meniški redovi 135
12.2 Uboštveni redovi 138

NOVI VEK **140**

13.0 OPREDELITEV OBDOBJA 140
13.1 Reformacija 140

13.2	Razsvetljenstvo	142
13.4	Francoska revolucija	143
13.5	Sekularizacija v Nemčiji 1803	144
14.0	RAZVOJ KNJIŽNIC V NOVEM VEKU	145
14.1	Italija	146
14.2	Vatikanska knjižnica	147
14.3	Francija	147
14.4	Anglija	151
14.5	Združene države Amerike	154
14.6	Španija	158
14.7	Avstrija	158
14.8	Nemčija	160
14. 9	Nizozemska	164
14.10	Belgija	164
14.11	Švica	164
14.12	Danska	165
14.13	Islandija	165
14.14	Norveška	165
14.15	Švedska	165
14.16	Finska	166
14.17	Portugalska	166
14.18	Litva	166
14.19	Latvija	167
14.20	Estonija	167
14.21	Madžarska	167
14.22	Romunija	167
14.23	Grčija	167
14.24	Turčija	168
14.25	Kanada	168
15.0	SLOVANSKE KNJIŽNICE	169
15.1	Rusija	169
15.2	Poljska	171
15.3	Ukrajina	171
15.4	Belorusija	172
15.4	Češka	172
15.6	Slovaška	173
15.7	Hrvaška	173
15.8	Srbija	176
15.9	Bolgarija	177
15.10	Makedonija	178
15.11	Bosna	178

16.0	SLOVENSKE KNJIŽNICE	179
16.1	Samostanske knjižnice	179
16.2	Knjižnica ljubljanskih škofov	179
16.3	Reformacija	179
16.4	Protireformacija in katoliška prenova	180
16.5	Plemiške knjižnice	182
16.6	Javne knjižnice	184
16.7	Knjižnice v Mariboru	190
16.8	Narodna in študijska knjižnica v Trstu	192
16.9	Druge knjižnice	192
16.9.1	Splošno izobraževalne knjižnice	192
16.9.2	Specialne knjižnice	192
16.9.3	Studia Slovenica	193
16.9.4	Šolske knjižnice	193

ZEMLJEVIDI

iz: **Zgodovinski atlas sveta od prazgodovine do danes, Ljubljana, MK, 1994:**

Egipt (14)	10
Nemško cesarstvo okrog 1250 (53)	100
Evropa okrog 1192 (48)	104
Anglija in Francija med stoletno vojno (56)	115
Razširjenost reforme (58)	141
Anglija in Francija v začetku 17. stol. (67)	82
ZDA med državljansko vojno 1861-1865 (92)	155
Španija pod Filipom II. 1556-1198 (68)	157
Evropa 1945 (115)	166
Rusko carstvo 1689-1860 (89)	169

iz: **Veliki atlas svetovne zgodovine, Ljubljana, DZS, 1999**

Mezopotamija od kasidskega kraljestva do asirske države (20)	17
Mezopotamija od asirske države do novobabilonskega imperija (21)	20
Hetiti (28-29)	25
Izrael (29)	29
Klasična Grčija (34)	38
Država Aleksandra Velikega (36-37)	41
Obdobje diadohov (38)	46
Vrhunec rimskega cesarstva (48-49)	51
Vdori v Evropo od 4. do 7. stoletja (61)	89
Karolinška Evropa (64)	96

iz: **Atlas zur Kirchengeschichte. Die christlichen Kirchen in Geschichte und Gegenwart, Freiburg², Herder, 1987**

Rim okrog leta 1000 (43)	61
Zahodna Cerkev okrog leta 600 (23)	71
Zahodna Cerkev okrog leta 600 (22)	77
Krščanstvo na Britanskem otočju do 9. stoletja (19)	82
Razširitev frančiškanov do leta 1300 (58)	106
Univerze do leta 1500 (64)	110

ISBN 961-237-091-5

ZBIRKA BIBLIOTHECARIA

1	J. Urbanija	Metodologija izdelave tezavra	1996
2	Zbornik razprav	10 let oddelka za bibliotekarstvo1987-97	1998
3	M. Kovač	Skrivno življenje knjig	1999
4	T. Reščič, J. Urbanija	Biblioterapija	1999
5	M. Žnideršič D. Podmenik G. Kocijan	Knjiga in bralci IV.	1999
6	IFLA	Funkcionalne zahteve za bibliografske zapise	2000
7	IFLA	Načela za hrambo knjižničnega gradiva in za ravnanje z njim	2000
8	B. Berčič	O knjigah in knjižničarstvu	2000
9	A. Šauperl	Klasifikacija knjižničnega gradiva	2000
10	F. M. Dolinar	Uvod v znanstveno delo	2001
11	J.Maver	Informacijska tehnologija	2002
12	I.Marinko	English for Librarians	2003
13	K. Možina	Knjižna tipografija	2003
14	F. M. Dolinar	Knjižnice skozi stoletja	2004

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA BIBLIOTEKARSTVO